

**ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
HUMANITARINIS FAKULTETAS
ISTORIJOS KATEDRA**

VAIDOTAS KANIŠAUSKAS

Magistro studijų programos *Istorija ir politika*

II kurso studentas

**VIDINĖ MIGRACIJA VILNIAUS GUBERNIJOJE
XIX A. ANTROJE PUSĖJE**

Magistro darbas

Mokslinė vadovė: prof. dr. Rita Regina Trimonienė

Darbas originalus – Vaidotas Kanišauskas
(.....)

Šiauliai,
2015

Turinys

IVADAS	3
I. Valstiečiai ir baudžiava	13
1.1. Valstiečio laisvė baudžiaviniu laikotarpiu.....	13
1.2. Carinės valdžios žingsniai baudžiatvės naikinimo linkme.....	14
1.3. Kiseliovo reforma. Žingsniai į valstiečių savivaldą ir valstiečių suvienodinimą.....	18
1.4. Baudžiatvės panaikinimas	20
II. Santuoka Lietuvoje XIX a.	22
III. Šiuolaikinės vidinės migracijos tyrimai ir jų prieigos	24
IV. Vidinės migracijos tyrimas.....	37
4.1. Vidinės migracijos matematinis modelis.....	37
4.1.1. Polinominis skirstinys	37
4.1.2. Polinominio skirstinio taikymas	37
4.2. Migracija tarp gubernijų	39
4.3. Vidinė migracija gubernijoje – apskričių lygis. Tyrimo eiga.....	48
4.4. Vidinė migracija žemiausiame – valsčių – lygyje	60
4.5. Neįprasti reiškiniai, veikiantys žmonių gyvenimą	63
4.5.1. Neįprastų gamtos reiškinų Lietuvoje XIX a. suvestinė.....	63
4.5.2. Tipiški vieneri Vilniaus gubernijos metai nelaimių požiūriu	64
4.6. Gubernijos keliai	66
4.6.1. Sausumos keliai	66
4.6.2. Geležinkeliai	69
4.6.3. Susisiekimo keliai Vilniaus gubernijoje.....	69
IŠVADOS	72
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	73
SANTRAUKA	76
SUMMARY	77
PRIEDAI	79

ĮVADAS

Temos aptarimas. Kas yra vidinė gyventojų migracija? Ar tai vietinis judėjimas kaimas–kaimas, ar judėjimas kaimas–miestas. Bent taip dauguma įsivaizduoja tokį reiškinį – tai pirmas stereotipas. Antras tas, kad feodalinio ūkio bruožas buvo jo uždarumas. Baudžiavinis dvaras sudarė savaimingą, uždara visumą, turinčią labai silpną ryšį su likusiu pasauliu. Jam būdingas natūrinio ūkio viešpatavimas.¹ Trečias stereotipas slepiasi manyme, kad po baudžiavos panaikinimo prasidėjo laisvesnis žmonių judėjimas, daugiausia į naujus pramonės centrus. Šiam judėjimui būdinga persikėlimai šalies viduje, rečiau emigracija.² Kokie gi pramonės centrai, jei juose dirba ne daugiau kaip vienas procentas šalies gyventojų? Beveik 80 proc. šalies gyventojų yra valstiečiai.³ Ar jie sėslūs, ar judrūs? Kaip tai patikrinti? Tokie ir panašūs klausimai kyla nagrinėjant Vilniaus guberniją nelabai tolimame XIX amžiuje. Pradėję rinkti medžiagą apie tą guberniją, pastebime, kad yra gana nedaug informacijos. Yra įprasta rimtai nenagrinėti tos šalies, kuri mums dabar nepriklauso. Tarpukary Vilniaus kraštas priklausė lenkams, todėl jis nėra net dabar mums labai įdomus – dažniau nagrinėjama Žemaitija! Todėl jei palyginsime mokslinius straipsnius ir knygas apie XIX amžių, greičiausiai pamatysime, kad Kauno gubernija minima dešimt kartų dažniau negu Vilniaus gubernija. O jei norėsime sužinoti, kas dėjosi tais laikais už 15 kilometrų nuo dabartinės Lietuvos sienos, pvz., Kamajų ar Pastovių miesteliuose, dabar priklausančiuose Baltarusijai, tai praktiškai nieko nerasime, nors jie truputį anksčiau priklausė tai pačiai LDK, ir vėliau – carinei Rusijai. Viskas pasikeitė, kai XX a. atsiranda nacionaliniai interesai, kai skirstoma į svetimus ir savus. Pagrindinis rašytinis šaltinis, nagrinėjant carinę Rusiją XIX a. antrojoje pusėje, yra *Atmintinės knygutės* (Памятные книжки), išleistos carinės valdžios administracijos, kaip informacinis ir statistinis duomenų sąvadas apie konkrečią carinės Rusijos guberniją. Skaitant tas knygutes apie Vilniaus, Kauno, Suvalkų ir Minsko gubernijas keistai būni nustebintas tuo, kad informacija jose nelabai mėgstama šiuolaikinių Lietuvos istorikų. Taigi, ką naujo galima sužinoti apie Vilniaus krašto žmones, jų gyvenimą ir jų judrumą gubernijos viduje XIX a. antrojoje pusėje, perskaičius gausų kiekį minėtų *Atmintinių knygučių* ir kitos informacijos? O sužinome labai daug ir netikėtų dalykų, nes dabar remiamės gausiu kiekiu statistinės informacijos – carinė Rusija norėjo surinkti kuo daugiau mokesčių iš savo žmonių, todėl ir stengėsi juos „apskaičiuoti“.

¹ *Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje*. Red. kolegija B. Jablonskis, J. Jurginis (atsak. redaktorius), J. Žiugžda (vyr. redaktorius). Vilnius, 1957, p. 8.

² Vaitiekūnas S. *Lietuvos gyventojai per du tūkstantmečius*. Vilnius, 2006, p. 263.

³ *Памятная книжка Виленской губернии на 1874 г.*, печатня А. Г. Сыркина, Вильна, 1874, с. VIII.

Šaltiniai. Kaip minėta, pagrindinis darbo šaltinis yra Vilniaus gubernijos *Atmintinės knygutės* (apimtimi nuo 70 psl., kaip papildomos knygutės, iki 800 psl. amžiaus pabaigoje ir vėliau), kurios reguliariai buvo išleidžiamos kas vieneri, dveji ar treji metai, įskaitant knygučių papildymus, per 1846–1917 metų laikotarpį⁴. Teisingumo dėlei reikia pastebėti, kad Vilniaus gubernijos 1854–1869 m. laikotarpio *Atmintinėse knygutėse* mums reikiamos statistinės–demografinės informacijos beveik nebuvo, galbūt išskyrus 1861 m. knygutę, todėl jos yra tik kaip pagalbinės. Taip pat darbe nebus nagrinėjamas 1907–1917 m. laikotarpis. Gaila, kad Vilniaus gubernijos *Atmintinėse knygutėse* neatsispindi 10 revizinio gyventojų surašymo, vykusio 1857–1859 m., duomenys. Gali būti, kad taip buvo padaryta specialiai, nes 1861–1865 m. Sankt-Peterburge buvo išleisti generalinio štabo karininkų paruošti statistiko-informaciniai leidiniai: *Rusijos geografijos ir statistikos medžiaga, kurią surinko generalinio štabo karininkai*, konkrečioms gubernijoms. Jie buvo nuo 700 iki 900 psl. apimties ir dažniausiai pateikė ir nagrinėjo informaciją už visą praeitą dešimtmetį nuo 1846 iki 1857 m., o kai kur net ilgesnį laikotarpį, siekiantį XIX a. pradžią. Darbe buvo pasinaudota tokiais rinkiniais apie Vilniaus, Kauno ir Minsko gubernijas⁵. Lyginant reikiamą informaciją apie šias gubernijas tokių rinkinių nepakako, reikėjo naudotis atitinkamomis tų gubernijų *Atmintinėmis knygutėmis* konkrečioms metams⁶. Renkant informaciją apie gubernijas, kurios ribojasi su Vilniaus gubernija, buvo peržiūrėta nemažai *Atmintinių knygučių* apie Vitebsko, Gardino ir Suvalkų gubernijas. Tačiau vėliau atsisakyta informaciją apie jas įtraukti į tyrimą, kad dėl informacijos gausos nebūtų prarastas aiškumas. Nors atrodo, kad informacija *Atmintinės knygutėse* turėjo būti pateikta panašiu būdu, bet taip toli gražu nebuvo. Pavyzdžiui, nors 1848 m. Vilniaus gubernijos *Atmintinėje knygutėje*⁷ pateikta informacija apie gyventojų kiekį, gimstamumą, mirtingumą ir santuokas apskričių lygiu, t.y. rodant pasiskirstymą pagal apskritis, tai vėliau, nors gyventojų skaičiaus pasiskirstymas pagal apskritis dažniausiai būdavo pateikiamas, bet gimimų, mirimų ir santuokų skaičiai būdavo pateikiami tik visai gubernijai. Dėl to vidinės migracijos tyrimas sumenkėja, nors iš kitos pusės pasidarė aiškesnis. Tai neužkerta galimybes ateityje, suradus smulkesnius duomenis, tyrimą praplėsti.

⁴ *Памятная книжка Виленской губернии на 1846, 1848, 1850, 1851, 1853, 1854, 1855, 1856, 1858, 1859, 1860, 1861, 1862, 1864, 1866, 1867, 1869, 1870, 1872, 1873, 1874, 1876, 1877, 1878, 1879, 1881, 1882, 1883, 1884, 1885, 1886, 1887, 1888, 1889, 1900, 1901, 1907 г., Вильна, 1846, ..., 1907.*

⁵ *Материалы для Географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба.* Виленская губерния, Составитель А. Корева, Санктпетербург, 1861.; *Материалы для Географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба.* Ковенская губерния, Составитель Д. Афанасьев, Санктпетербург, 1861.; *Материалы для Географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба.* Минская губерния. Часть I, Составитель И. Зеленский, Санктпетербург, 1864.

⁶ *Памятная книжка Ковенской губернии на 1847, 1848, 1852, 1855, 1861, 1863, 1871, 1882, 1900,* Ковно, 1847, ..., 1900.; *Памятная книжка Минской губернии на 1861, 1864, 1867, 1872, 1877, 1899 г.,* Минск, 1861, ..., 1899.;

⁷ *Памятная книжка Виленской губернии на 1848,* Вильна, 1848, таблица N 4.

Be to, *Atmintinėse knygtėse* iš pradžių net nebuvo pateikiama informacijos apie moteris Vitebsko gubernijoje, todėl darant gubernijos lygio palyginimus būtų reikėję perkelti nagrinėjamus laikotarpius arčiau XIX a. pabaigos. Ta pati bėda ir su Suvalkų gubernija, nes ji buvo suformuota vėliau, o anksčiau buvusi Augustavo gubernija neatitiko jos teritoriniu dydžiu, nors ir sudarė šios nemažą dalį.

Informacija, gaunama iš gubernijų *Atmintinių knygučių*, būdavo pateikiama paskutinėje knygtės dalyje kaip statistinis suvestinis priedas, todėl ir puslapiai, ir lentelės joje nebebuvo numeruojami puslapiais, dažniausiai – arba romėniškais skaičiais (I, II, III, IV, ir t.t.), arba nurodant lentelės numerį, o kai kur yra pateikiamas tekstas puslapyje, kuris niekaip nepažymėtas. Tai labai apsunkina citavimą. Todėl manytume, kad nebus didelis nusižengimas, kai yra dideli neaiškumai su pažymėjimais, – nurodyti tik *Atmintinės knygtės* metus, nes kiekvienoje iš jų esantis statistinis-suvestinis priedas apie guberniją dažniausiai savo apimtimi neviršija kelių dešimčių puslapių ir yra *Atmintinės knygtės* gale.

Prie šaltinių reikėtų įtraukti A. G. Rašino veikalą – *Rusijos gyventojai per 100 metų*⁸, kadangi joje, išskyrus gausybę lentelių, surinktų iš įvairių, dabar sunkiai prieinamų rašytinių šaltinių, beveik nieko nėra – truputį apibendrintų samprotavimų. Nors darbe lyginant kai kuriuos duomenis apie Kauno, Vilniaus ir Minsko gubernijas, pasinaudota A. G. Rašino veikalu, tačiau jis nėra labai geras veikalas vidinės migracijos tyrimui. Jame gausu suvidurkintų duomenų, t.y. pateiktų kaip aritmetinis vidurkis didesnę laiko tarpą suskirstant į mažesnius laikotarpius, o šiuose visi duomenys sudedami ir dalijami iš jų skaičiaus. Nors toks būdas yra skatinamas socialinės demografijos mokslo⁹, tačiau dėl to yra prarandama reikalinga informacija apie įvairius pokyčius gubernijoje, vykstančius kasmet, be ko rimto vidinės migracijos tyrimo negalima padaryti. Panašus į A. G. Rašino veikalą yra A. Troinickio veikalas „Baudžiaviniai gyventojai Rusijoje pagal 10 liaudies surašymą“¹⁰, kuriame pateikiami, didžiąja dalimi, suvidurkinti duomenys, pavyzdžiui, apie gubernijas ar jų junginius. Nors A. G. Rašino veikalu, kaip šaltiniu, naudojosi nemažai tyrėjų, pavyzdžiui L. Truska¹¹, bet paprasčiausi Vilniaus gubernijos gyventojų gimimo skaičiai pažymėti gubernijos *Atmintinės knygtėse* paskutiniame XIX a. ketvirtyje, iš tikrųjų visiškai nesutampa su A. G. Rašino suvidurkintais skaičiais, pateiktais knygoje „Rusijos gyventojai per 100 metų“. Apie tai bus detalčiau pakalbėta darbe.

⁸ Рашин А. Г. *Население России за 100 лет*. Москва, 1956.

⁹ Капоріенė V. *Socialinė demografija*. Vilnius, 2008.

¹⁰ Тройницкий А. *Крепостное население в России по 10-й народной переписи*. Санкт Петербург, 1861.

¹¹ Truska L. Emigracija iš Lietuvos 1868–1914 metais. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos Darbai*. Serija A, t. 1(10), p. 75-89.

Dar vieną šaltinių grupę sudaro pirmojo visuotinio Rusijos imperijos gyventojų surašymo 1897 m. knygos¹². Iš vienos pusės – šiame surašyme yra pagrindinė informacija apie žmonių judėjimą Rusijos imperijos viduje XIX a. pabaigoje. Iš kitos pusės – tai tik vidinės migracijos tyrimo paskutinis laikotarpis, kuris nieko naujo jau nebegalėjo įnešti į tyrimą, tik patvirtinti, kas buvo atrasta. Reikia pastebėti, kad vidinės migracijos tyrimas kitų autorių darbuose tuo šaltiniu prasidėdavo ir baigdavosi. Tai buvo lengviausias ir ne pats patikimiausias kelias. Magistro darbe bus einama visai kitu keliu, ir to surašymo duomenys nebebus tokie svarbūs.

Kadangi buvo nagrinėjamas XIX a. antrosios pusės laikotarpis, tai naudinga buvo peržiūrėti Lietuvos TSR istorinių šaltinių II tomą (1861–1917 m.)¹³ ir pasinaudoti tam tikrais duomenimis. Ta nauda ypač tapo reikšminga ieškant duomenų apie Vilniaus gubernijos 1863 metus. Kartu čia pateiktas pilnas Caro manifestas apie baudžios panaikinimą ir didžioji dalis po to sekusių „Bendrujų nuostatų apie valstiečius, išėjusius iš baudžiavinės priklausomybės“. Nors šiame veikle šaltiniai nėra išsamūs, tačiau labai naudingi norintiems susidaryti vaizdą apie tą istorinį laikotarpį. Kartu su antruoju Lietuvos TSR istorinių šaltinių tomu buvo panaudotas ir pirmas tomas.¹⁴

Tiriant migraciją žemiausiu – valsčių – lygiu, darbe buvo naudojama informacija iš Adučiškio bažnytinių metrikos knygų 1876 m.

Prie šaltinių reikėtų pridėti informaciją apie gamtos būklę Vilniaus gub. XIX a., pateiktą A. Bukaičio knygoje.¹⁵

Istoriografija. Demografija ir migracija yra aktualūs reiškiniai šiuolaikiniame pasaulyje, todėl apie juos yra parašyta daugybė mokslinių knygų, straipsnių. Demografijos kaip socialinio mokslo pagrindai yra pateikti Vidos Kanopienės socialinės demografijos vadovėlyje¹⁶. Nemažai demografijos teorijos dalykų yra pateikta „Demografinėje Europos istorijoje“¹⁷. Šiuolaikinės migracijos istorijos tendencijos atsispindi kai kuriuose straipsniuose moksliniuose periodiniuose žurnaluose, tokiuose kaip „Annales de demographie historique“ ir „History of Family“¹⁸. Iš autorių galima išskirti Michel Oris¹⁹,

¹² *Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г.: IV. Виленская губерния, Санкт Петербург, 1900.*

¹³ *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 2 (1861–1917). Vilnius: „Mintis“, 1965.

¹⁴ *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 1., Vilnius: „Mintis“, 1955, p. 461.

¹⁵ Bukaitis A. *Neįprasti gamtos reiškiniai Lietuvos žemėse XI–XX amžiuje*, Vilnius, 1996.

¹⁶ Kanopienė V. *Socialinė demografija*. Vadovėlis. Vilnius, 2008.

¹⁷ Массимо Л. Б. *Демографическая история Европы*, 2010,

http://royallib.com/book/livi_bachchi_massimo/demograficheskaya_istoriya_evropi.html, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 11 29.

¹⁸ Szoltysek M. Life-cycle service and family systems in the rural countryside: a lesson from historical East-Central Europe, *Annales de demographie historique*, 2009/1, Berlin, <http://www.cairn.info/revue-Annales-de-demographie-historique-2009-1-page-53.htm>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 11 29.

K. Caroline B. Bretell ir James F. Hollifield²⁰. Iš užsienio autorių, kurie nemažai rašė apie migraciją Baltijos krašte XIX a., yra Andrejs Plakans ir Charles Wetherell²¹. Geru pavyzdžiu, koku būdu galima būtų nagrinėti vidinę Lietuvos migraciją XIX a. antrojoje pusėje, yra Andrei Kalinitchev darbas.²²

Nurodytuose darbuose į demografiją ir migraciją žiūrima daugiausia lokaliu ar regioniniu požiūriais. Tas reiškinytis yra daug platesnis. Viskas vyksta laike, kuris vis bėga į priekį viską palikdamas praeityje, kuri tampa istorija, ir to nereikia pamiršti. Kad migracija nevirstų tik socialinių mokslų tyrimo objektu, reikalingas istorinis požiūris, kurio nuolat galima pasigesti. Apibendrintas darbas apie XIX a. Lietuvą atspindi kolektyviniame autorių veikale „Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia, VIII tomas, I dalis“²³, kuriame yra nemažai duomenų apie to meto Lietuvos gyventojus, jų pasiskirstymą etniniu ir religiniu požiūriais. Iš vienos pusės, čia yra visko pateikta daug, iš kitos pusės, pasigesta teritorinės administracinės sistemos kaitos tyrimų. Tarpukario Lietuvos savivaldos sistema nemažai dalimi kopijavo carinės Rusijos lietuviškose gubernijose įvestą administracinį suskirstymą – tai gerai matosi gubernijų *Atmintinėse knygutėse*, tačiau nepastebėta, kad Lietuvos istorikai būtų tai tyrinėję. Kai turime tik apibendrintą administracinį gubernijos vaizdą, negalime rimtai atlikti lokalių vidinės migracijos tyrimų, nes nėra prieinamų duomenų, kur būtų pateiktas teritorinis žemiausios grandies valsčiaus vaizdas, tikros jo ribos, jau nekalbant apie dar žemesnės grandies – kaimo ribas. Net jei būtų pasirodę darbai apie XIX a., analogiški L. Truskos darbui apie Užnemunę XVIII a. pabaigoje²⁴. Yra susikūręs kaimotyros mokslas, tik gaila, kad jo pasiekimai taip pat riboti ir daugiausia remiasi XX amžiumi. Tarp kaimotyros tyrinėtojų reikėtų išskirti M. Purviną, nes jo knygoje „Rytų Lietuvos kaimų raida“²⁵ yra dalis informacijos apie Vilniaus

¹⁹ Oris M. Fertility and migration in the heart of the industrial revolution, *The History of the Family*, 1(2), 1996, p. 169–182; Oris M. The history of migration as a chapter in the history of the European rural family: An overview, *History of Family* 8(2003), p. 187-215.

²⁰ Бретелл К. Б., Холлифилд Д. Ф. *Теория миграции, Методология и методы изучения миграционных процессов. Междисциплинарное учебное пособие*, Под ред. Жанны Зайончковской, Ирины Молодиковой, Владимира Мукомеля, Центр миграционных исследований, Москва, 2007. С. 33-71.

²¹ Plakans A., Wetherell C. The 1881 census in the Russian Baltic provinces: An inventory and an assessment, *History of the Family*, 9(2004), p. 47-61; Plakans A., Migration, households, and agrarian reform in the Baltic provinces of Russia: 19th and 20th centuries, *History of Family*, 11(2006), p. 151-159; Plakans A., Wetherell C., Patrilineal, surnames, and family identity: A Case Study From the Russian Baltic Provinces in Nineteen Century, *The History of the Family*, 5(2), 2000, p. 199-214; Plakans A. Family enterprise in the Baltic estate economy: The nineteenth century, *History of the Family* 6(2001), p. 241-256; Plakans A. Minority nationalities in the Russian Baltic provinces: The 1881 Baltic census, *The History of the Family* 10(2005), p. 7-20; Wetherell C., Plakans A. Intergenerational transfers of headships over the life course in an eastern European peasant community, 1782-1850, *The History of the Family*, 3(3), 1998, p. 333-349.

²² Kalinitchev A. Ethnic Migration in North-West Inger-manland: The Influence of Economic Development on Local Differences in the Second Half of the 19th Century, *Finnish Yearbook of Population Research*, XLVI, 2011, p. 95-114.

²³ Bairašauskaitė T., Medišauskienė Z., Miknys R. *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, VIII tomas, I dalis, Vilnius, 2011.

²⁴ Truska L. Žemėvaldos ir feodalų klasės struktūra Lietuvoje XVIII a. pabaigoje (3. Užnemunė 1775–1790), *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*. A serija, t. 1(90), 1985, p. 98-108.

²⁵ Purvinas M. *Rytų Lietuvos kaimų istorinė raida*, I knyga. Kaunas: Technologija, 2011.

gubernijos kaimą XIX a. pabaigoje. Autorius išsamiau tyrinėjo Mėžionių kaimą Švenčionių rajone. Migracija reikalauja tarpdisciplininių tyrimų. Kaimotyra labai pagelbėtų, jei būtų daromi vidinės migracijos lokalūs tyrimai.

Apie migraciją Lietuvoje XIX a. antroje pusėje kalba L. Truska savo darbe²⁶. Nors jame akcentuojama emigracija iš Lietuvos, tačiau yra svarbių dalykų ir apie vidinę migraciją. Gaila tik, kad darbe tam tikra maišatynė susidaro dėl Lietuvos vardo naudojimo, nes tokio administracinio vieneto nebuvo, o Lietuvos TSR savo teritorija neatitiko jokios gubernijos ar kelių gubernijų. Tuo pačiu darbe darant išvadas apie migraciją buvo akcentuojami rašytiniai šaltiniai, neatsižvelgiant į gyventojų dinamikos raidą, pateiktą gubernijos *Atmintinėse knygutėse*. L. Truskos darbą papildė A. Merčaičio straipsnis apie Lietuvos gyventojų reprodukcijos dėsninumus 1860–1939 metais²⁷. Su tais straipsniais dera ir J. Tamošiūno darbas apie socialinius procesus Lietuvos kaime 1861–1914 metais²⁸. Jei norima geriau išnaudoti visuotinį carinės Rusijos surašymą 1897 m., verta pasinaudoti P. Gaučo darbu²⁹. Tai pačiai kategorijai priklauso S. Vaitiekūno darbas apie Lietuvos gyventojus³⁰.

Šiais laikais populiarūs tapo tapatumo tyrimai, kurie mėgstami taikyti nagrinėjant migraciją. Tuo požiūriu fundamentalus yra E. Aleksandravičiaus veikalas, šmaikščiai pavadintas „Karklo diegu“³¹. Tas darbas gali būti papildytas P. Gaučo ir A. Vidugirio tyrimu³².

Valstiečiai buvo pagrindiniai Vilniaus gubernijos gyventojai, todėl informacija apie juos būtina sudedamoji tyrimo dalis. Tam tikslui panaudotos M. Jučo, J. Jurginio ir V. Jurgaičio knygos³³.

XIX a. buvo paženklintas pramonės išsigalėjimu ekonomikoje. Nors ji Lietuvoje stipriai atsiliko nuo Vakarų Europos, pasirodo, ji net du kartus buvo silpnesnė už carinės Rusijos pramonės vidutinį rodiklį. Tai galima sužinoti iš puikios knygos „Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu“³⁴. Šią knygą papildė M. Lukšienės knyga „Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje“, kurioje švietimas suprantamas kaip modernėjančios visuomenės pagrindinis požymis, ta prasme švietimo centrai tampa žmonių traukos centrais, kurie įtakoja žmonių vidinę migraciją. Čia

²⁶ Truska L. Emigracija iš Lietuvos 1868–1914 metais. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*. Serija A, t. 1(10).

²⁷ Merčaitis A. Kai kurie Lietuvos gyventojų reprodukcijos dėsninumai 1860–1939 metais. *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Ekonomika*, V sąs. 2, 1965, p. 99–110.

²⁸ Tamošiūnas J. Procesai Lietuvos kaimo socialiniame gyvenime 1861–1914 metais. *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Ekonomika*, V sąs. 2, 1965, p. 111–126.

²⁹ Gaučas P. Lietuvos gyventojų skaičius 1897–1914 m. *Geografija*, t. 19, 1983, p. 74–92.

³⁰ Vaitiekūnas S. *Lietuvos gyventojai per du tūkstančius*, Vilnius, 2006.

³¹ Aleksandravičius E. *Karklo diegas: lietuvių pasaulio istorija*. Vilnius: Versus aureus, 2013.

³² Гаучас П., Видугирис А. Этнолингвистическая ситуация Литовско–Белорусского пограничья с конца XVIII по начало XX в., *Geografija*, t. 19, 1983, p. 26–73.

³³ Jučas M. *Baudživos irimas Lietuvoje*, Vilnius, 1972.; *Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje*, red. Kolegija B. Jablonskis, J. Jurginis (atsak. redaktorius), J. Žiugžda (vyr. redaktorius), Vilnius, 1957.; Jurginis J. *Lietuvos valstiečių istorija*. Vilnius, 1978.; Jurgaitis V. *Valstiečių kiemas*. Kaunas, 1939.

³⁴ Meškauskas K., Puronas V., Meškauskienė M., Jurginis J. *Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu*. Vilnius, 1976.

įsikomponuoja ir R. Vėbros monografija.³⁵ Vedybos valstiečiams buvo labai svarbus dalykas. Neveltui caras, panaikinęs baudžiavą, minėjo ir apie apribojimų santuokos sukūrimo reikalu panaikinimą. Apie tai ir dar daug ką valstiečių santuokos klausimais rašo D. Marcinkevičienė savo knygoje.³⁶

Jei žmonės turi keliauti, tai jie keliauja keliais. Apie to laikotarpio kelius rašoma knygoje „Žvilgsnis į Lietuvos kelių istoriją“.³⁷ Apie Lietuvos geležinkelio istorijos pradžią ir apie Sankt Peterburgo–Varšuvos geležinkelio tiesimo ir eksploatavimo detales sužinome iš L. V. Žeimanto knygos.³⁸

Kintantys laike duomenys, juolab tokie, kuriuos galima užrašyti per fiksuotus laiko tarpus, pavyzdžiui, kas mėnesį, metus ar ilgesnius laikotarpius, geriausiai yra aprašomi laiko eilučių procesais.³⁹ Šie procesai intensyviai taikomi ekonomikoje ir finansuose, bet ne demografijoje ar migracijų tyrimuose, neaišku kodėl. Darbe taikomas nesudėtingas polinominio skirstinio matematinės statistikos modelis, apie kurį galima paskaityti kiekvienoje rimtesnėje matematinės statistikos knygoje. Kaip vieną iš geresnių verta paminėti V. Bagdonavičiaus ir J. Kruopio darbą⁴⁰. Šiuolaikiniai matematiniai metodai demografijoje surinkti klasikiniame, laiko išbandytame veikalė.⁴¹ Magistro darbe paminėta ir V. Kanišausko knyga iš matematikos⁴².

Tyrimo problema. Kas yra vidinė migracija? Gal tai primityvus persikraustymas iš kaimo į miestą, ieškant darbo. O gal tai kelionė į sostinę, norint padaryti karjerą? Kaip ten bebūtų, bet vidinės migracijos koncepcija nėra suformuluota.⁴³ Esant dideliems išorinės migracijos mastams, vidinei migracijai palikta greičiau regioninės imigracijos alternatyva. Visa bėda, kad XIX a. po marksizmo teorijos atsiradimo, pradėjus dominuoti socialiniams mokslams, demografiniai ir migraciniai procesai buvo pradėti aiškinti vien tik iš socialinės pusės. Tai nėra visiška netiesa, tačiau tuo būdu situacija tampa per daug supaprastinta. Šiuo atveju pagrindiniais faktais tampa demografiniai duomenys, o motyvai ir argumentai – ekonominiai. XX a. antrojoje pusėje pradėjus dominuoti lokaliems tyrimams, kasdienybės istorijai, tapatumų ir identitetų studijoms, visa tai gana grubiai buvo perkelta ir į

³⁵ Vėbra R. *Lietuvių visuomenė XIX a. antrojoje pusėje (socialinės struktūros bruožai)*. Monografija, Vilnius, 1990.

³⁶ Marcinkevičienė D. *Vedusiųjų visuomenė: santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje–XX amžiaus pradžioje*. Vilnius, 1999.

³⁷ *Žvilgsnis į Lietuvos kelių istoriją*, Sudaryt. G. Paliulis, D. Andziulis, Ex Arte, Vilnius, 2013.

³⁸ Žeimantas L. V. *Sankt Peterburgo–Varšuvos (nuo 1907 m. Šiaurės-Vakarų) geležinkelis 1858–1915*. Vilnius: „Gelspa“, 2003.

³⁹ Leipus R. *Laiko eilučių teorijos įvadas*. Vilnius: VU I-kla, 1995.

⁴⁰ Bagdonavičius V., Kruopis J. *Matematinė statistika*. II dalis. Vilnius: TEV, 2009.

⁴¹ Keyfitz, Nathan, Caswell, Hal. *Applied Mathematical Demography*. Originally published in the series "Springer Texts in Statistics" 3rd ed. 2005.

⁴² Kanišauskas V. *Tikimybių teorijos ir matematinės statistikos pagrindai*: mokojoji knyga, Šiauliai: ŠU I-kla, 2000.

⁴³ Бреттел К. Б., Холлифилд Д. Ф. *Теория миграции, Методология и методы изучения миграционных процессов. Междисциплинарное учебное пособие*, Под ред. Жанны Зайончковской, Ирины Молодиковой, Владимира Мукомеля, Центр миграционных исследований, Москва, 2007. С. 33-71.

migracijos istorijos sferą. Kas iš to? Dabar nesvarbu, kuris istorijos laikmetis tyrinėjamas – jie visi nagrinėjami vienodai, ir visiems jiems priskiriamos panašios socialinės ypatybės. Vienas iš tokių tyrinėtojų yra A. Plakansas, ne vienerius metus tyrinėjantis carinės Rusijos Baltijos regioną. Kai tik autorius pradeda taikyti šeimos istorijos ir tapatumo studijų modernius metodus⁴⁴, XIX a. carinė Rusija tampa beasmene viena iš modernių teisiškai sutvarkytų V. Europos valstybių. Kur dingo carinės Rusijos dvarininkų savivaliavimas XIX a. pirmojoje pusėje? Pasinaudojus daliniu baudžios panaikinimu Kurše ir Livonijoje, negalima per daug idealizuoti situacijos, pamirštant istorinę realybę.

Temos aktualumas ir naujumas. Didžiausia darbų apie migraciją bėda, kad juose atliekami tyrimai nustūmė istorinę realybę į šalį. Migracijos tyrėjams, ypač lokaliuose tyrimuose, būdinga klaida – savo laikmetį, mažai pakeista, perkelti į nagrinėjamą laikotarpį. Kaip to išvengti? Pirmiausia reikia pakeisti požiūrį į vidinę migraciją ir ją nagrinėti kompleksiskai, panaudojant šiuolaikinius moderniosios matematikos metodus. Darbe vidinei migracijai „atrasti“ naudojamas nesudėtingas polinominis skirstinys. Bet ir tai jau duoda ženklus rezultatus. Taikant šį skirstinį paaiškėjo, kad absoliutūs demografiniai duomenys tyrimams netinka, pavyzdžiui, konkretūs gyventojų skaičiai gubernijoje ir apskrityse nelabai ką parodo, o procentinės gyventojų dalys apskrityse kaip tik yra tai, ką reikia žinoti. Taip pat ir kiti demografiniai duomenys, kol jų raida nėra pateikta ilgesnio laikotarpio išsklotinėje, nieko nesako. Kartu negalima daryti kiek nors patikimesnių išvadų gubernijos, turinčios nuo milijono iki pusantro milijono gyventojų, lygiu, jei tam tikri pokyčiai susiję su keliais ar keliasdešimčia tūkstančių žmonių. Tie pokyčiai paprasčiausiai nėra statistiškai reikšmingi. Kartu juokingai skamba dažnas istorikų bandymas visas bėdas Vilniaus (ir kitose) gubernijoje suversti rekrūtų ėmimui, kai šaltinių duomenys sako, kad, nesant ekstremaliems atvejams (pvz., vykstant karui), kasmet į rekrūtus ėmė po tris tūkstančius vyrų gubernijoje, turinčioje 1,2 milijono žmonių.

Jau V. Europoje naujai pradeda žiūrėti į vidinę migraciją⁴⁵, išskeldami vidinio mobilumo, apsukrumo ir prisitaikymo prie greitai kintančio pasaulio svarbą. Daugelis mano, kad, egzistuojant baudžios, XIX a. iki baudžios panaikinimo valstiečiai buvo suvaržyti priklausomybės nuo dvarininkų. Bet kodėl visas XIX a. pažymėtas įvairių žemės reformų ir su tuo susijusių įstatymų, pavyzdžiui, apie magazinus, valstybinius inventorius ir pan., gausa, jau nekalbant apie pačios baudžios panaikinimą ir po to sekusius koreguojančius įstatymus? O juk visam tam įvykdyti reikėjo didžiulės įvairių mokytojų pareigūnų armijos. O šie pareigūnai turėjo intensyviai bendrauti tiek su

⁴⁴ Plakans A., Wetherell C. Patrilineal surnames, and family identity: A Case Study From the Russian Baltic Provinces in Nineteenth Century, *The History of the Family*, 5(2), 2000, p. 199-214, Plakans A. Family enterprise in the Baltic estate economy: The nineteenth century, *The History of the Family* 6(2001), p. 241-256, Plakans A. Minority nationalities in the Russian Baltic provinces: The 1881 Baltic census, *The History of the Family* 10(2005), p. 7-20, Wetherell C., Plakans A. Intergenerational transfers of headships over the life course in an eastern European peasant community, 1782-1850, *The History of the Family*, 3(3), 1998, p. 333-349.

⁴⁵ Oris M. The history of migration as a chapter in the history of the European rural family: An overview, *The History of the Family* 8(2003), p. 187-215.

dvarininkais, tiek ir su valstiečiais. Esant visokiems tokiems pasikeitimams ir dažnai nemaloniems kontaktams, nemažai valstiečių turėjo mesti savo kaimietišką darbą, bet ne – jų skaičius vis gausėjo. Visa tai rodo, kad šios reformos ėjo teigiama linkme, nors istorikai ir nenori to pripažinti. Valstiečiai turėjo būti, iš vienos pusės, išmintingi, iš kitos pusės, labai mobilūs, kad išgyventų. Ypač akivaizdus valstiečių mobilumas pažiūrėjus valsčių gyventojų, kiemų ir kaimų kaitos išsklotines laikui bėgant. Ten kaimai griūdavo ir atsirasdavo kasmet – kaip valstiečiui jaustis būnant šiomet viename kaime, kitais metais kitame ir t.t. Duomenys apie valsčių kaimus ir kiemus nieko nesako, jei jų truputį netransformuoti – nepakeiti žmonių skaičiumi kiemuose ir valsčiaus kaimuose. „Nauji“ duomenys tampa gyvais – jie byloja apie konkrečius žmones, gyvenančius kiemuose ir kaimuose. Tas pats pasakytina ir apie dvarininkų ir valstiečių santykį. Kol mes matome tik bendrą valstiečių ir dvarininkų skaičių gubernijoje konkrečiais metais, mes nelabai ką galime pasakyti, gal tik tai, kad valstiečių buvo daug daugiau. Bet jei tuos duomenis nesudėtingai transformuojame į valstiečių skaičių, tenkantį vienam dvarininkui, tada mes galime įžvelgti gilesnius procesus, vykstančius valstiečių gyvenime. Taigi vienas iš darbo naujūmų – naujų ir naudingesnių duomenų gavimas iš jau turimų. Ribota darbo apimtis neleidžia ištirti įvairių gilesnių ryšių tarp šių duomenų, ypač pasinaudojant šiuolaikine laiko eilučių teorija, kuri intensyviai taikoma ekonomikoje ir finansuose.⁴⁶

Objektas: Vilniaus gubernijos gyventojų migracija ir duomenys, nusakantys juos.

Chronologinės ribos: 1846–1907 m. apatinę ribą imame, kada pasirodė Vilniaus gubernijos *Atmintinės knygutės*. Viršutine riba pasirenkame neramumus 1905 m. ir 1907 m. – paskutinės Vilniaus gubernijos *Atmintinės knygutės* datą, kur pateikta tam tikra suvestinė statistinė informacija apie paskutinį XIX a. dešimtmetį Vilniaus gubernijoje. Jei tai, kas vyko XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pirmojoje pusėje, įtakojo XIX a. antrosios pusės Vilniaus gubernijos gyventojų gyvenimą, tai ta informacija, stengiantis ją susiaurinti, taip pat pateikiama darbe. Svarbiausia, kad žmonių gubernijoje judrumą nagrinėjame tik XIX a. antrojoje pusėje, nors jis ir nelabai skyrėsi nuo judrumo XIX a. pirmojoje pusėje, kaip bus matyti iš tyrimo.

Tikslas ir uždaviniai.

Tikslas: Įvertinti vidinę migraciją Vilniaus gubernijoje XIX a. antrojoje pusėje.

Uždaviniai:

1. Nustatyti valstiečių gyvenimą įtakojusius carinės valdžios žingsnius ir juos įvardyti.
2. Panaudojant užsienio mokslininkų patirtį, atrasti efektyvų vidinės migracijos nagrinėjimo metodą.
3. Nustatyti demografinius, gamtinius ir ekonominius faktorius, įtakojančius gubernijos žmonių vidinę migraciją, ir įvertinti tų faktorių įtakos laipsnį.

---

⁴⁶ Leipus R. *Laiko eilučių teorijos įvadas*. Vilnius: VU I-kl, 1995.

4. Panaudoti atrastą vidinės migracijos metodą trimis lygiais: gubernijų, apskričių ir valsčių.
5. Įvertinti to laikmečio kelių raidos pokyčius.
6. Nustatyti dvarininkų ir valstiečių raidos dėsningumus ir jų poveikį tarpusavio priklausomybei.
7. Nustatyti, kaip 1897 m. visuotinio Rusijos surašymo duomenys apie vidinę gyventojų migraciją dera su gautais tyrimo rezultatais.

Tyrimo metodai.

Taikant demografinės analizės metodą kartu yra panaudotas dedukcinis, lyginamasis ir tikimybinis–statistinis metodai. Taip pat atliekama rašytinių šaltinių ir mokslinės literatūros analizė.

Darbo struktūra ir apimtis. Darbas susideda iš įvado, keturių skyrių su poskyriais, išvadų, šaltinių ir literatūros sąrašo, santraukos ir priedų.

Pirmajame skyriuje kalbama apie valstiečius ir baudžiavą. Pats skyrius padalytas į 4 poskyrius, kur kiekviename kalbama apie to reiškinių įvairias puses. Praktiškai tame skyriuje susipažįstame su istorine aplinka, kurioje gyveno valstiečiai. Kadangi paprastai žmonės yra įsitikinę, kad baudžiavos panaikinimas paskatino vidinę ir išorinę valstiečių migraciją, tai buvo reikalinga tą klausimą išnagrinėti detalai.

Antrajame skyriuje kalbama apie santuoką Lietuvoje XIX a. Tai – pagalbinis skyrius, jis leidžia labiau įvertinti santuokos svarbą žmonių vidinėje migracijoje.

Norint atlikti gerą tyrimą, reikia žinoti, ką ir kaip ta tema padarė kiti. Tam skirtas trečiasis skyrius. Jame kruopščiai išanalizuoti šešių autorių darbai apie migraciją. Darbai yra gana skirtingi, nors vienas kitą papildo. Juose stengiasi pateikti autorių mintis, išvalgas ir atradimus. Nors daug kuo iš tų darbų nebuvo pasinaudota, tačiau jie labai praplėtė akiratį.

Ketvirtasis skyrius – pagrindinis darbo tyrimas. Šį skyrių sudaro smulkesnės skyriaus dalys, kuriose problema nagrinėjama iš įvairių pusių. Pirmojoje skyriaus dalyje aprašomas vidinės migracijos matematinis modelis, leidžiantis priartinti migracijos tyrimus prie fizinių mokslų. Antrojoje dalyje parodoma, kaip tas metodas taikomas išorinėje migracijoje, nagrinėjant Vilniaus, Kauno ir Minsko gubernijas. Trečiojoje ketvirto skyriaus dalyje atliekami pagrindiniai darbo tyrimai apie vidinę migraciją Vilniaus gubernijoje. Pats tyrimas dar skirstomas į etapus, kurie, paprastai sakant, yra mini tyrimai, nagrinėjant reiškinį iš įvairių pusių. Ketvirtojoje dalyje nusileidžiame į žemiausią – valsčių – lygį, kur yra atskleisti valstiečių mobilumą nusakantys užslėpti duomenys. Penktoji ir šeštoji ketvirto skyriaus dalys yra greičiau pagalbinės, nors informacija jose ir padeda geriau suprasti vidinės migracijos reiškinį Vilniaus gubernijoje. Penktoje dalyje pateikti duomenys apie neigiamas gamtos jėgas ir kitas nelaimes, užgriūnančias gubernijos žmones. Šešta dalis skirta gubernijos kelių aprašymui ir kelių raidai XIX a. nušviesti.

I. Valstiečiai ir baudžiava

1.1. Valstiečio laisvė baudžiaviniu laikotarpiu

Baudžiava teisiškai įforminta buvo Trečiuoju Lietuvos Statutu 1588 m.. Šis įstatymų rinkinys galiojo iki 1840 metų. Statute net nebuvo numatytas valstiečių paleidimas laisvėn. Įstatymiškai nebuvo kuo jį pagrįsti. Lietuvos dvarininkai rėmėsi Statuto 7 skyriaus 1 artikulu, kuriame buvo dvarininkams pripažinta teisė disponuoti savo turtu. Pagal Statutą dvaras galėjo savo valstiečius pirkti, parduoti, dovanoti, užrašyti. Dvarininkams buvo suteiktos teisės gaudyti ir grąžinti į gyvenamąją vietą savus baudžiauninkus (12 skyrius, 14 artikulą). Bet Statute nebuvo pasakyta apie teisę paleisti į laisvę. Statuto 8 skyriaus 8 artikule buvo numatyta, kad testamentu ar kitu raštu dvarininkas gali paleisti laisvėn nelaisvą valstietį. Be to, dvaro nelaisvas valstietis tampa laisvu tuo atveju, jei, išvarytas bado metais, jis pats save pramaitintų (12 skyriaus 19 artikulą). Statute buvo kalbama apie išėivius žmones (12 skyrius 13 artikulą). Išėivis, išgyvenęs daugiau kaip 10 metų vienoje vietoje, privalėjo išėivystės teisę išsipirkti už 10 kapų grašių ir neturėti skolų (9 skyrius 29 artikulą, 12 skyrius 13 artikulą). Paviėtų teismuose liko gausios valstiečių paleidimo į laisvę medžiagos. Valstiečių atleidimo aktai buvo įrašomi į teismų knygas, daugiausia XVIII a. antrojoje pusėje.⁴⁷

Laisvę baudžiauninkai paprastai pirkė už pinigus, kurių suma šeimai dažniausiai neviršijo 10 metų rentos. Tai atitiko senaties laiką. Vadinas, baudžiauninkas, išsipirkdamas ir išpirkdamas šeimą, paprastai mokėjo 10 metų, t.y. senaties terminą, rentą dvarininkui. Laisvę pirkė pabėgę ir surasti valstiečiai, ginčo tarp dvarininkų ir valstiečių atvejais uždirbę ir paskolinę pinigų dvarui.⁴⁸

Paleistas laisvėn valstietis galėjo sudaryti sutartį su dvarininku. Tai buvo numatyta Statute (7 skyrius 8 artikulą). Ten pasakyta, kad laisvieji gali nuomoti iš dvarininkų malūnus ir smukles, bet nė žodžio nėra apie žemės nuomą. Statutas nesuteikė teisės laisviesiems žmonėms naudotis žeme. Tai priklauso nuo šlėktos malonės. Paleistas laisvėn valstietis pagal sutartį su dvarininku tapdavo laikinu žemės laikytoju. Kokios buvo nuomos sąlygos? Žemės nuomos sąlygas jam diktavo dvarininkas. Pagal sutartį, sudaromą dažniausiai trejiems metams, laisvasis žmogus nuomojo žemę ir sodybą. Pasibaigus sutarties terminui, laisvasis žmogus, ją išpildęs, galėjo keisti savo gyvenamąją vietą, sudarydamas naują sutartį.⁴⁹

Kai kuriose sutartyse buvo smulkiau įrašomos nuomos sąlygos: nurodoma sodyba, pastatai, javų pasėliai, pažymima, ką valstietis gali paimti iš dvaro (malkas, miško medžiagą). Sutartyse gausu įvairių

⁴⁷ Jučas M. *Baudžiavos irimas Lietuvoje*. Vilnius, 1972, p. 175-176.

⁴⁸ Ten pat, p. 188.

⁴⁹ Ten pat, p. 187.

draudimų ir perspėjimų: prižiūrėti pastatus, samdyti piemenį ir saugoti dvaro javus, patiems neišnuomoti ir iš kitų neimti nuomon žemės, neapleisti jos, nepardavinėti malkų, šiaudų, pašaro, neišvežti niekur kitur mėšlo, o juo tręšti tik savo pūdymą, plėšti dirvonus, iš savo gyvenamos vietos išsikelti tik iš anksto pranešus dvarui.⁵⁰

Pagal sutartį laisvasis žmogus turėjo teisę išsikelti iš dvaro, pasibaigus jos terminui, tačiau tik tokiu atveju, jeigu neturėjo skolos. Prasiskolinęs prarasdavo laisvę. Tai buvo visuotinė taisyklė kiekvienam laisvam nuomininkui. Dvarininkai išduodavo atsiskaitymo kvitus. Be jų laisvasis žmogus negalėjo būti priimamas kitame dvare, vadinas, jis nebuvo laisvas. Dėl atsiskaitymo ir kildavo daugiausiai ginčų. Dvaras, norėdamas sulaikyti laisvąjį žmogų, visuomet rasdavo priežasčių.⁵¹

Galima paminėti 1791-05-03 iš dalies liberalias Konstitucijos nuostatas valstiečių atžvilgiu (valstybės globa ir santykių reguliavimas, pabėgusiųjų ir atvykstančiųjų paleidimas į laisvę, galimybė įsigyti nekilnojamąjį turtą ir kt.).⁵²

1795 m. Lietuvą prijungus prie Rusijos, penktosios Rusijos revizijos duomenimis Lietuvoje buvo įrašyta 30% laisvųjų valstiečių, kurie, neturint kito termino, valdininkų buvo vadinti užsieniečiais. Laisvųjų žmonių klausimas labai aštriai iškilo tada, kai caro vyriausybė 1812 m. panaikino anksčiau buvusią Lietuvoje mokesčių sistemą ir įvedė pagalvės mokesťį. Laisvieji žmonės turėjo mokėti dvigubai didesnį pagalvės mokesťį, negu baudžiauninkai. Todėl Lietuvos dvarininkai ėmė smarkiai juos mažinti. XIX a. viduryje jų beliko 5% visų valstiečių. Revizijų sąrašuose laisvieji suskirstyti į laisvuosius ir laisvus, gyvenančius pagal kontraktus. Pavyzdžiui, Vilniaus apskrities 38 parapijų lentelėse pažymėta 2,2% laisvųjų, gyvenančius pagal kontraktus.⁵³

1.2. Carinės valdžios žingsniai baudžios naikinimo linkme

Lietuvoje, prijungus ją prie Rusijos, laikinai išliko galioti Trečiojo Statuto įstatymų sąvadas. Dėl baudžios klausimo 1799 m. balandžio 20 d. pavietų maršalų suvažiavime buvo nuspręsta palikti dvarui valdyti baudžiauninkus.⁵⁴

Caras Aleksandras I 1803 m. vasario 20 d. išleido įsakymą dėl „laisvųjų žemdirbių“. Tuo įsakymu buvo leista dvarininkams, susitarus su valstiečiais, atskirais ūkiais ir ištisais kaimais atleisti valstiečius

⁵⁰ Jučas M. *Baudžios irimas Lietuvoje*. Vilnius, 1972, p. 190.

⁵¹ Ten pat, p. 191.

⁵² Jurginis J. *Lietuvos valstiečių istorija*. Vilnius, 1978, p. 156.

⁵³ Jučas M. *Baudžios irimas Lietuvoje*. Vilnius, 1972, p. 169-170.

⁵⁴ Ten pat, p. 218.

nuo baudžiatvės, duodant jiems žemės išpirktinai.⁵⁵ Nors istorikai rado nemažai faktų, kada buvo pasinaudota tuo caro įsakymu, tačiau tai nebuvo masinis reiškinys. Dvarininkai buvo suinteresuoti paleisti į laisvę valstiečius be žemės, o ne su žeme.

Baudžiatvės panaikinimo idėjos judėjo iš Vakarų kartu su Napoleono kariuomene. 1807 m. Napoleonas suteikė Lenkijos valstiečiams laisvę be žemės. Asmens laisvė ir sutartis su dvarininku dėl žemės nuomos buvo patvirtinta 1807 m. gruodžio 21 d. dekretu. Šalia Lietuvos 1807 m. spalio 9 d. baudžiava buvo panaikinta Prūsijoje.⁵⁶

To paties Napoleono armijos nustekentas valstiečių ūkis neleido carinei Rusijai daryti jokių žemės reformų nualintoje ir nestabilioje šalyje po Prancūzijos–Rusijos karo. Šie karai tiesiogiai mažiau lietė Kuršą ir Estijos teritoriją, todėl ten galima buvo pradėti baudžiatvės naikinimo procedūrą. 1816 m. gegužės 23 d. Aleksandras I patvirtino estų valstiečių valdymo nuostatus. Juose buvo paskelbta asmens laisvė ir teisė įsigyti kilnojimą ir nekilnojimą turtą. Valstiečiai gavo, nors ir ribotas, pilietines teises. Kuršo valstiečiams tuomet buvo numatyta panaikinti baudžiavą per 12 metų ir suteikti „teisėto luomo“ teises. Caro vyriausybė iš Kuršo laisvųjų nereikalavo dvigubų mokesčių kaip Lietuvoje. Kuršo dvarininkai, vokiečių baronai, buvo atleisti nuo visų įsipareigojimų išlaikyti valstiečius bado metais ar mokėti už juos nesumokėtus mokesčius valstybei. Valstiečiai ten tapo valstybės piliečiais, gavo teisę įsigyti nuosavybę arba nuomotis žemę. Kuršo, kaip ir Estijos, valstiečiai neturėjo teisės išeiti į miestus arba išvykti už gubernijos ribų. Panašiu laiku, 1811 m., buvo ruošiamas LDK konstitucijos projektas, kurio 24-ajame paragrafe įrašyta: „LDK liaudis per 10 metų turi būti laisva, nuo 1812 m. iki 1821 m. kasmet išlaisvinant dešimtąją valstiečių dalį“. Tikriausiai caras Aleksandras I tame išvėlgė politinę grėsmę ir to projekto nepatvirtino.⁵⁷

1817 m. pabaigoje, įtakoti baudžiatvės panaikinimo atgarsių iš Estijos ir Kuršo, Lietuvos bajorai darė tam tikrus žingsnius, kad tai įsigalėtų ir Lietuvoje (Vilniaus gubernijoje). Bet dėl diplomatinio neišvalgumo tai virto savo priešingybe – 1818 m. vasario 27 d. generalgubernatorius carui nusiuntė pranešimą „Dėl netvarkos Vilniaus gubernijos rinkimuose“. Po to naujasis gubernijos maršalas M. Riomeris atliko apklausą ir balsavimą dėl „Valstiečių gyvenimo pagerinimo“. Tuo gera iniciatyva ir baigėsi, ir net buvo uždrausta kalbėti apie valstiečių laisvę 1821 m. sausio 19 d. gubernijos dvarininkų suvažiavime.⁵⁸

---

⁵⁵ *Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje*, red. kolegija B. Jablonskis, J. Jurginis (atsak. redaktorius), J. Žiugžda (vyr. redaktorius), Vilnius, 1957, p. 14.

⁵⁶ Ten pat, p. 198.

⁵⁷ Ten pat, p. 218.

⁵⁸ Ten pat, p. 226.

Rusijoje 1818–1819 m. taip pat buvo ruošiami projektai dėl valstiečių išlaisvinimo. Komisija Sankt Peterburge nagrinėjo, kaip pritaikyti Prūsijos ir Austrijos įstatymus valstiečių klausimu Rusijai. 1819 m. pabaigoje jos darbas buvo nutrauktas. Nuo tada, išgalint reakcijai, valstiečių laisvės klausimas nebekeliamas.⁵⁹

Nederlius ir badas valstiečių tarpe buvo dažni reiškiniai. Badmečiais neturtingieji valstiečiai prisiskolindavo ir visai nuskursdavo, į maistą išmainydavo savo padargus, net darbinius gyvulius ir po to neįstengdavo lažinių darbų atlikti. Dvarininkams tai sudarydavo nuostolių, todėl jie ieškojo būdų baudžiauninkų darbingumui palaikyti. Vilniaus generalgubernatorius Repninas pasiūlė valstybinėse ir privačiose žemėse steigti grūdų magazinus, į kuriuos valstiečiai supiltų grūdus ir, pristigę duonos arba sėklos, už nedidelį procentą gautų iš magazino pasiskolinti. 1796 m. tokie magazinais buvo pradėti steigti Lietuvoje gana plačiai, sudarant iš valstiečių piliavų grūdų atsargas. 1799 m. specialiu įsaku magazinais buvo steigiami visose valdžios žinyboje esančiose gyvenvietėse. Magazinus steigė ir dvarininkai. Kiek, kada ir kokius grūdus pilti, nustatydavo pats dvarininkas. Nors užmačios buvo geros, bet badmečio metu valstiečiai retai gaudavo grūdų iš magazino, dvarininkai grūdus naudojo savo sėjai.⁶⁰ Buvo reikalingas valstybinis įsikišimas. Todėl 1839 m. gruodžio 28 d. buvo priimtas valstybinių turtų liustracijos įsakymas, kuriame sakoma: „Ten, kur bus įsteigtas visuomeninis arimas, kaimo magazinais papildomi nustatyta atsargų proporcija ne iš rinkliavos nuo valstiečių, bet derliumi to arimo, kuriam sėklos imamos iš atsargos magazino“.⁶¹

Tokį pat tikslą, kaip magazinais, turėjo ir dvaruose steigiamos valstiečių kasos. Kaip magazinais grūdais, taip kasos pinigais turėdavo skirti bėdos užkluptiems valstiečiams paskolas už procentus. Tik kasos būdavo sudaromos ne iš piniginių įnašų, o iš duoklių linais. Surinktus iš valstiečių linus dvaras parduodavo ir iš gautų pinigų sudarydavo Kasos kapitalą. Riomerio dvaruose nuo kiekvieno valstiečio kiemo buvo reikalaujama kasai po pūdą prekinių linų.⁶²

Nuo XVIII a. pradžios valstybiniai mokesčiai Rusijoje buvo renkami nuo „revizinės sielos“, t.y. nuo vyriškos lyties žmogaus, nepriklausančio privilegijuotiems luomams. Įvedant Lietuvoje tokius mokesčius, reikėjo sužinoti, kiek tokių žmonių yra, kur jie gyvena ir kam jie priklauso. 1794 metais Rusijoje, o Lietuvoje 1795–1796 m. vykdoma penktoji revizija. Iš viso buvo atlikta dešimt revizijų 1719, 1743, 1762, 1782, 1795, 1811, 1815, 1833, 1850, 1858 metais, kurių metu gyventojų surašymai užsitęsėdavo iki dviejų metų. Pradžioje revizijos vykdavo kas 15 metų ir per sekančius 15 metų, po

⁵⁹ *Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje*, red. kolegija B. Jablonskis, J. Jurginis (atsak. redaktorius), J. Žiugžda (vyr. redaktorius), Vilnius, 1957, p. 226.

⁶⁰ Ten pat, p. 18.

⁶¹ *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, I t., Vilnius, 1955, p. 461.

⁶² *Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje*, red. Kolegija B. Jablonskis, J. Jurginis (atsak. redaktorius), J. Žiugžda (vyr. redaktorius), Vilnius, 1957, p. 21.

revizinio surašymo laikoma, kad gyventojų skaičius nesikeičia, nežiūrint į būsimus mirimus ir gimimus. Manoma, kad į tokius surašymus nepatekdavo 5% žmonių. Mokesčiai imami iš revizinių žmonių. Mokesčius iš valstiečių surinkti turėdavo vaitai ir atiduoti juos dvarininkui, o šis įnešdavo juos į išdinę. Už mokesčių mokėjimą valstiečiai atsakydavo ne prieš valstybę, o prieš dvarininkus. Dvarininkai turėjo žiūrėti, kad valstiečiai ne tik įstengtų visas baudžiavines prievoles atlikti, bet ir valstybinius mokesčius sumokėtų. Dėl to reikalauti valstiečių prievolių nuo valako dvarininkams atrode nebe tikslinga, nes darbinis ir mokestinis valstiečių pajėgumas ne visada sutapdavo su jų naudojamos žemės ploto dydžiu. Todėl kai kurie dvarininkai pamažu imdavo prievolių reikalauti ne nuo pilno valako arba jo dalies, o nuo valstiečių kiemo, rūpindamiesi, kad kiemas būtų pajėgus. Pavyzdžiui, Riomeris savo valdos dvaruose net buvo nustatęs, kokio dydžio turi būti valstiečio kiemas. Jo instrukcijoje sakoma, jog kiekvienas valstiečio ūkis turi turėti ne mažiau kaip du darbinius jaučius, tris arklius, dvi karves, dvi avis, dvi veislines kiaules. Pagal tą pačią instrukciją **valstiečio kiemas turi susidėti ne mažiau kaip iš 8 darbingų žmonių**. Dalybos tarp valstiečio kiemo šeimos narių tik tuo atveju leidžiamos, jeigu kieme yra daugiau darbinių ir produktyvių gyvulių, negu reikalaujama. Paprastai dalytis padargus, gyvulius ir mantą neleidžiama. Visa tai turi prižiūrėti ne tik dvaro pareigūnai, bet ir kaimo bendrija, turinti savo seniūną ir teisną. Visas kaimas turėjo sekti, kad kuris nors valstietis nepabėgtų ir nepaliktų tuščios savo ūkio žemės. Jeigu dėl pabėgimo ar dėl kokių kitų priežasčių kuris nors kiemas ištuštėdavo ir nebūdavo kam jame apsigyventi, tada visas kaimas savo jėgomis turėdavo tą žemę įdirbti ir už ją atlikti prievoles bei sumokėti mokesčius, kad dvaras dėl to nė kiek nenukentėtų. Jeigu dvaras įtartų kurį valstietį nerūpestingai ūkininkaujant, tokiu atveju valstiečių teismas turi išsirinkti to valstiečio ūkiui globėją, kuris kasdien turi užėiti į nerūpestingojo namus ir nurodyti jam, kur ir kokius darbus jis tą dieną turi atlikti. Jeigu jo nurodymų neklausytų, tada kaltininką nubaustų, pasiunčiant jį į dvarą savaitei arba ilgiau bernauti. Teismo narius išrinkdavo valstiečiai. Toks teismas posėdžiauti rinkdavosi į dvarą. Jame buvo sprendžiami valstiečių tarpusavio vaidai, ginčai dėl ežių nuarimo, pievų ar pasėlių nuganyimo, tvorų sukūrimo, praskolinimo ir pan. Bylą pralaimėjęs ne tik turėdavo atlyginti ieškovui nuostolius, bet ir atlikti uždėtą dvarui naudos duodančią bausmę.⁶³

Valstiečių administravimo tikslais stambesnės dvarų valdos – **kaimai ir vienkiemiai – būdavo jungiami į dešimtijas ir vaitystes arba valsčius**. Kaimai turėdavo seniūnus, valsčiai ir vaitystės – vaitus. Dešimtininkai buvo vaito pagalbininkai. Jie, kaip ir vaitai, būdavo laisvi nuo baudžiavinių prievolių, o kai kuriuose dvaruose, kaip, pavyzdžiui, Skuode, dar gaudavo iš dvaro nedidelį atlyginimą. Vaitai su dešimtininkais turėjo sekti ne tik valstiečių ūkių padėtį, bet ir šeimos santykius. Valstietis,

⁶³ *Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje*, red. Kolegija B. Jablonskis, J. Jurginis (atsak. redaktorius), J. Žiugžda (vyr. redaktorius), Vilnius, 1957, p. 21.

nepaklausęs vaito arba dešimtininko, buvo baudžiamas penkiomis arba daugiau rykščių. Jeigu vaitas nepaklauso dvaro ir neįvykdo, kas jam įsakyta, o dešimtininkas nepaklauso vaito, – tokiais atvejais abiem įkertama po 10 rykščių.⁶⁴

1.3. Kiseliovo reforma. Žingsniai į valstiečių savivaldą ir valstiečių suvienodinimą

1835 m. caras sudarė slaptą komitetą „neskausmingam“ valstiečių klausimo sprendimui. Paruošto plano vykdytoju paskyrė grafa, valstybinių turtų ministrą P. Kiseliova. Jam teko įvykdyti valstybinių valstiečių reformą. Pirmasis reformos uždavinys buvo pakeisti valstybinių valstiečių valdymą, naikinant jų administracinę ir teisinę priklausomybę nuo dvaro valdytojo, dažniausiai nuomininko. Valdymo pagrindu tapo keturlypio priklausymo sistema: gubernija – apskritis – valsčius – kaimas. Šios valstiečių valdymo grandys buvo remiamos valstiečių „globos“ idėja, suteikiant valstiečiams šiek tiek pilietinių teisių. Valstybinių turtų ministerija per savo žemutines įstaigas turėjo rūpintis pajamomis, dėl to Vilniaus ir Kauno gubernijose buvo įsteigti valstybės turtų rūmai. Lietuvoje apskritys jungiamos į apygardas, o kaimai – į valsčius, pavaldžius apygardų viršininkams. Vilniaus ir Kauno gubernijose buvo sudaryta po 4 apygardas, Vilniaus gubernijoje – 72 valsčiai, Kauno – 65. Pagal reformos nuostatų reikalavimą, buvo siekiama, kad tarp kaimų, priklausančių vienam valsčiui, kelio turėjo būti ne daugiau kaip 15 varstų. Tačiau dažnai atstumai būdavo didesni, todėl vėliau valsčius teko smulkinti. Apygardose sudaromos valdybos su apygardų viršininkais, o valsčiuose – valsčių valdybos, į kurias įėjo valdžios skirtas viršaitis ir 2 posėdininkai iš valstiečių, vienas policijos, kitas ūkio reikalams. Valsčiaus valdyba turėjo savo raštininką ir teismą, kurį sudarė viršaitis ir valstiečių rinkti tarėjai. Posėdininkus ir tarėjus rinko valsčiaus susirinkimas (šaukiamas vieną kartą per 3 metus) po vieną nuo 20 kiemų. Kaimo susirinkime dalyvaudavo seniūnas, mokesčių rinkėjas, magazino prižiūrėtojas ir išrinkti iš valstiečių (po 2 nuo 10 kiemų). Jame svarstomi įvairūs, su valstiečiais susiję klausimai.⁶⁵

Reforma sustiprino valstybinio valstiečio asmens ir turto apsaugą. Antras Kiseliovo reformos žingsnis buvo valstybinių valstiečių surašymas ir jų prievolių nustatymas, tą priemonę taikant Lietuvai, nes Rusijoje buvo kita rentos ėmimo sistema ir kitokie politiniai interesai. 1839 m. gruodžio 28 d. valdžia išleido įstatymą dėl valstybinių turtų surašymo. Šio surašymo tikslas buvo surinkti žinias apie valstybės valdomus žemės plotus, naudmenas, valstiečių skaičių ir pagal prievoles nustatyti pajamas. Valstiečiai skirstomi į prievolinius, pusprievolinius, daržininkus ir bobelius. Prievoliniu laikomas tas valstiečio kiemas, kuris turi ne mažiau kaip 2 darbinius gyvulius, pusprievoliniu – kuris turi mažiau

⁶⁴ *Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje*, red. Kolegija B. Jablonskis, J. Jurginis (atsak. redaktorius), J. Žiugžda (vyr. redaktorius), Vilnius, 1957, p. 22.

⁶⁵ Jurginis J. *Lietuvos valstiečių istorija*. Vilnius, 1978, p. 205.

kaip du. Daržininkai – tie, kurie neturi dirvų ir pievų, o turi vien namus su daržais. Prievoliniai, pusprievoliniai valstiečiai ir daržininkai gauna ūkininkų vardą. Bobeliais laikomi benamiai ir bežemiai kampininkai. Įstatyme sakoma, kad ūkininkų žemės sklypai turi būti vienodo dydžio. Jeigu kuriame nors ūkyje yra daugiau kaip 5 darbingi vyrai, iš jų vienas vedęs, be paties kiemo šeimininko, tai tokį kiemą įstatymas liepia dalyti į du, pridėdant jiems žemės. 1841 m. gruodžio 25 d. įsaku prie valstybinių valstiečių buvo priskirti stačiatikių ir katalikų bažnyčių valstiečiai, o popams ir kunigams paskirtos algos. Iš viso Lietuvoje valstybė paėmė 180 bažnytinių dvarų su 32467 reviziniais žmonėmis. 1848–1852 m. laikini inventoriai pakeičiami liustraciniais. Liustracija buvo paspartinta ir 1857 m. užbaigta. Visi valstybiniai valstiečiai, Kiseliovo reformą užbaigus, pasidarė činčininkais. Jų teisinė ir ūkinė padėtis, palyginus su privačių žemių valstiečiais, žymiai pagerėjo. 1847 m. vyriausybė priėmė nutarimą vietoj buvusių palivarkų iš geriausių žemių sukurti fermas ir jas išnuomoti. Vilniaus gubernijoje buvo sudaryta 344, o Kauno – 148 fermos.⁶⁶

1839 m. caras slaptam komitetui pavedė spręsti dvarininkų santykių su valstiečiais pakeitimo problemą, rasti būdą privačių valstiečių padėtį priartinti prie valstybinių valstiečių padėties. Kiseliovo siūlymu, dvarininkams, norintiems savo valstiečius paleisti iš baudžiaties, leista: atsakyti teisės į asmenį, pripažinti nekilnojamo turto nuosavybę, leisti laisvai sukurti šeimą ir t. t., bet neperleisti žemės nuosavybės. Toks dvarininkas duoda žemę valstiečiui inventoriumi nustatytais sąlygomis. 1844 m. balandžio 15 d. buvo paskelbtas privalomas inventorių sudarymas privačiuose dvaruose. Inventoriuje reikėjo žymėti: kiek ir kokios yra žemės, nuotolis iki miestų ir uostų, kiek yra valstiečių (prievolinkų, daržininkų ir bobelių). Į inventorių dvarininkai turėjo surašyti valstiečių šeimų narius, jų sklypų dydį, kiek turi pašaro ir miško medžiagos. Už naudojimąsi žeme valstietis turi atlyginti darbu, gaminiais arba pinigais, ne daugiau kaip trečdalį viso savo derliaus. 1852 m. suėjo 6 metai nuo privalomų inventorių sudarymo. Carinė valdžia, įsitikinusi, kad per tą laiką valstiečių bruzdėjimai nesumažėjo ir kad daugiausia neramumų kilo dėl naudojamos žemės mažinimo ir prievolių didinimo, 1852 m. gruodžio 22 d. paskelbė taisykles privatiems dvarams. Svarbiausia jose buvo tai, kad valstiečių naudojama žemė skelbiama kaimo bendruomenės žeme ir negali būti mažinama. Vadinasi, jos negalima iš valstiečių atimti ir priskirti prie palivarko žemės. Reikalui esant, dvarininkas gali ją perdalyti tarp valstiečių, atsižvelgdamas į jų kiemų pajėgumą. Valstiečių ūkiai, panašiai kaip ir valstybinėse žemėse, skiriami į prievolinius ir pusprievolinius. Prievolinis ūkis atidirba dvare kas savaitę po 3 dienas su arkliu ir po dieną pėsčiomis; pusprievolinis – po 2 dienas pėsčiomis ir po dieną moterų darbo. Gvoltų – 12 dienų vasarą, o šarvarkų už pridėtines prievoles – po 8 dienas per metus nuo kiekvieno kiemo ir naktinė

⁶⁶ Jurginis J. *Lietuvos valstiečių istorija*. Vilnius, 1978, p. 207.

sargyba pakiemiui. Daržininkai turėjo atlikti senąsias, inventoriais nustatytas prievoles, be to, kartu su ūkininkais eiti į sargybą, gvoitus ir šarvarkus. Bobeliai turėjo mokėti dvarininkui nuo 1,5 rb. iki 2,5 rb. už vyrą ir pusę to už moteriškę. Į darbus varomi tik darbingi žmonės – vyrai nuo 17 iki 55 ir moterys nuo 16 iki 50 metų. Taisyklės nustatė ir lažinio darbo dienos normas. Dienos ilgumas vasarą – nuo saulės patekėjimo iki laidos, žiemą – nuo 5 valandos ryto iki saulėlydžio. Už gvolto dienas dvarininkas turi mokėti: už normuoto darbo dieną vyrui su jaučiu arba su arkliu – 15 kapeikų sidabru, už tokią pat nenormuoto darbo dieną – 10 kp. Pėsčio žmogaus normuoto darbo diena įvertinama 10 kp., o nenormuoto – 7,5. Visus valstybinius mokesčius valstiečiai turėjo mokėti patys. Betgi jei kuris neįstengtų sumokėti ir už jį sumokėtų dvarininkas, tada dvarininkas gali reikalauti už tą sumą atodirbio; už tarnus mokesčius sumoka dvarininkas.⁶⁷

1.4. Baudžios panaikinimas

Caras 1857 m. lapkričio 20 d. Vilniaus generalgubernatoriaus V. Nazimovo vardu paskelbė reskriptą apie valstiečių reformos pradžią Rusijoje.⁶⁸

1861 m. vasario 19 d. caras Aleksandras II pasirašė Manifestą, kuriuo paskelbė baudžios panaikinimą ir pagrindinius principus valstiečių būviui sutvarkyti. Manifestas skelbė, kad valstietis teisiškai yra laisvas žmogus. Dvarininkas negalėjo jo parduoti, mainyti, laikinai atiduoti, drausti jam vesti. Valstietis gavo teisę sudaryti savo vardu sutartis, pirkti, parduoti arba įsigyti judamą ir nejudamą turtą, prekiauti, tapti amatininku, atidaryti dirbtuves bendrųjų valstybės įstatymų ribose. Jis turėjo paveldėjimo teisę pagal vietos papročius, galėjo skūstis, bylinėtis. Dvarininkams buvo palikta visa palivarkinė žemė. Tuo remdamiesi, Lietuvos dvarininkai nedavė žemės dvaro bernams, kampininkams, daržininkams, kurie iki reformos neturėjo žemės ir nėjo lažo, taip pat ir tiems valstiečiams, kurie prievarta buvo atleisti be žemės iš baudžios iki 1861 m. vasario 19 d. Buvo sustiprintas kaimo valstiečių valdymas. Kaimuose, vieno dvaro ribose buvo sudaromos „kaimo bendrijos“, seniūnijos. Keletas tokių „kaimo bendrijų“ sudarė valsčių su valsčiaus valdyba ir valsčiaus teismu smulkioms valsčių byloms spręsti.⁶⁹

Štai keletas punktų iš caro patvirtintų Bendrųjų nuostatų apie valstiečius, išėjusius iš baudžios priklausomybės:

⁶⁷ Jurginis J. *Lietuvos valstiečių istorija*. Vilnius, 1978, p. 211.

⁶⁸ Ten pat, p. 218.

⁶⁹ *Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje*, red. Kolegija B. Jablonskis, J. Jurginis (atsak. redaktorius), J. Žiugžda (vyr. redaktorius), Vilnius, 1957, p. 96-97.

1. Dvarininkų dvaruose įkurdintų valstiečių ir dvariškių baudžiava panaikinama visam laikui šių ir kitų kartu išleistų nuostatų bei taisyklių nustatyta tvarka.
2. Šių Nuostatų ir bendrųjų įstatymų pamatu valstiečiams ir dvariškiams, išėjusiems iš baudžiavinės priklausomybės, suteikiamos laisvų kaimo gyventojų luomų tiek asmeninės, tiek ir turtinės teisės.
3. Dvarininkai, pasilikdami nuosavybės teisę visoms jiems priklausančioms žemėms, už nustatytas prievoles suteikia valstiečiams nuolatiniam naudojimuisi sodybas ir, be to, jų buičiai aprūpinti ir, kad jie galėtų atlikti prievoles valstybei bei dvarininkui, – tą dirbamos žemės ir kitų naudmenų kiekį, kuris nustatomas Vietiniais nuostatais.
4. Valstiečiai, išėję iš baudžiavinės priklausomybės, bet esantieji privalomuose žemės santykiuose su dvarininkais, vadinami „valstiečiais–laikiniais prievolinkais“.
5. Valstiečiai, išėję iš baudžiavinės priklausomybės ir įgiję nuosavybėn žemės naudmenas Nuostatuose išdėstytais pagrindais, vadinami „valstiečiais–savininkais“.
6. Paskelbus šiuos Nuostatus, valstiečiams paliekama jų sodyba, kol jie įsigis pastarąją nuosavybėn, laikantis taisyklių, išdėstytų Nuostatuose apie valstiečių sodybų išpirkimą ir apie vyriausybės pagalbą, jiems įsigyjant nuosavybėn žemę. Visas valstiečių kilnojamas turtas, pavyzdžiui, naminiai ir darbiniai gyvuliai, žemės ūkio padargai ir kt., esamų nutarimų pagrindu visiškai priklauso valstiečiams; kaimo piniginiai kapitalai ir kaimo gūdų atsargos yra valstiečių nuosavybė.
7. „Seniūnija“ sudaroma iš valstiečių, apgyvendintų vieno dvarininko žemėse; ją gali sudaryti visa gyvenvietė (sodžius ar kaimas) arba viena įvairiems dvarams priklausančios gyvenvietės dalis, arba keletas nedidelių, kiek galima arčiau viena prie kitos esančių gyvenviečių, kurios naudojasi visomis naudmenomis ar kai kuriomis iš jų bendrai arba turi kitus bendrus materialinius ūkinius interesus.⁷⁰

Iš karto po baudžios panaikinimo atsirado daug neformalių žemės perleidimo ir jos skaldymo būdų. Ji buvo pardavinėjama ir dalijama sudarant ilgalaikes nuomos sutartis, įkeičiama surašant fiktyvios skolos raštus.⁷¹

Istoriografijoje minimas ir kitas neformalus ūkio ir jo dalies perleidimo naujam savininkui kelias – atsisakymas nuo žemės kitų šeimos narių naudai, t.y. šeimyninės dalybos gaunant pasogą arba išeinant į užkurius.⁷²

⁷⁰ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 2 (1861-1917). Vilnius, 195, p. 11-13.

⁷¹ Jurgaitis V. *Valstiečių kiemas*. Kaunas, 1939, p. 107.

⁷² Ten pat, p. 115.

II. Santuoka Lietuvoje XIX a.

A. Fauve-Chamoux išanalizavo 1802 m. 28000 Reimso miesto gyventojų surašymo duomenis, bažnyčių gimimo metrikas ir nustatė, kad daugiau nei 50 proc. suaugusių miesto moterų niekada nesukurdavo šeimos, o apie 47 proc. šių moterų atvykdavo iš provincijos. Pasak mokslininkės, didžiulė kaimo merginų migraciją į miestus skatino netolygus paveldėjimo principas ūkininkų šeimose: žemė ir ūkis atitekdavo vienam paveldėtojui. Kiti vaikai palikdavo tėvų namus ir ieškodavo darbo pramonės centruose. Persikėlusios į miestą, moterys paprastai tapdavo tarnaitėmis, išlaikydavo pačios save ir gyvendavo vienos. Panašius rezultatus A. Fauve-Chamoux gavo apdorojusi duomenis iš kitų to meto Prancūzijos miestų. Anglijoje, kaip ir kitose V. Europos šalyse, jau nuo XVI a. šeimos vidutinis dydis sudarė apie 4,75 žmogaus.⁷³

XIX a. lietuvių kaimo bendruomenėje vyravo katalikiškasis airių seksualumo kontrolės modelis. T.y. mažą „benkartų“ gimimų skaičių lėmė ne katalikiška moralė, bet itin griežtas ir žiaurus bendruomenės požiūris į kūdikio besilaukiančias netekėjusias merginas. XIX a. Lietuvos kaime klestėjo abortai, naujagimių žudimas arba būsimų motinų savižudybės.⁷⁴

Asmenų, dėl vienu ar kitu priežasčių nesukūrusių šeimos, lietuvių visuomenė netoleravo ir bandė išstumti už valstiečiams bei smulkiems bajorams įprasto gyvenimo ribų. Visų pirma tai lietė nesantuokinius mergų vaikus („benkartus“) ir jų motinas, nevedusius (netekėjusias) ūkininkų brolius, seseris bei našlius, nesukūrusius kitos šeimos. Neigiamas požiūris į šiuos žmones iš esmės nesikeitė visą praeitą šimtmetį ir XX a. pirmaisiais dešimtmečiais.⁷⁵

Pačių moterų suvokimu, pavainikiai tiko tik kariuomenei, nes ūkio ir turto paveldėti negalėjo. Kaip ir Vakarų Europos šalyse, didelę dalį pavainikių pagimdavo samdinės. Dauguma atveju „mergų vaikams“ išlaikymo neprireikdavo, nes jie neišgyvendavo. Dėl prastos priežiūros ir aplinkinių abejingumo „benkartai“ mirdavo vos gimę. Ne visi pavainikiai mirdavo sava mirtimi. Ypatingai nepakantus požiūris į pavainikius ir jų motinas skatino žiaurų elgesį su naujagimiais. Žemaičių vyskupijos konsistorijos posėdžių protokolai mirga įrašais apie gimusius negyvus pavainikius. Atvykusiems policininkams ir teismo ekspertams moterys aiškino, kad vaikas mirė gimdant. Tačiau tyrimas nustatydavo žmogžudystę. Pavainikius žudydavo įvairiai: uždusinant ar kuo nors trenkiant per galvą, ar numetant nuo laiptų, ar nuskandinant. Netyčinis vaiko nužudymas dažniausiai nesulaukdavo jokios bausmės. Mažą, be šeimos vaiką XIX a. visuomenė pripažino nevisaverčiu. Pavainikius motinos palikdavo gatvėse, laukuose, užakusiuose šuliniuose ar pameddavo svetimiems. Išgyvenę jie paprastai tapdavo valkatomis.⁷⁶

⁷³ Marcinkevičienė D. *Vedusiųjų visuomenė: skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje–XX amžiaus pradžioje*. Vilnius, 1999, p. 13.

⁷⁴ Ten pat, p. 19.

⁷⁵ Ten pat, p. 28.

⁷⁶ Ten pat, p. 29-32.

Atstumtųjų sąrašą papildė nevedę vienišiai. Pastarųjų laukė šeimynykščių dalia giminaičių šeimose. Lietuvoje pagyvenusios, nepajėgiančios dirbti ūkyje senmergės sudarė nemažą špitolių gyventojų procentą. Ankstyva sutuoktinio mirtis taip pat suardydavo įprastą šeimos modelį ir destabilizuodavo našlio (-ės) padėtį kaimo bendruomenėje. Ūkis, likęs be vieno iš šeiminių, neišvengiamai žlugdavo. Kauno gubernijos parapijų kunigų pranešimuose vyskupui našliai apibūdinami kaip vargetos, nesugebantys tinkamai prižiūrėti ūkio. Kunigų nuomone, nauja našlių santuoka gana problematiška. Valstietiškoje bendruomenėje buvo vertinamas tik šeimyninis gyvenimo būdas ir vedybiniai santykiai. Netekėjusios, nevedę, kaip ir našliai bei pavainikiai, lygiaverčiai nedalyvavo kaimo visuomeniniame gyvenime.⁷⁷

1853 m. lapkričio 28 d. Rusijos Vidaus reikalų ministro įsakymas Nr. 900 panaikino Vilniaus, Gardino, Minsko, Kauno, Vitebsko ir Mogiliovo gubernijų dvarininkų teisę savarankiškai spręsti tuoktuvių klausimą. Įsake buvo pabrėžta, kad nuo šiol dvarininkams draudžiama apvedinti savo dvaro baudžiauninkus prievarta arba prieštarauti jų pasirinkimui. Anksčiau, pagal rusų civilinius įstatymus, kunigas be dvarininko leidimo negalėjo sutuokti jam priklausančių baudžiauninkų. Baudžiauninkų teisė laisvanoriškai pasirinkti partnerį buvo bene svarbiausias XIX a. pirmosios pusės teisinis įvykis Katalikų vedybiniame gyvenime. 1853 m. įsakas buvo reikšmingas tuo, kad dar keliolika metų iki baudžios panaikinimo valstietis galėjo pajusti, jog sava valia lemia asmeninį gyvenimą; teisinis aktas apribojo valdžią ir jėgą turinčių vyrų ištvirkimą. Antra vertus, galimybė pačiam pasirinkti sutuoktinį skatino valstietį moderniam mąstymui ir artino prie krikščioniškos šeimos idealo. Įsakas sustiprino bažnytinės teisės autoritetą.⁷⁸

XIX a. pirmojoje pusėje mišrių luomų santuokų visuomenė netoleravo ir vertino jas neigiamai. Prastesnė ekonominė bajoro padėtis neturėjo įtakos jo luomo savigarbai, todėl retas susigundydavo giminyse su (kad ir turtingesniu) valstiečiu. 1835–1845 m. Viekšnių, Varnių ir Ariogalos parapijose tik 5–6 proc. katalikų sudarė luomo požiūriu nelygias santuokas. Uždaras, sėslus valstiečių gyvenimo būdas įspraudė privatų kaimiečių pasaulį į uždara kasdienybę. Ištiesos kaimo bendruomenės kartos gyveno tose pačiose vietose ir bičiuliavosi su tais pačiais gerai pažįstamais kaimynais. Nuotolis, iš kur atvykdavo „svetima“ nuotaka ar jaunikis į Viekšnių, Varnių ir Ariogalos parapijas, 1835 m. neviršijo 2,9 kilometro. 1835–1865 m. vidutiniškai tik 15 proc. katalikų tuokėsi ne su savo parapijos gyventoju ir minėtų parapijų gyventojai partnerių ieškodavo ne toliau kaip už 6 kilometrų.⁷⁹

⁷⁷ Marcinkevičienė D. *Vedusiųjų visuomenė: skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje–XX amžiaus pradžioje*. Vilnius, 1999, p. 32-33.

⁷⁸ Ten pat, p. 176.

⁷⁹ Ten pat, p. 177.

III. Šiuolaikinės vidinės migracijos tyrimai ir jų prieigos

Migracija yra labai plati sritis. Apie ją rašo daug autorių, ji nagrinėjama iš įvairių pusių, pradedant ekonomika ir baigiant identitetais. Praktiniais sumetimais vidinės migracijos teorijas susiauriname iki šiuolaikinių kelių pavyzdžių – mokslinių straipsnių apžvalgos ir analizės. Tai duos daugiau naudos negu sausų migracijos teorijų perpasakojimas, juo labiau, kad jose stipriai jaučiamas dabartinis laikmetis. O kadangi XIX a. nors ir nėra taip toli nuo mūsų laikų nutolęs, bet vis tik žymiai skiriasi, todėl modernios migracijos teorijos, nenagrinėjančios XIX a., mums netinka. Plačiau bus nagrinėjamas A. Plakans straipsnis apie vidinę migraciją Baltijos šalyse ne tik teoriniu pavyzdžiu, bet ir kaip lyginamasis vidinės migracijos pavyzdys gretimai Vilniaus gubernijai, kuri nagrinėjama magistro darbe.

1. A. Kalinitchev straipsnyje⁸⁰ nagrinėjama 15 tūkst. km² teritorija į šiaurę nuo Sankt Peterburgo, iš vakarų ribojama Suomų įlankos ir šiaurėje – Suomija. Tyrinėta ekonominių centrų raida, įtakojusi žmonių vidinę migraciją. Darbe buvo naudojami 1882–1883 m. ir visuotinas carinės Rusijos 1897 m. surašymai. Migrantų buvo 55000, o vietinių gyventojų 36040. Migrantų koncentracijos skirtingose vietose skyrėsi iki 50 ir net iki 150 kartų. Lyginant su vietiniais gyventojais, migrantai juos viršijo savo koncentracija santykiu 7,5 su 1. Vietos gyventojai išsisklaidė tarp emigrantų. Darbe nemažai vietos skiriama vietinių ir emigrantų etninei priklausomybei. Apžvelgiami namų ūkiai, jų dydis, žemės kokybė. Nagrinėtos emigrantų ir vietinių šeimos, jų dydis ir sudėtis. Migrantams traukos variklis – noras dirbti naujuose pramonės centruose. Tyrinėta gyventojų pajamų struktūra, verslo tipai, vidutinės kasmetinės pajamos, samdomas darbas, žmonių atlyginimai žemės ūkyje ir pramoniniuose miestuose. Vienų atvykimas įtakojo kitų išvykimą. Pramonės centrų žemės kainos didėjimas, manipuliacija ja. Kaimiškos bendruomenės negalėjo priimti tokio didelio kiekio atvykėlių. Aktyvi geležinkelio statyba ir vandens transporto modernizacija pagerino regiono logistines galias, taip pat stimulavo vietinę prekybą ir lengvino sąsajas su tarptautine rinka. Tai vedė prie kultūros atgimimo ir ekonomikos pakilimo. Sritis tapo patraukli užsienio firmoms ir vidaus bei užsienio kapitalui. Emigrantų paveikti vietiniai tapo mobilesni. Žemas migrantų turtas stimulavo jų norą keliauti. Noras migruoti priklausė ir nuo jų išsilavinimo bei turimos specialybės. Lyginant 1882–1883 m. surašymą su 1897 m. surašymu darbe akcentuojama tautinė žmogaus priklausomybė. Užsiminta ir apie Bažnyčios vietą, apie regiono gamtines ir kultūrinės ypatybes.

⁸⁰ Kalinitchev A. Ethnic Migration in North-West Inger-manland: The Influence of Economic Development on Local Differences in the Second Half of the 19th Century. *Finnish Yearbook of Population Research*, XLVI, 2011, p. 95–114.

2. M. Oris straipsnyje⁸¹ nagrinėjamas santykis tarp gimstamumo ir imigracijos Tilleur – Belgijos pramonės širdyje XIX a. Nors bendras nagrinėjamo laikotarpio intervalas apima 1807–1900 m., tačiau duomenys horizontaliai rodomi 1830, 1846, 1856 ir 1866 momentais. Vertikaliai duomenų suvestinių lentelėse pažymėta 20 vietovių. Kitose lentelėse tarp stambesnių darinių paminėtos užsienio šalys, nežinomi rajonai, kaimiški rajonai. Darbe akcentuojamas imigracijos tempo tyrimas, naudojant pradžios, prisotinimo, balanso ir brendimo sąvokas.

Yra išskirti vietiniai gyventojai ir imigrantai. Daugiausia manipuliuojama demografiniais skaičiais. Labai neproporcingai parinkti nagrinėjami rajonai – kam rinkti tokius, kuriuose gyventojų yra mažiau nei vienas procentas pagal bendrą gyventojų skaičių nagrinėjamais metais. Didelis dėmesys skiriamas motinoms, gimstamumo rodikliams. Įdomus imigrantų atsinaujinimo nagrinėjimas, jų mirtingumų nagrinėjimas. Aptartos vaikų skaičiaus proporcijos su likusiais gyventojais, jų mirtingumas, kaip buvo balansuojama tarp migracijos ir mirtingumo, nes imigracija pasotindavo nuo mirčių ištuštėjusius rajonus.

Nagrinėjant gimstamumą buvo išskirtos vaisingos moterys, ištekėjusios, jaunos. Jų pasiskirstymas tarp vietinių ir imigrantų taip pat apžvelgtas. Kalbėta apie šeimų kūrimo strategijas. Nagrinėtas reproduktyvumo pajėgumas tarp skirtingų tautų vyrų. Čia taip pat patyrinėti ir moterų vaisingumo klausimai.

3. Kitame Oris straipsnyje⁸² akcentuojama tai, kad ilgą laiką migracijos istoriją ignoravo ir gyventojų, ir šeimos istorija. Atėjo laikas jas sujungti. Iš karto, darbo pradžioje, yra išsakoma mintis, kad gyventojų judrumas ir mobilumas nėra industrializacijos vaisius ir kad ikipramoninėje Vokietijoje jis buvo dažnas reiškinys. Taigi, stabili kaimiškoji gyventojų bendruomenė ir masinis migracijos sprogimas XIX ir XX a. yra tik mitas. Istorinis gyventojų judrumas buvo būtinas gyventojų gimstamumui reguliuoti. Kodėl pasikeitė požiūris į ikipramoninį laikotarpį? Didelė bėda ta, kad iš to laikotarpio yra labai mažai duomenų ir labai daug sukurtų šiuolaikinių stereotipų. Tie duomenys yra reti ir per silpni stipriems teiginiams. Tipiška neoklasikinė mintis sako, kad migracija vyksta nuo stagnacijos ir mažėjimo, į klestėjimą ir besiplečiančias darbo rinkas, nuo žemų į aukštesnius gyvenimo standartus, nuo krizės ištiktų rajonų į labiau išsivysčiusius kraštus. Tyrimai parodė, kad toks požiūris negali būti lengvai pritaikytas kaimas–kaimas judėjimams, nes ši yra parapijos, vietinio lygio, esančio tos pačios ekologinės, socialinės, ekonominės ir politinės aplinkos viduje. Ilgą laiką persikėlimai tokio kaimiško pasaulio viduje buvo „suprantami, kaip bereikšmiai priedai“. Remdamiesi neoklasikiniais

⁸¹ Oris M. Fertility and migration in the heart of the industrial revolution. *The History of the Family*, 1(2), 1996, p. 169–182.

⁸² Oris M. The history of migration as a chapter in the history of the European rural family: An overview. *History of Family* 8(2003), p. 187–215.

postulatais, istorikai dažnai manydavo, kad nėra jokio skirtumo tarp kilmės ir maršruto, tai kaimiška–kaimiška migracija buvo apribota iki judėjimų ratu su negaliojančiu balansu tarp įėjimų ir išėjimo, ir todėl be demografinio vystymosi pasėkmės. Net kiekybinis šitokių mikroviolinių judėjimų svarbumas buvo ginčytinas. Net naudota sąvoka – nejudanti istorija. Valstiečiai buvo suprasti kaip įdiegti gyventojai, charakterizuoti ilgalaikio stabilumo. Buvo žiūrima į mobilumą ir migraciją kaip į sutrikimą. Klasikinėje teorijoje buvo manoma, kad judama dėl naudos maksimizavimo proceso. Nuo 1950 iki 1960 m. socialinių mokslų mokslininkai pakartotinai jungdavo dideles šeimos organizacijas (gentis, klanus ir kt.) su tradicinės visuomenės nejudrumu. Judrumas buvo palaikomas makrolygmenyje per darbo jėgų srautus nuo mažiau į labiau išsivysčiusius rajonus. Buvo manoma, kad branduolinė šeima buvo „gana maža, kad būtų mobili“. Judrumo sugrąžinimas į kaimo lygmenį prasidėjo po šeimos istorijos nagrinėjimo nauju metodu 1977 m., kai buvo nustatyti dideli skirtumai tarp įvairių lygmenų vaisingumo ir kūdikio bei vaikų mirtingumo, kaip pirmoje santuokoje, net tarp gretimų parapijų, esančių toje pačioje srityje. Bet kadangi didelių demografinių pokyčių nesimatė, tai buvo manoma, kad yra stabilūs gyventojai ir lėtas demografinis vystymasis. Daug judrumo kombinacijų ir nejudrumas bendrai gali duoti tą patį rezultatą. Judrumo problema buvo perkelta į struktūros vidų, t.y. į šeimą. Tarptautiniu lygiu mokslininkų bendruomenėje buvo intensyviai nagrinėjama prancūzų migracija, ypač sezoninė ir laikina. Šie tyrimai parodė didelį procentą judrumo ikipramoninėje visuomenėje. Ypač pabrėžiamas dinamiškas keitimasis tarp centro ir periferijos, tarp miesto ir kaimo, pabrėžiant regiono svarbą. Jei kaimietis trumpam nuvykęs į miestą miršta, tai jo judėjimas netikėtai tapo nuolatinis – geras faktas studijuojant judrumą. Net celibatas skatina žmonių judrumą ieškant žmonos. Šveicarijoje buvo intensyviai eksportuojami žmonės per „diplomatinės tarnybas“. Esant ribotam išteklių kiekiui, žmogus turi tapti judresniu. Sumažinti gyvenimo pavojus žmogus taip pat turi judrumu, apsukrumu. Seksualinė branda, santuoka, celibatas, vėlyvos santuokos, šeimos struktūros pokyčiai. Demografinės įvairovės analizė tampa svarbi. Kaimiškose ikiindustrinėse bendruomenėse valstiečio turtėjimas reikalavo didelio judrumo. Valdyti žemės ūkius nėra lengvas užsiėmimas, ypač kai sunku rasti gerų ūkininkų. Keturiuose Švedijos parapijose buvo nustatyta, kad tarp 1829 ir 1866 m. tikrai 30 proc. daugiau kaip 25 metų asmenų gimė parapijoje, bet papildomai 48 proc. gimė iki 15 kilometrų spinduliu. Jaunimo cirkuliacija padėjo aprūpinti darbo jėga namų ūkius šeimos gyvenimo cikle.

4. Plakano straipsnis⁸³ yra išskirtinis vidinės migracijos tematikoje, nes autorius jame nagrinėja Kuršą ir Lefliandiją XIX a. vidinės migracijos požiūriu, atsižvelgdamas į baudžiavos panaikinimo faktus ir į namų šeimos ūkio raidos ypatybes, susijusias su paveldėjimu ir vadovavimu šeimynai.

⁸³ Plakans A. Migration, households, and agrarian reform in the Baltic provinces of Russia: 19 th and 20 th centuries, *History of Family*, 11(2006), p. 151-159.

Kadangi pateiktas straipsnis yra svarbus situacijos visame Baltijos regione supratimui, tai jis šiame darbe bus pateiktas beveik visas, išskyrus jame esančius rezultatus apie XX a., kurie mūsų tyrime nėra svarbūs.

Anksčiau atlikti tyrimai parodė, kad migracijos srautai įtakoja namų ūkio dydžius, o šiems turi įtakos vietos ir regionų teisinės sistemos. Straipsnyje tuo požiūriu nagrinėjamos Rusijos Baltijos provincijos Estija, Lifliandija ir Kuršas XIX a. Duomenų bazės yra siejamos su agrarinėmis reformomis 1816–1819 m., dešimtmečius po 1860 reformos ir dešimtmečius po 1920 m. Tyrimo rezultatai yra preliminarūs, nes duomenų šaltiniai iš esmės skiriasi. Tačiau jų analizė rodo, kad yra **stiprios priklausomybės tarp agrarinių reformų, migracijos ir namų ūkių dydžių**. Konkretizavus laikotarpius gausime valstiečių emancipacijos iš 1816–1820 m. laikotarpį, 1860–1890 m. ir 1919–1920 m. Nurodytos žemės ūkio reformos turėjo įtakos kiekvienai kaimo žmonių kartai per visą XIX amžių. Iš ankstesnių darbų seka tokia išvada: migracijos dydis visada buvo didelis, tačiau jis iš esmės pasikeitė, kai 1860 m. buvo panaikinti apribojimai migracijai. Prieš 1860 m. valstiečių judėjimas buvo apribotas draudimu kirsti tam tikras sienas, todėl dėl turtinių santykių šeimoje, paprastai judėdavo vyrai ir moterys, ieškodami sutuoktinio, arba vyrai, pašaukti į karinę tarnybą, paprastai 25 metų laikotarpiu. Priešingai, vidaus migracija ar judrumas didele dalimi nusileido dvarui, kurio dominavimas Baltijos agrariniame režime buvo didelis, tačiau tai lėmė visiškai kitokią dinamiką nei išorinė migracija. Vidinę migraciją sudarė daugiausia sodybų savininkai ir jų šeimos nariai, periodiškai persikeliantys į naujas sodybas, ir bežemiai fermeriai, tik vyrai ir moterys, persikeliantys dirbti į įvairias sodybas, dažnai metams. Žemės ūkio reformų serija, pradedant 1816 m., ėmė iš naujo apibrėžti žemės ūkiu besiverčiančių gyventojų ryšį su žeme. Reformų rezultatas turėjo būti palaiptinis valstiečių judėjimo apribojimų panaikinimas, leidimų išdavimas, ypač po 1860-ųjų plėtros. Kulminacinis įvykdytų reformų poveikis buvo tas, kad migracijos reiškinys XIX a. antrojoje pusėje buvo sudėtingesnis nei buvo iki tol. Be to, vietos, kur persikėlimo atstumai yra nedideli, išskiriamos kaip apskritos, grandininės ir karjeros migracijos, o jų kontekstas yra ekonominis. Žemės turėjimas, užimtumas, demografiniai pokyčiai ir kapitalo plėtra visada įtakoja migraciją. Vietos srautai, suvaržyti įstatymų ir papročių, yra mažiau ištirti.

Fundamentalus žemės ūkio vienetas buvo turtas, kurį sudarė valstiečiai ir žemė. Valstiečiai turėjo atskiras sodybas, valstietiškas namų ūkis apėmė šeimos galvą, šeimyną ir galvijus. Kadangi turtinių santykių dėka valstiečių judėjimas buvo suvaržytas, tai dalis žemės ūkio darbininkų – 55–60 proc. turto gyventojų galėjo judėti tik turto viduje pagal darbinį nustatytą sodybų poreikį. Žemės ūkio darbininkai, be to, negyveno nepriklausomai namų ūkyje nuo sodybos; gana maža dalis valstiečių – 4–5 proc. gyveno ir dirbo tėvoniniame ūkyje. Socialiai agrarinis turtinis režimas sukūrė du valstiečių luomo

sluoksnius: privilegijuota sodybų galva ir jų šeima, ir dauguma bežemių valstiečių, kurie judėjo nuo ūkio prie ūkio, dažnai kasmet, kaip vien vyrai, taip ir vien moterys, arba sudarė santuokose mažus šeimos vienetus. Grupių judėjimas įvykdavo reguliariai. Kas ketvirtas 20 metų vyras turėjo šansų perimti valdyti sodybą. Lifliandijos 1819 m. išlaisvinimo įstatymas įvedė asmens laisvę ir išplėtė judėjimo teisę, kas kūrė būtinas sąlygas laisvai darbo rinkai. Naujas įstatymas nesuteikė absoliučios judėjimo laisvės (Įstatymas buvo įvestas dalimis skirtingoms valstiečių grupėms). Iš principo valstiečiai galėjo parduoti savo darbą vyriausiajam pretendentui. Iš tikrųjų, valstiečiai, dabar formaliai bežemiai, ir toliau siekė perimti savo senas sodybas, tokiu būdu vyko darbo jėgos ir nuomos keitimosi procesas. Žemės ūkio darbininkai išliko, kadangi Išlaisvinimo **Įstatymas nesukėlė jokio žemės persikirstymo**. Rusų imperijos pagrindinis mokestis yra už sielas. Pagal 1850 m. sąrašus nominaliai buvo fiksuota 1569 gyventojai, gyvenantys 123 sodybose (vidutiniškai 12,76 gyventojų sodyboje). Jis parodė, kur 1850 m. kiekvienas iš gyventojų gyveno nuo 1833 m. Be to, jei gyventojas paliko ūkį nuo 1833 m. iki 1850 m., jo ar jos išvykimas buvo pažymėtas kartu su data ir maršrutu; jei jis ar ji atvyko nuo 1833 m., atvykimas buvo pažymėtas taip pat, kartu su kilmės vieta, nors ne visada su atvykimo vieta. 1850 m. sąrašo peržiūrėjimas leidžia mums iširti išorinę migraciją, o taip pat mažesnio masto vidaus judrumą. Kiekvienas iš pastovių 123 ūkių 1850 m. turėjo vardą, kuris žymimas turto dokumentuose nuo paskutinio XVII a. dešimtmečio. Atitinkamai, vidaus judrumas vyko tarp sodybų ir erdvinė judrumo apimtis buvo apribota atskito ūkio sienomis. Tarp 1833 m. ir 1850 m. 192 vyrai ir moterys išvyko arba atvyko į Pinkerhoferį; pagal persikėlimo duomenis, migracijos norma buvo 17.7. Moterims norma buvo 4.1, o vyrams 21.7, toks didelis skirtumas atsirado dėl vyrų karinės prievolės. Vidinis judrumas yra sudėtingesnis dėl dviejų priežasčių. Pirma, gyventojų sąrašas tikrai dokumentuoja asmens buvimą vienoje sodyboje 1833 m. ir kitoje 1850 m., jis nerodo jokių tarpinių žingsnių, kurie galėjo įvykti tarp tų dviejų datų. Antra, šaltinis nenurodo migrantų amžiaus. Žinoma, kad 459 asmenų amžius 1850 m. buvo mažiausiai 18 metų ir kad jie pakeitė savo gyvenamąją vietą bent vieną kartą tarp 1833 m. ir 1850 m. Tuo pačiu galima teigti, kad judėjimas ūkio viduje buvo daug didesnis nei migracija už ūkio sienų. Pirma, vidinis judrumas buvo didesnis už išorinį santykiu, didesniu nei 2:1. Žinoma, kad darbo jėga nebuvo stacionari ir kad suaugę žemės ūkio darbininkai ir jų vaikai tradiciškai judėjo ūkio reguliavimo pagrindu. 2 pav. parodo, kad bent pusė (47,4 proc.) gyventojų pajudėjo bent vieną kartą nuo 1833 m. iki 1850 m. Taip pat yra žinoma, kad vidaus migracija nebuvo tolima, vidutiniškai tikrai 2,5 km. Tokiu būdu vidutiniai srautai buvo, bendrai sakant, trumpi. Dauguma erdvinių judėjimų buvo vietiniai, trumpo nuotolio ūkio viduje ar į kaimynų ūkį. Vidaus judrumas buvo paplitęs. Galbūt pusė visų valstiečių pakeitė savo gyvenamąją vietą bent jau vieną kartą per jų, kaip suaugusiųjų, gyvenimą. Išorinis judrumas buvo apribotas jauniems suaugusiems, kurie daugiausia pajudėjo į kaimyno ūkį, kad

susituoktų. Gali būti, kad vidaus migrantai, daug daugiau nei išorės, sukūrė reikalingas socialinio ir psichologinio reguliavimo sąlygas, kurios lydėdavo jų judėjimą. Vidinį judrumą veikia skirtinga sodybų šeiminių ir jų šeimų, viena vertus, ir žemės ūkio darbininkų, kita vertus, patirtys. Iš 119 sodybų identifiкуotų asmenų pusė (416) buvo giminaičiai. Iš tos privilegijuotos grupės beveik du trečdaliai (268) gyveno tose pačiose sodybose, kurias turėjo 1833 m. Priešingai, trys ketvirčiai (304) tų suaugusių (401), kurie nebuvo susiję su sodybų šeiminiu, kur jie gyveno 1850 m., pajudėjo bent vieną kartą nuo 1833 m. Pusei gyventojų, kurie buvo žemės ūkio darbininkai, spaudimas, kad pajudėtų, buvo daug ryškesnis ir reguliaresnis, kadangi jie metus ieškojo darbo. Ar žemės ūkio darbininkai judėdavo kasmet, ar judėjimo ciklas buvo kiekvienai 5 ar 10 metų? Judrumo priežastis – žemės ūkio darbininkai neturėjo priegios prie žemės, kaip savo – taip bus tik po kitų reformų. Valstybinė politika, judėjimo apribojimai už turto sienos efektyviai suvaržė žemės ūkio rinką.

Po 1816–1819 m. Išlaisvinimo įstatymų kitas didelis struktūrinis pasikeitimas įvyko po 1850 m. 1849 m. laikinos reformos įstatymas leido valstiečiams pirkti žemę, kurioje jie dirbo. Šis įstatymas 1860 m. tapo nuolatiniu Lifliandijoje ir 1863 m. – Kurše. Iki 1905 m. 38 proc. visos ariamos žemės Kurše ir 37 proc. Lifliandijoje buvo valstiečių savininkų rankose. Tačiau iki 1915 m. maždaug keturios penktosios visų valstietišku šeimų Kurše ir Lifliandijoje vis dar nevaldė žemės. Žemės pardavimai Kurše leidžia įvertinti privatizavimo mastą ir galimus jo padarinius (Boruks, 1995, Kuršių žemės pardavimai, 1865–1872, 1865–1885, Skyriai 11–12, psl. 163–164; Kuršių statistinis komitetas 1884, I skyrius, 1–43 psl.). Duomenys apie dešimties rajonų bendrus žemės pardavimus (420) privataus turto viduje Kurše tarp 1865 m. ir 1885 m. rodo, kad valstiečiai nuolat ir vis daugiau ir daugiau pradėjo supirkinėti sodybas. Per tuos metus Kuršo valstiečiai nupirko daugiau nei 8900 sodybų. Neįmanoma tiksliai nustatyti, kokia tai buvo visų ūkių proporcija, kuri atstovaujama, bet ji buvo neabejotinai didelė. Provincijų surašymai 1881 m. devyniems iš dešimties Kuršo rajonų suskaičiavo daugiau nei 9100 sodybų, priimdami panašų skaičių privačioms sodyboms likusiame rajone, galbūt 10000 valstiečių vadovaujamų sodybų privataus turto Kurše 1881 m. Kadangi sodybų skaičius pasikeitė tikrai labai nedaug, mes galime atmesti bet kokią reikšmingą svyravimą tame pagrindiniame apytikriame skaičiavime (10000). Atitinkamai, galbūt 90 proc. visų valstiečių valdomų sodybų, kaip privatus turtas, buvo parduotos iki 1885 m. Kadangi pardavimai tęsėsi iki 1890 m., tikslinga manyti, kad faktiškai visos sodybos, kurios buvo privataus turto rankose 1850 m., buvo valstietiškos rankose iki 1900 m.

Bendri žemės pardavimų įrašai ir atskiri sodybų pirkėjų įrašai nesiūlo aktyvios žemės rinkos, į kurią holdingai buvo konsoliduoti ar padalyti. Didelės žemės holdingų nelygybės sumažinimas buvo svarbiausiu punktu vyriausybės provincijos reformoje. **Vidutiniškai beveik 80 proc. sodybų pirkėjai Kurše tarp 1865 m. ir 1885 m. buvo ankstesni tų ūkių nuomininkai.** Kiti 15 proc. buvo kiti

ūkininkai, neabejotinai žemės ūkio darbininkai, ir tiksliai 5 proc. buvo kiti asmenys. Daugiausia 20 proc. pardavimų atiteko neužimantiems sodybos pardavimo laiku. **Perkėlimas žemės nuo turto į privačias rankas tarp 1860 ir 1900 m. nepadarė nieko, kad pakeistų pagrindinę dinamišką žemės ūkio darbo rinką.** Maža *Naujoji žemė* tapo pasiekiamą didelei gyventojų grupei žemės ūkio darbininkų srityje. Mobilieji žemės ūkio juodadarbiams išliko užduotis rasti darbą sau savarankiškai ir savo šeimoms; vienintelis tikras skirtumas po 1860 m. buvo tas, kad darbo rinka plėtėsi geografiškai į provincijų lygmenį. Žemės pardavimo įstatymus lydėjo esminis tolumo judėjimo apribojimų panaikinimas. Prasidedant 1860 m., žemės ūkio darbininkai ir jų šeimos buvo laisvos aplink sritį, kadangi jie nebuvo daugiau apriboti atskiru turto. 1897 m. imperinio surašymo medžiaga rodo, kad geografinis judrumas tapo iš esmės aukštesnis nei iki 1860 m. Lifliandijos miestelyje Kokenhof, pvz., 1897 m. surašymu suskaičiavo 1718 žmonių. 1697 jų mes žinome gimimo vietą, amžių ir lytį. Apytiksliai 51 proc. (871) iš tų 1697 gimė kitur (CMR). Nuo to laiko Pinkelhofe beveik pusė (47.4 proc.) vyresnių nei 18 metų pajudėjo ūkio viduje tarp 1833 m. ir 1850 m., ir iš tikrųjų, labai tikėtina, pajudėjo iš esmės. Svarbu atsiminti, kad specifinės amžiui normos neatspindi judėjimo atskirose amžiaus grupėse. Kokenhofo normos neapima jokios rūšies vidaus persikėlimo miestelio viduje ir todėl gali neįvertinti darbo jėgos persikėlimo. Tuo pačiu norma apima santuokos persikėlimą. Nė vienas komponentas visaapimančiai neįvertina santuokos ir darbo jėgos persikėlimo, kalbant apie visaapimančio migruojančio patirtį. Pagrindinės sąlygos, kurios įtakoją (vidaus) persikėlimą bežemių žemės ūkio darbininkų ir žemės ūkio darbus Pinkelhofe šimtmečio vidury vis dar egzistavo ir, be abejo, sudarė (išorinio) persikėlimo pagrindą Kokenhofe XIX a. pabaigoje. Prieiga prie privačios žemės įsigijimo buvo vis dar apribota, ir žemių pardavimai rodo, kad keli žemės ūkio darbininkai prisijungė prie privačių žemės nuomininkų rangų, patvirtindami, kad „bežemio“ problema buvo tikra ir kad kaimiškas persikėlimas atspindėjo problemos padidėjimą vėlyvą XIX a. trečdalį. Skirtingai nuo Pikenhofo po pirmos šimtmečio pusės, Kokenhofe gyventojai 1897 m. atskleidžia, kad susiformuoja tvirtos proporcijos tarp migrantų svarbiausiose gimstamumo grupėse. **Faktiškai kiekvienoje po 0–19 amžiaus grupių daugiau kaip pusė gyventojų gimė kažkur kitur.** Pikenhofe tokios proporcijos būtų buvusios neįmanomos **dėl apribojimų persikėlimui.** Kokenhofe, tačiau, 1860-ųjų persikėlimo apribojimų panaikinimas ir žemėvaldos galimybės iki 1897 m. sukūrė vietos bendruomenę, kurioje maždaug 6 iš 8 asmenų virš 20 amžiaus pradėjo gyventi kitur.

Agrarinė reforma XX a. 1920-ųjų žemės ūkio reforma buvo plačiausia iš ligšiolinių, ir ji pakeitė kaimišką gyvenimą fundamentaliuose dalykuose. Tos reformos apėmė privataus turto ir grafystės žemės konfiskaciją ir tos žemės persikirstymą bežemiams valstiečiams. Tarp 1919 m. ir 1937 m. Latvijoje vienišiams 4,2 milijonai akrų perėjo į privačias rankas po konfiskacijos iš didelių valstybinių

ir privačių holdingų. Išlikę reformos įrašai rodo, kad iš 144 640 ryšulių su atpažintais gavėjais daugiau kaip trečdalis (55963 ar 38,7 proc.) nuėjo specialiai, kad sukurtų visiškai naujus ūkius, ir kas penktas (31 023 ar 21,4 proc.) nuėjo, kad papildytų egzistuojančius ūkius. Ir t.t.

Apibendrinimas. Plakanso straipsnis dalykine prasme labai konstruktyvus ir pamokantis. Nemažai autoriaus surastų požymių, kurie būdingi Kuršui ir Lifliandijai XIX a., tinka ir Vilniaus gubernijai. Tai, kad darbe buvo naudojama maža duomenų apimtis, praktiškai du surašymai, neskaitant nedidelių jų papildymų, mažina darbo vertę. Galbūt sunku gauti daugiau duomenų, bet kai daromos interpretacijos, apimančios visą Rusijos Baltijos regioną, tai jau „persistengimas“. Kartu nebuvo pateikta bendrų skaičių apie visus gyventojus ar regionus, kurie buvo tirti. Iš kitos pusės, straipsnyje taikomas metodas remiasi valstiečių ūkių ekonomine analize, kas mūsų darbe nebus daroma.

5. K. B. Bretela ir D. F. Holifieldas⁸⁴ savo straipsnyje nagrinėja migracijų teorijas, daro apibendrinimus ir išvadas. Autorių samprotavimai yra vertingi, todėl jų pagrindinės idėjos bus perteiktos. Pagal juos, socialinių mokslų specialistai pradeda nagrinėti migraciją ne nuo bendros paradigmos pozicijų, o iš skirtingų ir konkuruojančių viena su kita pozicijų. Dėl to jų rezultatai turi savybę siaurėti ir tyrimai tampa neefektyvūs. Tikras žinių kaupimas migracijos temoje bus pradėtas tik tada, kai tyrėjai priims bendrą teoriją, koncepciją, instrumentus ir kriterijus. Tų klausimų analizei ir skirtas šis darbas.

Pagal kitų autorių nuomonę, didžiausia praraja tarp istorikų, iš vienos pusės, ir socialinių mokslų, iš kitos, yra ta, kad socialinių mokslų atstovai žiūri į problemą iš viršaus (makro lygiu), o istorikai labiau iš apačios. Dauguma tyrėjų, studijuojančių migraciją, kaip savarankišką mokslą, pripažįsta jos teorijos ir metodologijos tarpdisciplininį charakterį. Kalbant apie čia glūdinčią problemą, reikia aptarti įvairių mokslų požiūrį į migracijos mokslus, jų tyrimo įvairoves ir skirtingus siekiamus tikslus. Istorikai, studijuojantys migraciją, yra linkę vengti teorijos ir hipotezių, jie koncentruoja dėmesį į atskirus migrantus, kaip į proceso agentus. Antropologai linkę koncentruoti dėmesį į etnografinius tyrimus, jiems svarbūs tarpkultūriniai palyginimai, leidžiantys daryti apibendrinimus, apimančius skirtingas teritorijas ir skirtingas epochas. Antropologų nedomina, kodėl migruojama, jie stengiasi suprasti, ką reiškia būti emigrantu, kur glūdi socialinių ir kultūrinių pasikeitimų esmė, kai išinama iš vienos aplinkos ir patenkama į kitą. Pasak antropologų, migracijos pasekmė migrantams yra nulemta jų socialinio, kultūrinio ir lytinio statuso ir patys migrantai nulemia savo elgesį, interpretuodami jį struktūrinių apribojimų ribose. Sociologams svarbiausi klausimai: „Kodėl vyksta migracija?“, „Kas

---

⁸⁴ Бреттел К. Б., Холлифилд Д. Ф. *Теория миграции, Методология и методы изучения миграционных процессов. Междисциплинарное учебное пособие*, Под ред. Жанны Зайончковской, Ирины Молодиковой, Владимира Мукомеля, Центр миграционных исследований, Москва, 2007. С. 33-71.

dar migraciją stabilia laike?“, „Kodėl vyksta migracija?“. Socialogai turi bendrą su antropologais teorinį pagrindą. Ir vieni, ir kiti remiasi socialinės teorijos klasikais (Marksu, Weberiu) ir linkę akcentuoti socialinių santykių svarbą migracijos proceso supratime. Kartu sociologams yra svarbiausia visuomenė. Sociologai tiria Vakarų visuomenę, antropologai „kitas“ visuomenes. Klausimai, kuriuos kelia sociologai, yra klausimai apie rezultatus. Antropologams svarbiausia – etninės identifikacijos simbolinė žymė, kai tuo tarpu sociologai pažymi institucinių struktūrų pasireiškimą per etninius skirtumus.

Demografams pagrindinis klausimas yra klausimas apie demografinių pasikeitimų prigimtį, kurių pagrindinės sudedamosios dalys yra gimstamumas, mirtingumas ir migracija. Remdamiesi apibendrintais duomenimis, demografai dokumentuoja migrantų charakteristikas (amžių, lytį, užsiėmimų rūšį, išsilavinimą ir t.t.), migracinių srautų charakterį, modelį ir kryptį. Demografai neatsiriboja nuo teorijų, jie mėgsta jomis remtis, ypač tomis, kuriose dominuoja ekonominės ir politinės jėgos. Demografai įvertina migracinio veiksmo tikimybę, todėl jie mėgsta nuspėti ateitį. Skirtingai jiems, istorikai, antropologai ir sociologai domisi realiu veiksmu, kurį padarė atskiras žmogus ar žmonių grupė praeityje. Ekonomistai taip pat konstruoja prognozes. Jie nori nuspėti, kaip vyksta migrantų atranka jėgos darbo rinkoje. Tai greičiau – paklausos teorija. Ekonomistai savo teorijoje daro prielaidą, kad žmonės elgiasi racionaliai ir stengiasi maksimaliai išnaudoti savo naudingumą. Visa tai kelia priešpriešą tarp ekonomistų ir istorikų bei antropologų, kurie tvirtina, kad vien ekonomiais faktoriais be socialinio ir kultūrinio konteksto negalima adekvačiai numatyti gyventojų judėjimo ir formuluoti teisingas prognozes. Politologai, tyrinėjantys migraciją, domisi trimis kryptimis. Pirmą iš jų – nacionalinės valstybės vaidmuo, valdant migracinius srautus ir kontroliuojant savo sienas. Antra – migracijos poveikis piliečių suverenitetui, iš vienos pusės ir iš kitos pusės – išorinės politikos ir nacionalinio saugumo klausimas. Trečia tema – inkorporacijos problema, tiksliau, pilietybės ir teisių įgyjimo problema. Politologai, kaip ir sociologai, labiau domisi priimančios visuomenės problemomis. Politologai mano, kad imigracinės teisinės priemonės dažnai yra neveiksmingos, kad jas galima būtų apeiti.

Norint sukurti migracijos teoriją, reikia išskirti jos lygius. Makro lygiu yra tiriamas migracijos srautų formavimasis esant tam tikroms struktūrinėms sąlygoms (ekonominėms, politinėms, teisinėms). Mikro lygiu tyrėjai domisi tomis jėgomis, kurios įtakoja atskirus žmones ir šeimas daryti sprendimus. Dar yra pasaulinių sistemų teorijos lygis, kaip viena iš makro lygio kryptų. Istorikai žino pasaulio sistemų teoriją, bet yra linkę jos vengti. Politologai, akcentuojantys valstybės vaidmenį, eina makro lygiu. Ekonomistai dirba abiem lygiais, jie gali domėtis ne tik įsidarbinimo ar užmokesčio skirtumais tarp siunčiamos ir priimančios šalies, bet ir atskirais individais, šeimomis. Demografai sudaro ypatingą

tyrinėtojų grupę, kadangi jų tyrimo objektas yra gyventojai. Yra išskiriamas ir mezo lygis, kuriame dirba sociologai ir antropologai. Sociologams ir antropologams retai rūpi visi gyventojai, jie koncentruoja dėmesį į atskirus asmenis arba atskiras šeimas. Ekonomistams tyrimo objektai yra priimančios visuomenės darbo jėgos rinkos ir siunčiančios visuomenės ekonomika. Politologams ir teisininkams pagrindinis tyrimo objektas yra valstybė, o tai sąlygoja domėjimąsi išskirtinai išorine migracija. Mikroanalizės lygiu nedaromi skirtumai tarp vidinės ir išorinės migracijų. Tokio skirtumo nėra ir teorijose mezo lygiu.

Renkantis migracijos tyrimo metodologiją tarp migracijos tyrėjų atsiranda daugiau skirtumų. Kokius duomenis, kokią imčių aibę naudoti ir t.t. Sociologai ir kai kurie ekonomistai kuria savo duomenų bazes apie individualius ir šeimyninius ūkius, pasinaudodami nuo 200 iki 2000 respondentų imtimis. Panašiai elgiasi ir antropologai, užsiėmę kruopščiu etnografinių duomenų rinkimo darbu. Nors biografinis metodas ir neduoda rimto teorinio pagrindo, bet antropologai mėgsta jį taikyti. Politologai ir teisininkai kruopščiai tyrinėja tekstus ir gausų kiekį duomenų, tiek aukštosios politikos, tiek ir individo lygmenyse. Jie gali rinkti duomenis ir apie visuomenės nuomonę tam tikrais klausimais, gali apklausinti ir migrantus. Akivaizdu, kad teisininkai rečiau taiko formalius metodus ir statistinę analizę. Istorikų tyrinėjimai, besiremiantys archyviniais duomenimis, yra labiausiai pažengę ir labiausiai skiriasi nuo anksčiau išvardytų tyrimo būdų. Paskutiniu metu istorikai pradėjo taikyti kiekybinius statistinius metodus, naudodami didelės apimties duomenis. Tai praplėtė jų tyrimų ir pasiekimų ribas. Iš tokių gausių šaltinių, kuriuos jie panaudoja, yra visuotiniai gyventojų surašymai, metrikų knygos, oficialioji statistika, kur pateikiami gausūs duomenys apie migraciją ir migrantus. Čia galima prijungti laivų deklaracijas ir bažnytinių parapijų metrikų knygas. Aišku, istorikai išnaudoja ir tokius duomenis, kurių kiti vengia. Tai yra laišakai, autobiografijos, laikraščiai, žurnalai, piliečių registracijos knygos, bažnytinių ir pilietinių teismų dokumentai, žemių archyvai, atsikėlusiu ir išsikėlusiu žmonių, pvz., viešbučiuose surašymai. Kad, taikant tokius duomenis, rezultatai būtų patikimi, visada reikia išlaikyti tam tikras tyrimo ribas. Pasinėrus į tyrimą, esant gausybei duomenų, visada galima pasukti į subjektyvumą. O geram tyrimui reikia atsiriboti nuo individualios subjektyvios aplinkos.

Išėtis – palyginimo metodas, kurį kai kurie istorikai vengia taikyti, nes tyrimuose tai dažnai sukelia metodologines problemas vietos ir laiko požiūriu, jei lyginama daug šalių ir ilgu laiko tarpu. Problemos tuo požiūriu kyla ir antropologams, kai savo tyrimuose naudoja skirtingų autorių surinktą etnografinę informaciją. Yra tyrinėtojų, manančių, kad plataus spektro individualių kultūrinių migrantų savybių palyginimas leidžia geriau perprasti migracijos esmę.

Istorikai, taikantys palyginimo metodą, dažniausiai remiasi antriniais duomenimis, kurie paprastai paremia pagrindinę tyrimo koncepciją.

Apibendrinimas. Autorių pateikta teorijų apie migraciją peržiūra iš skirtingų socialinių mokslų pozicijų yra pagirtina. Šiame magistriniame darbe bus taikomi metodai, būdingi tiek istorikams, tiek ir demografams bei matematikams. Mažiau bus kreipiamas dėmesys į socialinius dalykus, nors kai kurie ekonominiai faktai nebus apeiti. Rekomenduojamas palyginimo metodas taip pat bus intensyviai taikomas mūsų darbe.

6. Stasio Vaitiekūno knygoje⁸⁵ yra skyrius apie vidinę migraciją Lietuvoje, kur nemaža jo dalis skirta XIX a., išskirtinai naudojant visuotinio carinės Rusijos gyventojų surašymo 1897 m. apžvalgą. To surašymo vertė vidinei migracijai yra didelė, todėl pagrindinius teiginius iš tos knygos čia ir pateiksime.

Taigi, S. Vaitiekūnas rašo, kad po Valakų reformos beteisių valstiečių, kurie atlikinėjo lažą, tapo daugiau nei pusė. Vidinė migracija arba bet koks persikėlimas iš vieno dvaro į kitą, iš vieno kiemo į kitą iš esmės tapo priklausomas nuo bajoro valios ir jo reikmių kilnoti valstiečius iš vienos vietos į kitą. Galima teigti, kad neišeivystės laikotarpis didžiojoje dabartinės Lietuvos dalyje truko daugiau kaip 300 metų, iki pat baudžiavos panaikinimo (1861). Tačiau tuo pat metu buvo ir laisvųjų valstiečių, kurie, be žemės ūkio, turėjo ir kitų užsiėmimų, buvo laisvesni rinktis gyvenamąją vietą.

Išeivystės laikotarpiu vistiek buvo tam tikras, nors ir menkas, gyventojų kilnojimasis. Jį sąlygojo miestų plėtimasis ir verslų plėtotė. Visais laikais amatininkų (kalvių, račių, kaminkrėčių, siuvėjų ir kt.) buvo kunigaikščių ir bajorų dvaruose. Tai daugiausia buvo laisvieji valstiečiai. Kad Lietuvoje reikėjo amatininkų ir jų trūko, galima spręsti iš to fakto, kad jau nuo XIV a. į Lietuvą jie buvo kviečiami iš užsienio. Jų reikalingumas skatino amatus atsiskirti nuo žemės ūkio. Amatininkai miestuose pradėjo jungtis į cechus, kuriuose, be patyrusių meistrų, buvo mokinių, kurie buvo priimami ne tik iš pačių amatininkų šeimų, bet ir bajorų atsiųsti jauni valstiečiai, daugiausia iš kaimų. 1835 m. Lietuvos miestuose buvo daugiau nei 5,5 tūkst. amatininkų. Baudžiavos panaikinimo išvakarėse, 1860 m., jų tiek buvo vien Vilniuje.

Spartesnė miestų plėtra prasidėjo tik po baudžiavos reformos, atsiradus laisvam žmonių judėjimui, plečiantis miestams ir kuriantis pramonei. Apie šio laikotarpio gyventojų migraciją žinoma nedaug. Tačiau apie ją pagrįstai galima spręsti iš 1897 m. pirmojo visuotinio carinės Rusijos gyventojų surašymo ir Klaipėdos krašto kai kurių duomenų. Pagal juos, iš 2,7 mln. gyventojų (įskaitant ir Klaipėdos kraštą) dauguma (86 %) gyveno kaime. Surašymo metu visi gyventojai skirstomi į vietinius

---

⁸⁵ Vaitiekūnas S. *Lietuvos gyventojai per du tūkstančius*. Vilnius, 2006, p. 265-268.

ir nevietinius. Pastarieji iš dalies parodo ir gyventojų migraciją, tačiau nevietinius gyventojus laikyti absoliučiais migrantais būtų neteisinga. Šis skaičius parodo tik tai, kiek žmonių gyveno toje vietoje surašymo metu. Nevietiniai gyventojai buvo tie, kurie surašymo metu gyveno ne tame pačiame administraciniame teritoriniame vienetu, kuriame jie buvo gimę.

1 lent. Nevietiniai gyventojai pagal gimimo vietą lietuviškose gubernijose 1897 m.

Gimimo vieta	Visi gyventojai		Vilniaus gubernijoje		Kauno gubernijoje		Suvalkų gubernijoje	
	tūkst.	proc.	tūkst.	proc.	tūkst.	proc.	tūkst.	proc.
Tos pačios gubern. kitos apskritys	185,8	50,5	60,2	47,1	90,6	49,5	35	61
Kitos lietuviškos gubernijos	49,7	13,5	17,9	14,1	27	14,7	4,8	8,3
N Lietuviškos gubernijos	125,5	34,1	48,2	37,7	62,1	33,9	15,2	26,4
Kitos valstybės	7,2	1,9	1,4	1,1	3,4	1,9	2,4	4,3
Suma	368,2	100	127,7	100	183,1	100	57,4	100

Šaltinis: Vaitiekūnas S. *Lietuvos gyventojai per du tūkstančius*. Vilnius, 2006, p. 267.

Lietuviškose gubernijose nevietiniai gyventojai, kurie pakeitė gyvenamąją vietą, sudarė 13,7 proc. Klaipėdos krašte, vokiečių statistikos duomenimis, nevietinių gyventojų buvo daugiau – net 50 proc. Atskirose gubernijose nevietiniai gyventojai labai įvairavo ir pagal skaičių, ir pagal gimimo vietą (žr. 1 lent.). Apie pusę visų nevietinių gyventojų buvo gimę tos pačios gubernijos kitose apskrityse. Dar mažiau – 13,5 proc. sudarė gyventojai, kurie buvo gimę kitose lietuviškose gubernijose. Taigi 1897 m. gyvenamąją vietą iš lietuviškų gubernijų ir jų apskričių pakeitė 235,5 tūkst. žmonių. Iš šių duomenų negalima nustatyti, kiek kartų – vieną ar daugiau – gyvenamąją vietą keitė nevietiniams gyventojams priskirti žmonės. Bet galime teigti, kad tuo metu gyvenamąją vietą Lietuvos viduje buvo pakeitę apie 8–10 proc. visų Lietuvos gyventojų. Po 28 proc. nevietinių gyventojų buvo Vilniaus, Kauno bei Marijampolės apskrityse. Mažiausiai kitur gyvenusių gyventojų surašymo duomenimis buvo užfiksuota Švenčionių (6 proc.), Ukmergės (7 proc.), Telšių ir Trakų (po 8 proc.).

Didžiausi migrantų traukos centrai buvo miestai. Jie ir lėmė bendrą nevietinių gyventojų skaičių ir jų dalį lietuviškose gubernijose ir apskrityse. Gimę kitur XIX a. pabaigoje sudarė apie 46 proc. visų Lietuvos miestų gyventojų. Kiek didesnis šis procentas buvo Vilniaus (51,2 proc.), o mažesnis – Kauno (43,7 proc.) ir Suvalkų (32,2 proc.) gubernijos miestuose. Labiausiai migrantus traukė didžiausias to meto Lietuvos miestas – Vilnius. 1897 m. jame jau gyveno 81,4 tūkst. atvykėlių, kas sudarė 53 proc.

visų jo gyventojų. Daug mažiau (44,7 proc.) migrantų gyveno Kaune, nors jie ir sudarė 63 proc. visų gyventojų. Tam įtakos Kaune galėjo turėti ir didelis rusų kariuomenės skaičius. Kituose lietuviškųjų apskričių miestuose gyveno daug mažiau (20–30 proc.) nevietinių gyventojų.

Iš gyventojų gimimo ir gyvenamosios vietos palyginimo netiesiogiai galime daryti išvadą, kad XIX a. pabaigoje didžiausią migracijos dalį sudarė gyventojų kilnojimasis Lietuvos viduje, iš atskirų lietuviškų gubernijų ir apskričių. 82,4 proc. visų vidinės migracijos dalyvių – išeivių iš Vilniaus gubernijos įsikūrė Kauno gubernijoje ir tik 17,6 proc. – Suvalkų gubernijoje. Išeiviai iš Suvalkų gubernijos kūrėsi daugiausia (74,1 proc.) Kaune ir kiek mažiau (25,9 proc.) – Vilniaus gubernijoje. Vidaus migracijoje lietuviškose gubernijose išsiskiria dvi ryškios kryptys. Didžiausia gyventojų apykaita buvo Vilniaus ir Kauno gubernijose. Silpnesnė buvo Suvalkų gubernijos gyventojų ir kitų lietuviškų gubernijų ir apskričių apykaita. Tai galima paaiškinti ne tik mažesniu jos gyventojų skaičiumi, bet ir didesne emigracija.

IV. Vidinės migracijos tyrimas

4.1. Vidinės migracijos matematinis modelis

4.1.1. Polinominis skirstinys

Turime nepriklausomų bandymų seką tokią, kad kiekviename bandyme gali įvykti nesutaikomi įvykiai $A_1, A_2, \dots, A_k$. Įvykio A_i tikimybė kiekviename bandyme lygi $p_i > 0$ ($p_1 + p_2 + \dots + p_k = 1$) ir nepriklauso nuo kitų bandymų rezultatų. Atlikus m bandymų, įvykusių įvykių A_i skaičių žymime X_i , $i = 1, 2, \dots, k$. Tada atsitiktinio vektoriaus $X = (X_1, \dots, X_k)$ tikimybinis skirstinys vadinamas *polinominiu* ir žymimas $X \sim P(m, p_1, \dots, p_k)$. Jį nusako tikimybės:

$$P(X_1 = m_1, X_2 = m_2, \dots, X_k = m_k) = \frac{m!}{m_1! \dots m_k!} p_1^{m_1} \dots p_k^{m_k},$$

čia $m \geq m_i \geq 0$ ir $m_1 + \dots + m_k = m$.

4.1.2. Polinominio skirstinio taikymas

Tarkime, kad turime paprastąją atsitiktinę imtį $X^n = (X_1, X_2, \dots, X_n)$, kur $X_1, X_2, \dots, X_n$ yra nepriklausomi atsitiktiniai elementai, simbolizuojantys gubernijos ar kitos didelės teritorijos gyventojus. Bendrą gyventojų skaičių žymime n . Tegu A_j simbolizuoja j -ąją Vilniaus (ar kitos žemės) apskritį, kai $j = 1, \dots, k$; k – apskričių skaičius. Pažymėkime Y_j gyventojų, patekusių į A_j apskritį, skaičių:

$$Y_j = \sum_{i=1}^n 1(X_i \in A_j), \quad j = 1, \dots, k.$$

Vietoje pradinės imties $X^n = (X_1, X_2, \dots, X_n)$ gauname imtį $Y^k = (Y_1, Y_2, \dots, Y_k)$. Atsitiktinis vektorius $Y^k = (Y_1, Y_2, \dots, Y_k)$ turi polinominį skirstinį $Y^k \sim P(p_1, p_2, \dots, p_k, n)$, t. y.

$$P(Y_1 = n_1, Y_2 = n_2, \dots, Y_k = n_k) = \frac{n!}{n_1! \dots n_k!} p_1^{n_1} \dots p_k^{n_k},$$

čia $n_1 + \dots + n_k = n$ ir $p_1 + p_2 + \dots + p_k = 1$, p_i , $i = 1, \dots, k$ yra tikimybės.

Yra žinoma, kad parametru p_i maksimalaus tikėtumo įverčiai yra pavidalo $\frac{Y_i}{n}$.⁸⁶

Tikriname statistinę hipotezę $H_0 : p_i = p_{i0}$, $i = 1, \dots, k$, turėdami imtį $Y^k = (Y_1, Y_2, \dots, Y_k)$.

⁸⁶ Bagdonavičius V., Kruopis J. *Matematinė statistika*. II dalis, Vilnius: TEV, 2009, p. 22-24.

Taikome Chi-kvadrato kriterijų. Sudarome Pirsono statistiką:

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^k \frac{(Y_i - n \cdot p_{i0})^2}{n \cdot p_{i0}} = \sum_{i=1}^k \frac{n}{p_{i0}} \cdot \left(\frac{Y_i}{n} - p_{i0} \right)^2,$$

kuri asimptotiškai turi χ^2 skirstinį su $k - 1$ laisvės laipsnių, kai hipotezė H_0 teisinga.

Todėl, parinkę reikšmingumo lygmenį α , hipotezei H_0 tikrinti konstruojame tokią kritinę sritį:

$$W = \{Y^n : \chi^2 > \chi_{1-\alpha}^2(k-1)\},$$

čia $\chi_{1-\alpha}^2(k-1)$ yra χ^2 skirstinio su $k - 1$ laisvės laipsnių $1 - \alpha$ eilės kvantilis.

Jei imties realizacija $y^k = (y_1, y_2, \dots, y_k)$ tokia, kad

$$\chi^2 = \chi^2(y^k) > \chi_{1-\alpha}^2(k-1),$$

tada hipotezę H_0 atmetame, o jei

$$\chi^2 \leq \chi_{1-\alpha}^2(k-1),$$

tada hipotezę priimame.

Priklausomybės nuo laiko t įvedimas. Kadangi Vilniaus gubernijos gyventojai buvo stebimi įvairiais laiko momentais (reviziniai gyventojų surašymai), tai mūsų modelis bus negyvas, jei jame gyventojų skaičius parapijose $Y^k = (Y_1, Y_2, \dots, Y_k)$ nepriklausys nuo t . Įvedame jį: $Y(t)^k = (Y(t)_1, Y(t)_2, \dots, Y(t)_k)$. Dabar $Y(t)_j$ žymi gyventojų skaičių j apskrityje momentu t , o $Y(t)^k \sim P(t) = (p(t)_1, p(t)_2, \dots, p(t)_k, n(t))$, t. y. turi polinominį skirstinį. Kadangi mus domina vidinė gyventojų migracija, t. y., gyventojų kiekio pokyčiai apskrityse nuo laiko momento t_1 iki t_2 ($t_1 < t_2$),

tai tikrindami statistinę hipotezę $H_0 : p_i = p_{i0}$, $i = 1, \dots, k$, kai $p_{i0} = \frac{Y_i(t_1)}{n(t_1)}$, o kai $\hat{p}_i = \frac{Y_i(t_2)}{n(t_2)}$, o

$n = n(t_2)$. Parinkę reikšmingumo lygmenį α , norimu tikslumu sužinosime, ar gyventojų žymiai pagausėjo tam tikrose gubernijos apskrityse praėjus tam tikram laiko tarpui (nors metams). Jei hipotezė H_0 priimama (su tikimybe $1 - \alpha$), tai nuo laiko momento t_1 iki t_2 gubernijoje gyventojų daugėjo arba mažėjo vienodai visose apskrityse ir galima laikyti, kad vidinė migracija su dideliu patikimumu gubernijoje nevyko. Jei H_0 atmetame, tada galime sakyti, kad vidinė migracija gubernijos viduje

vyksta. Didžiausias pokytis $\Delta = p_{i0} - \hat{p}_i$ su teigiamu ženklu rodo, kur gyventojai atvyko.

Analogiškai, didžiausias pokytis su minuso ženklu rodo, iš kur gyventojai išvyko. Taip matydami

tokius pokyčius visose apskrityse, galime orientuotis, kaip judėjo gyventojų srautai gubernijos viduje kintant laikui.

Taikant polinominį modelį, mums nebūtina žinoti, kiek kokioje apskrityje konkrečiais metais buvo gyventojų, yra svarbiau žinoti, kokią (procentinę) dalį tos apskrities gyventojai sudaro visų gyventojų atžvilgiu.

Kadangi mūsų nagrinėjamos Vilniaus gubernijos gyventojų skaičius XIX a. antrojoje pusėje praktiškai svyruoja apie milijoną ir daugiau, tai net jei pasirinktume reikšmingumo lygmenį 0,001, ir visiškai nesvarbu, kokią procentinę dalį apskrities gyventojai sudaro visumos atžvilgiu, net vienos apskrities gyventojų dažnio pokytis $\Delta = p_{i_0} - \hat{p}_i$, moduliu ne mažesnis už 0,0048, jau leis atmesti hipotezę H_0 , kartu parodys ir vidinės migracijos buvimą su bet koku tikslumu. Tuo nesunku įsitikinti po nesudėtingų skaičiavimų formulėje χ^2 .

4.2. Migracija tarp gubernijų

Nagrinėjant vidinę migraciją vienoje konkrečioje gubernijoje negalima visiškai atsiriboti nuo gretimų gubernijų, kadangi jos visos priklauso tai pačiai valstybei. Artimiausia pagal tautinę sudėtį Vilniaus gubernijai buvo Kauno gubernija, su kuria ji turėjo ilgą sieną. Antra didelė kaimynė buvo Minsko gubernija, o Suvalkų, Gardino ir Vitebsko gubernijos buvo mažesnės, sienos ribos prasme, kaimynės. Galbūt tautine sudėtimi Vilniaus ir Minsko gubernijos nėra tiek artimos, kaip Kauno ir Vilniaus gubernijos, tačiau jos visos įėjo į neseniai egzistavusios LDK teritorijos branduolį ir kartu egzistavo apie 500 metų, taigi nebuvo svetimi kaimynai. Vilniaus gubernijos ribos su kaimynėmis matyti žemėlapyje (1 pav.).

1 pav. Gubernijos 1914 m.

Šaltinis: http://www.runivers.ru/mp/maps-detail.php?ID=469747&SECTION_ID=8210.

Vilniaus, Kauno ir Minsko gubernijų lyginamąją analizę atliksime panašiu principu, kaip bus lyginamos Vilniaus gubernijos apskritys, tik supaprastintu būdu. Pirmiausia ištirsime gyventojų dinamiką tose gubernijose nuo 1850 m. iki 1897 m.

Kaip pirmajame iliustraciniame pavyzdyje smulkiai nurodysime, iš kur paimami duomenys. Norėdami išlaikyti vienodą laiko intervalą (mastelį) nors tarp 1850 ir 1883 metų, kai kuriose vietose dėl duomenų stokos padarėme nesudėtingą duomenų suvidurkinimą. Ateityje, kituose tyrimuose, susijusiuose tik su Vilniaus gubernija, taip nedarysime, duomenis naudosime tokius, kokie pateikti šaltiniuose. Duomenų paėmimo smulkią procedūrą pateiksime prieduose.

Duomenys pirmajai lentelei paimti iš gubernijų *Atmintinės knygučių*, iš Generalinio štabo karininkų statistinių suvestinių, iš visuotino carinės Rusijos gyventojų surašymo 1897 m. ir iš A. G. Rašino darbo „Rusijos gyventojai per 100 metų“. Tiksliau, pradedant nuo Vilniaus gubernijos, 1850 m. bendras gyventojų skaičius nurodytas keliuose šaltiniuose, vienas iš jų – Vilniaus gubernijos *Atmintinė*

knygutė 1853 m., kur pateikti 8 (1834 m.) ir 9 (1850 m.) gyventojų revizijų surašymo duomenys⁸⁷, 1857–1858 m. gyventojų skaičius pagal 10 revizijos duomenis pateiktas Generalinio štabo karininko A. Korevos⁸⁸, 1863 m. gyventojų skaičius nurodytas „Lietuvos TSR istorijos šaltinių“ II tome⁸⁹. 1868, 1875, 1883 metų gyventojų skaičius tvarkingai pateiktas Vilniaus gubernijos *Atmintinės knygutėse* už 1870, 1877, 1885 metus suvestinių statistikos duomenų apie guberniją skyriuje⁹⁰. Pastebėsime, kad čia nurodyti puslapiai tik greitesniam suradimui, nors tuose statistikos skyriuose „normalių“ puslapių nėra dėl anksčiau išsakytų priežasčių. Vilniaus gubernijos gyventojų skaičių 1897 m., nustatytą per visuotiną surašymą, galima rasti „Lietuvos TSR istorijos šaltinių“ II tome⁹¹. Kauno gubernijos gyventojų skaičius 1850 ir 1857 metais pateikia Generalinio štabo karininkas D. Afanasjevas⁹². 1863 ir 1897 m. (ir 1885, 1914 m.) Kauno kaip ir Minsko (ir kitų Europinių Rusijos) gubernijų gyventojų skaičius pateiktas 19 lentelėje⁹³. 1868 m. Kauno gubernijos gyventojų skaičius pateiktas *Atmintinėje knygutėje* už 1871 m.⁹⁴ Kauno gubernijos *Atmintinės knygutėje* už 1876 m. pateiktas 1874 m. gyventojų skaičius ir yra 1265197, prie kurio pridėję natūralų gubernijos gyventojų prieaugį – 14026 gyventojus⁹⁵ – gauname apytikslį 1875 m. gyventojų skaičių – 1279223. Kauno gubernijos *Atmintinės knygutėje* už 1882 m. pateiktas 1880 m. gyventojų skaičius 1461662.⁹⁶ Ši skaičių pridėję prie 1885 m. gubernijos gyventojų skaičiaus 1503600⁹⁷ ir padalinę iš dviejų gauname apytikslį 1883 m. gyventojų skaičių – 1482631. Beveik visi Minsko gubernijos gyventojų skaičiai 1851, 1857, 1875 metais yra Minsko gubernijos *Atmintinėje knygutėje* už 1893 m.⁹⁸ 1885 m. Minsko gubernijos *Atmintinėje knygutėje* pateiktas 1883 m. gubernijos gyventojų skaičius – 1591767 sielos.⁹⁹ Sudėję 1860 m. Minsko gubernijos gyventojų skaičių 981703¹⁰⁰ su 1875 m. gyventojų skaičiumi 1309006 ir padalinę iš dviejų gauname apytikslį 1868 m. gubernijos gyventojų skaičių 11453545. Viską surašome į 2 lentelę. 4 lentelės duomenys už 1850 ir 1857 metus paimti iš Generalinio štabo karininkų 10 revizijos duomenų statistinės

⁸⁷ *Памятная книжка Виленской губернии на 1853 г.*, Вильна, 1853, p. 105.

⁸⁸ *Материалы для Географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба*. Виленская губерния, Составитель А. Корева, Санктпетербургъ, 1861, p. 339-340.

⁸⁹ *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 2(1861-1917). Vilnius: „Mintis“, 1965, p. 88-89.

⁹⁰ *Памятная книжка Виленской губернии на 1870 г.*, Вильна, 1870, p. 264; *Памятная книжка Виленской губернии на 1877 г.*, Вильна, 1877, p. 265; *Памятная книжка Виленской губернии на 1885 г.*, Вильна, 1885, p. 349.

⁹¹ *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 2(1861-1917). Vilnius: „Mintis“, 1965, p. 254.

⁹² *Материалы для Географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба*. Ковенская губерния, Составитель Д. Афанасьевъ, Санктпетербургъ, 1861, с. 273.

⁹³ Рашин А. Г. *Население России за 100 лет*. Москва, 1956, p. 44-45.

⁹⁴ *Памятная книжка Ковенской губернии на 1871 г.*, Ковно, 1870, с. 142-143.

⁹⁵ *Памятная книжка Ковенской губернии на 1876 г.*, Ковно, 1875, с. 139-145.

⁹⁶ *Памятная книжка Ковенской губернии на 1882 г.*, Ковно, 1881, с. 268.

⁹⁷ Рашин А. Г. *Население России за 100 лет*. Москва, 1956, p. 44-45.

⁹⁸ *Памятная книжка Минской губернии на 1893 г.* Минск, 1892, с. 77-78.

⁹⁹ *Памятная книжка Минской губернии на 1885 г.* Минск, 1884, с. 239.

¹⁰⁰ *Памятная книжка Минской губернии на 1862 г.* Минск, 1861, с. 178.

suvestinės,¹⁰¹ o likusių metų – iš knygos „Rusijos gyventojai per 100 metų“¹⁰², kur duomenys pateikti pagal gubernijas suvidurkintais penkmečiais.

2 lent. Vilniaus, Kauno ir Minsko gyventojų skaičius nuo 1850 iki 1897 m.

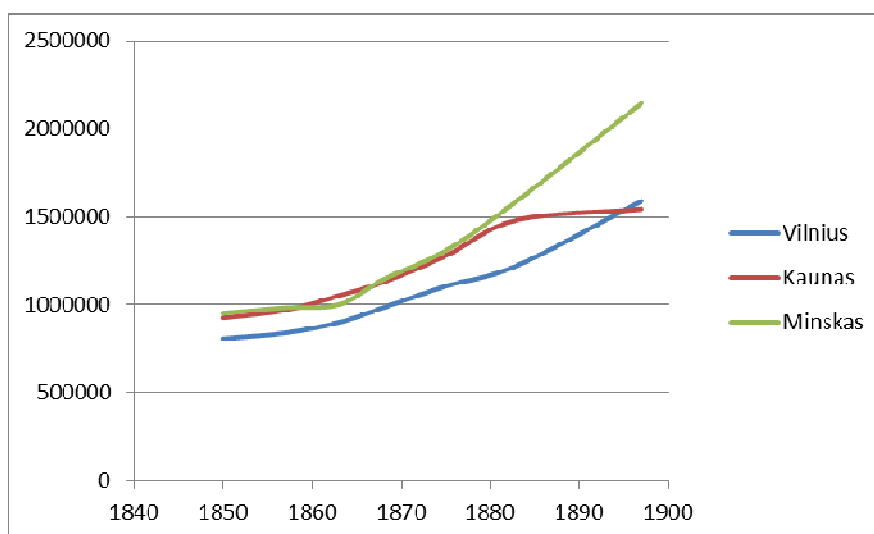
Metai	Vilnius	Kaunas	Minskas	SUMA
1850	808178	926132	953059	2687367
1857	841095	969369	983431	2793895
1863	899993	1052200	1001300	2953493
1868	984585	1129264	1145345	3259194
1875	1106136	1279223	1309006	3694365
1883	1223262	1482631	1591767	4297660
1897	1591207	1544564	2147621	5283392

Migracijos tarp Vilniaus, Kauno ir Minsko gubernijų analizė susideda iš kelių etapų.

1 etapas. Pradinis – duomenų rinkimas, pirminė duomenų apžvalga. Pirmiausia reikia turėti duomenų norimu klausimu, kad galima būtų juos analizuoti. Duomenis apie gyventojus rasti nėra taip lengva, nes skirtingi rašytiniai šaltiniai juos pateikia ne visada ta pačia sistema, ne visada juos galima rasti apie tuos pačius metus ir patys šaltiniai ne visada lengvai pasiekiami. Taigi duomenis surinkome (mūsų atveju 2 lent.). Tada tyrinėjame juos, stebime jų skirtumus, dinamiką. Tai patogiausia padaryti, nubrėžus duomenų kitimo grafiką (2 pav.). Mūsų atveju iš 2 pav. matome, kad visose trijose gubernijose gyventojų skaičius nuolat didėjo, tik nuo 1880 m. Kauno gubernijos gyventojų didėjimas smarkiai sulėtėjo, Minsko – išlaikė didėjimo tempus, nors atrodo, palyginus su Kaunu, kad staigiai šoktelėjo, o Vilniaus gubernijoje didėjimas išliko stabilus, nors savo tempu truputį atsiliko nuo Minsko gubernijos. Ką galime pasakyti apie gyventojų migraciją tarp gubernijų? Ogi beveik nieko, gal tik tai, kad Kauno gubernijoje amžiaus pabaigoje nemažai gyventojų migravo, negimė arba išmirė; Vilniaus ir Minsko gubernijose beveik niekas nesikeitė, galbūt Minsko gubernijoje padidėjo gimstamumas.

¹⁰¹ *Материалы для Географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Виленская губерния*, Составитель А. Корева, Санктпетербургъ, 1861, р. 340-341.; *Материалы для Географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Ковенская губерния*, Составитель Д. Афанасьевъ, Санктпетербургъ, 1861, с. 325-328.; *Материалы для Географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Минская губерния*. Часть I, Составитель И. Зеленский, Санктпетербургъ, 1864, р. 456.

¹⁰² Рашин А. Г. *Население России за 100 лет*. Москва, 1956, р. 167-168, 187-188.

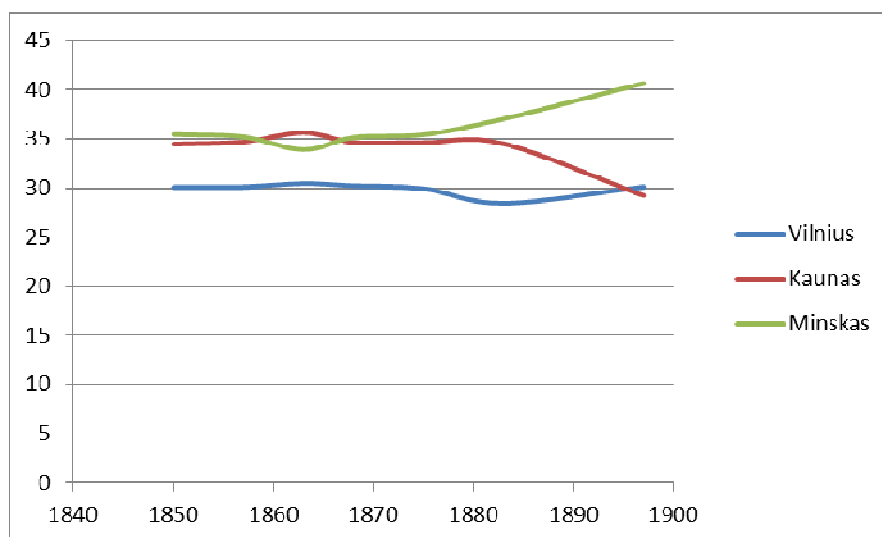
2 pav. Vilniaus, Kauno ir Minsko gubernijų gyventojų skaičiaus dinamika nuo 1850 iki 1897 m.

2 etapas. Duomenų transformavimas į „aiškesnius“, situacijos išryškėjimas. Kadangi praeitame etape mūsų tyrimas neduoda aiškesnių atsakymų, tai šiame duomenis transformuojame. Šioje situacijoje (kitose vykdoma kitokia transformacija), kadangi visose trijose gubernijose gyventojų skaičius didėja, tai praėjus tam tikram laikui svarbu sužinoti, kurioje gubernijoje padidėjo, o kurioje sumažėjo, apjungus visas tris gubernijas į vieną visumą – uždara sistemą. Tam tikslui skaičiuojame, kokią procentinę dalį kiekviena iš gubernijų sudaro visumos atžvilgiu (mūsų atveju, tai 4 pav.). Bėgant laikui, ta gubernijų procentinė dalis gali nekisti, didėti ar mažėti: pirmu atveju tai reikš, kad gyventojai pasilieka savo gubernijoje, antru atveju – į tą, su padidėjusia procentine dalimi, guberniją migruoja iš tos gubernijos, kurios gyventojų procentinė dalis sumažėjo; trečiu atveju iš tos gubernijos gyventojai išvyksta į gretimas, į tą, kurios procentinė gyventojų dalis padidėjo, jei tokios yra kelios, tai į jas. Tą kitimą vėl patogu stebėti grafiškai (3 pav.). Čia grafikas, skirtingai nuo ankstesniojo (2 pav.), labai aiškus ir informatyvus. Iš jo matome, kad nuo 1850 m. iki 8-ojo dešimtmečio vidurio visos trys gubernijos gyventojų atžvilgiu vystėsi panašiai, išskyrus nedidelį laikotarpį 7-ojo dešimtmečio pradžioje, kada gyventojai Kauno ir Minsko gubernijose tarsi „išprotėjo“ – iš Minsko gubernijos gyventojai išvyko į Kauno guberniją. Nors grafikas aiškus, bet situacija nėra tokia paprasta, nes tarp Kauno ir Minsko gubernijų yra Vilniaus gubernija. Galėjo būti, kad gyventojų dalis iš Minsko gubernijos persikėlė gyventi į Vilniaus guberniją, o iš Vilniaus dalis gyventojų migravo į Kauno guberniją. Bent apie tai kalba esamas grafikas. Tas pats grafikas, jei laiku keliausime toliau, byloja, kad nuo 8-ojo dešimtmečio pabaigos pastovi, nors ir nelabai žymi dalis gyventojų persikėlė gyventi į Kauno guberniją. O nuo 9-ojo dešimtmečio pradžios prie vilniečių prisijungia Kauno gubernijos

gyventojai, įvyksta gyventojų „susistumdymas“, dėl ko amžiaus pabaigoje Kauno gubernijoje gyventojų žymiai sumažėjo, Vilniaus gubernijoje pradeda didėti (greičiau grįžta į senas „vėžes“), o Minsko gubernija auga kaip ant mielių – darosi patraukliausia imigracijos atžvilgiu. Tie rodikliai neprieštaruoja istorikų nuomonei, kad nuo 8-ojo dešimtmečio suintensyvėjo „išorinė“ migracija iš Vilniaus ir Kauno gubernijų į užsienį. Mūsų sistemoje jie traukė į Minsko guberniją, nors praplėtus tyrimo sistemą, gali paaiškėti, kad į Minsko guberniją atvyko kitų gubernijų žmonės, o lietuviai iškeliavo „užjūrin“. Aišku, tai jau geresnis situacijos modelis, ir vis tik jį galima net du kartus pagerinti. Pirmas pagerinimas įvyks, jei į modelį įtrauksime gubernijose užfiksuotus žmonių gimstamumo ir mirtingumo rodiklius.

3 lent. Vilniaus, Kauno ir Minsko gubernijų gyventojų procentinės dalys

Metai	Vilnius	Kaunas	Minskas
1850	30,07	34,46	35,46
1857	30,1	34,7	35,2
1863	30,47	35,63	33,9
1868	30,21	34,65	35,14
1875	29,94	34,63	35,43
1883	28,46	34,5	37,04
1897	30,12	29,23	40,65

3 pav. Vilniaus, Kauno ir Minsko gubernijų gyventojų tarpusavio dinamika

3 etapas. Polinominio skirstinio taikymas, migracijos egzistavimo matematinis pagrindimas. Matematiškai patikrinsime, ar gyventojų kiekio Vilniaus, Kauno ir Minsko gubernijose procentinės

dalies pokyčiai, įvykę laikui pasislinkus iš momento $t_1 = 1850$ į $t_2 = 1857$, yra statistiškai reikšmingi. Pasirenkame reikšmingumo lygmenį $\alpha = 0,001$ ir tikriname statistinę hipotezę $H_0: p_1 = 0,3007$, $p_2 = 0,3446$, $p_3 = 0,3546$, kuri sako, kad praslinkus 7 metams nuo 1850 iki 1857 metų gyventojų (procentinė sudėtis gubernijose) situacija gubernijose nepasikeitė, t. y. niekas tarp gubernijų nemigruoja. Tai sena situacija. Statistikos specialistai paprastai nulinėje hipotezėje formuluoja teiginį apie seną situaciją¹⁰³, kas mūsų atveju reikštų – ar galima, remiantis 1850 m. duomenimis, vertinti 1857 m. įvykius, šiuo atveju gyventojus. Čia skaičiai 0,3007; 0,3446; 0,3546 gaunami iš 3 lentelės, procentines dalis padalinant iš 100, norint gauti jų tikimybinus analogus. 1857 m. situacija pasikeitė: p_i reikšmės virto $\hat{p}_i$, kai $i = 1, 2, 3$. Tai – 1857 m. gubernijų procentinės dalys, padalytos iš 100:

$\hat{p}_1 = 0,301$, $\hat{p}_2 = 0,347$, $\hat{p}_3 = 0,352$. Naujoje situacijoje $n = 2793895$ (1857 m. visų trijų gubernijos gyventojų skaičius), kadangi $\hat{p}_i = \frac{Y_i}{n}$, o Y_i yra gyventojų skaičius i gubernijoje 1857 m.

Gautus duomenis įsistatome į Pirsono statistiką

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^k \frac{(Y_i - n \cdot p_i)^2}{n \cdot p_i} = \sum_{i=1}^k \frac{n}{p_i} \cdot \left(\hat{p}_i - p_i \right)^2.$$

Gauname

$$\chi^2 = 2793895 \left(\frac{(0,301 - 0,3007)^2}{0,3007} + \frac{(0,347 - 0,3446)^2}{0,3446} + \frac{(0,352 - 0,3546)^2}{0,3546} \right) = 100,798.$$

Dabar įsistatome $k = 3$ ir $\alpha = 0,001$ į formulę $\chi_{1-\alpha}^2(k-1)$ ir gauname $\chi_{0,999}^2(2) = 13,8$ (ši reikšmė paimama iš kvantilių lentelės¹⁰⁴). Kadangi $\chi^2 = 100,798 > \chi_{0,999}^2(2) = 13,8$, tai hipotezę H_0 atmetame. Vadinasi, situacija nuo 1850 m. iki 1857 m. kardinaliai pasikeitė. Kitaip sakant, hipotezė H_0 apie tai, kad tarp Vilniaus, Kauno ir Minsko gubernijų gyventojų nevyksta gyventojų migracija, buvo atmesta. Taigi, migracija tarp tų gubernijos gyventojų vyko nuo 1850 iki 1857 m. Analogiškais skaičiavimais galima įsitikinti, kad migracija tarp Vilniaus, Kauno ir Minsko gubernijų vyko ir nuo 1857 iki 1863 m, ir taip iki 1897 m. imtinai.

¹⁰³ Kanišauskas V. *Tikimybių teorijos ir matematinės statistikos pagrindai*, mokomoji knyga, Šiauliai: ŠU I-kla, 2000, p. 120.

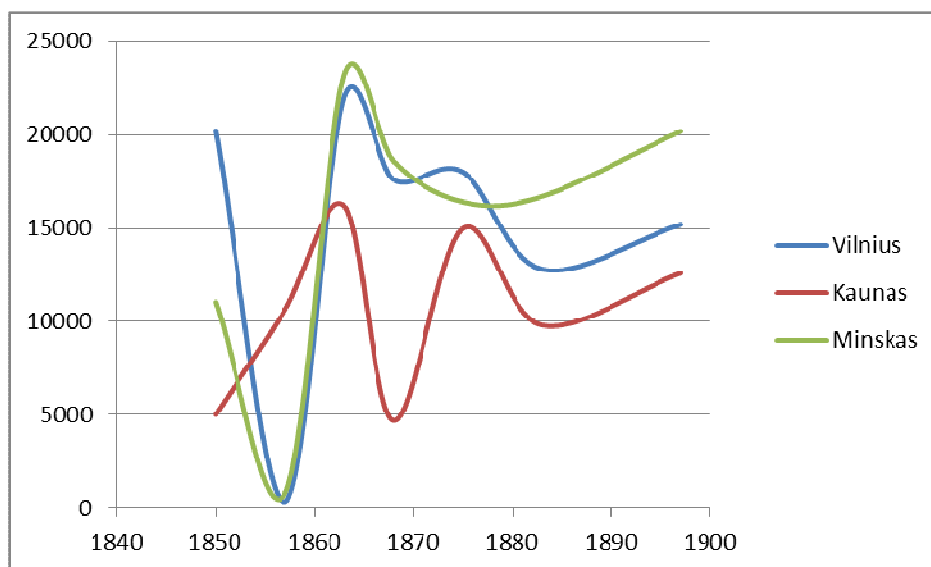
¹⁰⁴ Ten pat, p. 138.

4 etapas. Duomenų papildymas dar vienu sudėtingumo laipsniu (mūsų atveju, įtraukiant duomenis apie gimstamumą, mirtingumą ir natūralų žmonių prieaugį gubernijose).

Iki šiol mes į gyventojus žiūrėjome supaprastintai, o juk jie gyvena, sukuria šeimas ir miršta atsitiktiniais laiko momentais, bet jų visuma charakterizuoja bendras tendencijas. Nors santuokų skaičius veikia mūsų sistemą, bet tą poveikį ne taip lengva įvertinti, todėl neapsunkinant savo darbo, jį paprasčiausiai ignoruosime (tai greičiausiai trečias sudėtingumo laipsnis, šiame darbe eliminuotas). Duomenys apie gyventojų gimstamumą, mirtingumą ir natūralų prieaugį pateikti 4 lentelėje ir 3 grafike (4 pav.).

4 lent. Vilniaus, Kauno ir Minsko gubernijose gimimų ir mirčių dinamika

	Metai	1850	1857	1863	1868	1875	1883	1897
Vilnius	gimė	41968	30259	50200	45800	45800	39500	38000
	mirė	21749	29894	28200	28200	27600	26700	22800
	prieaugis	20220	360	22000	17600	18000	12800	15200
Kaunas	gimė	36122	45330	42300	38300	38800	34100	35200
	mirė	31094	34705	26100	33800	23800	24300	22600
	prieaugis	5030	10620	16200	4700	15000	9800	12600
Minskas	gimė	39375	37004	53000	46900	47100	44100	41100
	mirė	28327	36205	29800	28300	30700	27400	24900
	prieaugis	11050	790	23200	18600	16400	16700	20200

4 pav. Vilniaus, Kauno ir Minsko natūralaus gyventojų prieaugio dinamika

Pirmiausiai reikia paminėti, kad natūralus gyventojų prieaugis, gaunamas atėmus iš gyventojų gimimo skaičiaus mirčių skaičių per metus, taip mėgstamas įvairių specialistų, nėra toks svarbus tiriant

gyventojų dinamiką. Logiškai mąstant, gimusių žmonių skaičius potencialiai didina gyventojų skaičių, ir kiekvienais metais gimstantys žmonės kažkada užaugs, dauginsis ir nuo to gubernijos gyventojų daugės ne tiesiškai, kaip primityviai galima pagalvoti, o greičiau eksponentiškai, jei aišku, badas, maras ir kitokios blogybės nestabdytų situacijos. O gyventojų mirimas neturi eksponentinio didėjimo, jei nevyksta totalinis karas. Kokius „juokus“ gali sukelti natūralaus gyventojų prieaugio rodiklis, matome iš 4 pav. Ne taip kategoriškai vertinant, gyventojų prieaugio grafikas ganėtinai derinasi su istorine to laikmečio situacija: XIX a. šeštajame dešimtmetyje dėl Krymo karo gimstamumas sumažėjo, mirtingumas padidėjo; iškart po baudžiavos, iš džiaugsmo, kad baigėsi karas ir panaikinama baudžiava, visi puolė kurti šeimas ir „daugintis“, bet tai „sutrukdė“ 1863 m. sukilimas ir dėl to atsiradęs gyvenimo „diskomfortas“ – mirtingumas padidėjo, gimstamumas sumažėjo ir t.t. Aišku, toks argumentas gana svarus, tačiau reikėtų savo tyrimuose nepamesti ir gimimo gubernijose rodiklio, kaip ne mažiau svarbaus, lyginant su natūraliu gyventojų prieaugiu.

Pirmiausiai reikia atkreipti dėmesį, kad 1850 ir 1857 m. duomenys 4 lentelėje yra už vienerius metus, t. y. taškiniai, o nuo 1863 metų jie paimti iš kitos duomenų bazės, kur jie eina kas 5 metai, būdingais penkmečiui rodikliais, t. y. suvidurkinti – jų reikšmės taip nešokinėja. Todėl nesureikšminus 1857 metų, galima teigti, kad gyventojų prieaugis ir gimstamumas visada didesnis buvo Minsko gubernijoje. Tada kyla klausimas: kodėl nuo pradžių gana ilgą laikotarpį Minsko gyventojų didėjimas išliko tolygus, tik nuo 9-ojo dešimtmečio pradėjo kilti. Atsakymas paprastas – visą dvidešimtmetį nuo 1863 iki 1883 metų Minsko gubernija „maitino“ Kauno ir Vilniaus gubernijas savo atliekamais žmonėmis, jie migravo į tas gubernijas. Po 1883 metų, kai Minsko gubernijoje žmonės pasilikdavo gyventi ir galbūt čia atsikraustydavo dalis Vilniaus ir Kauno gyventojų, tai ir bendras Minsko gyventojų skaičius žymiai padidėjo XIX a. pabaigoje. Nesunku matyti, kad tas tempas tęsėsi ir iki Pirmojo Pasaulinio karo.¹⁰⁵

Taigi matome, kad 4 tyrimo etapas papildė 2 etapą naudinga informacija, bet daug neiškreipė nusistovėjusio vaizdo. Tą patį galime pasakyti ir apie 5 etapą.

5 etapas. Duomenys papildomi gyventojais, kurie imami į armiją (rekrūtai) arba išvyksta ar atvyksta į guberniją, pagal oficialius duomenis, pavyzdžiui, pado turėtojų duomenimis. Tai papildymas antru sudėtingumo laipsniu. Tie duomenys prieinami gubernijų *Atmintinėse knygutėse* ir gali būti kaip papildoma informacija, prijungta prie mūsų sistemos. Tačiau akivaizdu, kad bendrų tendencijų tai nepakeis. Dėl nepriekaištingo tikslumo tai atlikti įmanoma. Kauno ir Minsko gubernijose statistinėse

¹⁰⁵ Рашин А. Г. *Население России за 100 лет*. Москва, 1956, с. 44-45.

suvestinėse yra pateikti skaičiai apie laivybą¹⁰⁶, ko neteko pastebėti Vilniaus gubernijos statistinėse duomenų suvestinėse. Kaip linksną informaciją galima paminėti Kauno gubernijos statistinėse suvestinėse pateiktus skaičius apie kalinių, keliavusių gubernijos keliais, skaičių.¹⁰⁷

Galutinės pastabos. Jei kas prieštarautų, kad iš Minsko gubernijos gyventojų perteklius galėjo nukeliauti ne į Vilniaus, o į kitą pusę, tai apjungę į platesnę gubernijų sistemą gubernijas iš Rytų, tirdami tokiu pat principu galime gauti analogiškas išvadas. Taip judėdami kelių gubernijų junginiais galime iširti visą carinės Rusijos teritoriją tuo laikotarpiu ir gauti patikimų duomenų apie gyventojų „kraustymus“.

Mūsų gubernijų lygio tyrimas parodė, kad gyventojai iš tikro nemažai keliaudavo iš vienos gubernijos į kitą. Tą patį sako visuotinio carinės Rusijos 1897 m. surašymo duomenys. Pavyzdžiui, Vilniaus gubernijos miestuose 45,9 proc. gyventojų buvo ne vietiniai, Kauno gubernijoje – 43,7 proc., o Minsko – 35,9 proc. Žiūrint gubernijų lygiais, tai 80,8 tūkst. Vilniaus gubernijoje gimusių gyventojų gyveno kitų gubernijų miestuose, o iš Kauno gubernijos tokių gyventojų buvo 96,5 tūkst.¹⁰⁸ Tyrimai skirtingi, o išvados panašios.

4.3. Vidinė migracija gubernijoje – apskričių lygis. Tyrimo eiga

Tirsime vidinę migraciją apskrityse tuo pačiu principu, kaip ir nagrinėdami migraciją tarp Vilniaus, Kauno ir Minsko gubernijų. Pirmiausia, žiūrėdami į guberniją, kaip į visumą, sudarytą iš apskričių, turime žinoti, kur keliauja jos gyventojai gubernijos viduje kintant laikui. Tam tikslui vėl transformuosime duomenis, surinktus apie gubernijos apskritis, ir pritaikysime polinominio skirstinio metodą.

¹⁰⁶ *Материалы для Географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Ковенская губерния*, Составитель Д. Афанасьевъ, Санктпетербургъ, 1861, с. 3247.

¹⁰⁷ Ten pat, p. 347-348.

¹⁰⁸ Рашин А. Г. *Население России за 100 лет*. Москва, 1956, с. 133.

5 lent. Gyventojai Vilniaus gubernijos apskrityse ir jų procentinė dalis visų gyventojų atžvilgiu

Apskritis	Metai	1834	1848	1850	1868	1874	1875
Vilniaus	gyvent.	155966	160607	162519	223378	241643	247783
	proc.	19,78	20,27	20,11	22,69	22,22	22,4
Ašmenos	gyvent.	115922	116671	122927	139900	155501	157354
	proc.	14,7	14,72	15,21	14,21	14,3	14,23
Švenčionių	gyvent.	101569	100693	99689	127396	141418	143652
	proc.	12,88	12,71	12,34	12,94	13	12,99
Trakų	gyvent.	85321	85134	99360	118624	131887	133773
	proc.	10,82	10,74	12,29	12,05	12,13	12,1
Lydos	gyvent.	99634	99275	107943	123631	137284	141132
	proc.	12,64	12,53	13,36	12,56	12,62	12,76
Vileikos	gyvent.	108883	108978	105684	128385	140134	142729
	proc.	13,81	13,75	13,08	13,04	12,88	12,9
Disnos	gyvent.	121225	121107	110056	123271	133621	139714
	proc.	15,37	15,28	13,62	12,52	12,29	12,63
Apskritis	Metai	1879	1881	1883	1897	1906	
Vilniaus	gyvent.	261402	265597	274053	363313	410726	
	proc.	22,32	22,34	22,4	22,83	22,62	
Ašmenos	gyvent.	164973	168327	180667	233559	259072	
	proc.	14,08	14,16	14,77	14,68	14,27	
Švenčionių	gyvent.	152392	152114	136533	172231	210241	
	proc.	13,01	12,79	11,16	10,82	11,58	
Trakų	gyvent.	143513	146861	13049	203401	231855	
	proc.	12,25	12,35	10,71	12,78	12,77	
Lydos	gyvent.	148752	150777	163998	205767	233817	
	proc.	12,7	12,68	13,41	12,93	12,87	
Vileikos	gyvent.	151987	155591	179372	208013	244260	
	proc.	12,98	13,09	14,66	13,07	13,45	
Disnos	gyvent.	148381	149797	157590	204923	225965	
	proc.	12,67	12,6	12,88	12,88	12,44	

1 etapas. Duomenų apie apskričių gyventojų sudėtį rinkimas. Duomenys apie apskričių gyventojus pateiktos atitinkamų metų gubernijos *Atmintinėse knygutėse* ir „Lietuvos TSR istorijos šaltinių“ II tome.¹⁰⁹ Surašome juos į 5 lentelę. Transformuojame gyventojų skaičius į procentines gyventojų dalis visų gubernijos gyventojų atžvilgiu. Po to, norėdami pritaikyti polinominio skirstinio tikimybinį modelį, surandame kiekvienos gubernijos procentinės dalies pokyčius po kiekvieno naujo

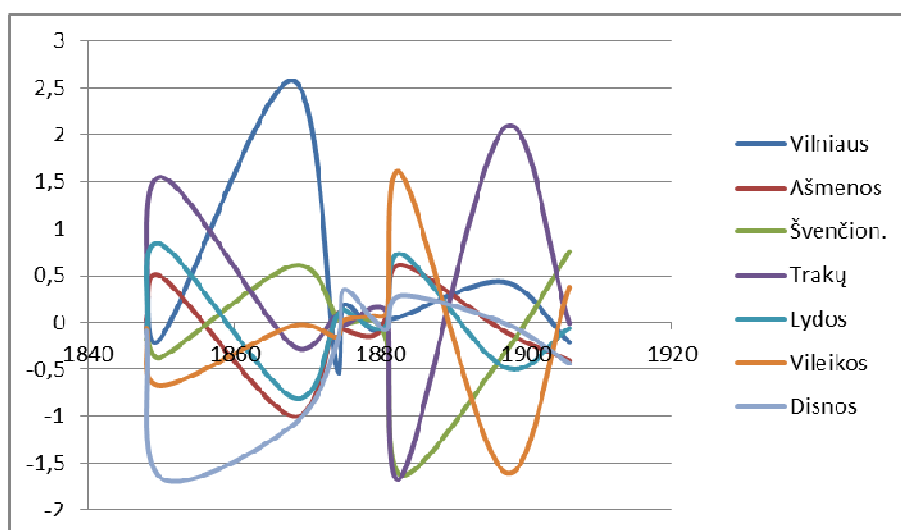
¹⁰⁹ *Памятная книжка Виленской губернии на 1853 г. Статистический изгяд на Виленскую губернию*, Вильна, 1853, с. 9.; *Памятная книжка Виленской губернии на 1870, 1876, 1877, 1881, 1883, 1885, 1907 г. Статистические и справочные сведения по Виленской губернии*, Вильна, 1870, 1876, 1877, 1881, 1883, 1885, 1907, с. 3, III, IV.; *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 2 (1861–1917). Vilnius: „Mintis“, 1965, p. 254.

laiko „atėjimo“. Naujus duomenis surašome į 6 lentelę. Kadangi procentų dalis yra 100 kartų didesnė už žmogaus patekimo į apskritį dažnį (atitinkamo polinominio skirstinio parametro p_i įvertis), tai padalinę tos lentelės skaičius iš šimto, gauname atitinkamų polinominio skirstinio parametrų pokyčių lentelę. Matome, kad sumažinus šimtą kartų, 6 lentelėje vertikalčiai stulpeliais skaičiai nėra mažesni už 0,0048, vadinasi, kiekvienas lentelėje pažymėtas laiko pokytis buvo reikšmingas vidinės migracijos atžvilgiu. Nors tas faktas aiškus iš gilesnių išvalgų, 2 etape parodysime, kaip tuo įsitikinti praktiškai. 6 lentelėje didžiausi teigiami skaičiai nurodo, kokiais metais ir kur buvo gyventojų traukos centrai (ten suplaukdavo daugiau nei paprastai gubernijos gyventojų). Toje lentelėje didžiausi skaičiai su minuso ženklu nurodo tas apskritis, iš kurių gyventojai „išvyksta“ į tas vietas, kur yra traukos centrai. Padauginus tuos skaičius iš gyventojų skaičiaus, gauname migrantų skaičius.

Kad lengviau būtų viską pamatyti, stebėkime tai grafiškai – 5 pav.

6 lent. Vilniaus gubernijos apskričių procentinių dalių pokyčių lentelė

Apskritis	1834– 1848	1848– 1850	1850– 1868	1868– 1874	1874– 1875	1875– 1879	1879– 1881	1881– 1883	1883– 1897	1897– 1906
Vilniaus	0,488	-0,158	2,579	-0,472	0,185	-0,086	0,022	0,066	0,43	-0,213
Ašmenos	0,021	0,488	-1,001	0,087	-0,07	-0,143	0,073	0,613	-0,091	-0,408
Švenčion.	-0,175	-0,371	0,604	0,061	-0,013	0,022	-0,216	-1,632	-0,337	0,756
Trakų	-0,077	1,551	-0,246	0,077	-0,031	0,157	0,1	-1,638	2,07	-0,013
Lydos	-0,108	0,829	-0,799	0,064	0,138	-0,061	-0,018	0,727	-0,475	-0,062
Vileikos	-0,056	-0,675	-0,037	-0,157	0,02	0,072	0,11	1,578	-1,59	0,377
Disnos	-0,092	-1,664	-1,098	-0,235	0,346	0,036	-0,069	0,285	-0,005	-0,438

5 pav. Žmonių judėjimo dinamika Vilniaus gubernijoje

Iš 6 lentelės ir 5 paveikslėlio darome tokias išvadas.

Gyventojų judėjimas Vilniaus gubernijos viduje (pirmas lygis):

1834–1848 m. gyventojai traukė į Vilniaus ir Ašmenos apskritis, palikdami Švenčionių, Trakų, Lydos, Vileikos ir Disnos apskritis. 1848 m. Šalčininkų krašte siautė bulvių ligos ir choleros epidemija, todėl natūralu, kad žmonės vyko į Vilnių. (Čia ir toliau apie gamtinius faktorius žr. 4.5 skyrelį.)

1848–1850 m. gyventojai traukė į Ašmenos, Trakų ir Lydos apskritis, palikdami Vilniaus, Švenčionių, Vileikos ir Disnos apskritis. 1849 m. buvo šlapymetis, viskas supuvo, o 1850 m. – ilga žiema, sausra, badas. Žmonės bėgo į gubernijos pietines apsk., ieškodami išsigelbėjimo, nes valstiečių ūkis labai nusmuko (galėjo išmirti gyvuliai) dėl negandų pavasarį – ilga žiema, po to sausra.

1850–1868 m. gyventojai traukė į Vilniaus ir Švenčionių apskritis, palikdami visas kitas. Dažnos krušos 1851, 1852 m. Vilniaus apskr. vertė žmones iš pradžių bėgti iš čia, o po to grįžti, kai situacija pagerėjo, nes per Vilnių laikotarpio pabaigoje buvo nutiestas pirmasis geležinkelis, pagyvinęs gyvenimą.

1868–1874 m. gyventojai „išvyko“ į Ašmenos, Švenčionių, Trakų ir Lydos apskritis, palikdami Vilniaus, Vileikos ir Disnos apskritis. Šį kraustimąsi įtakojo 1873 m. praūžusi pražūtinga kruša Vilniaus apskr., nes, akivaizdu, jei minima gubernija, tai pirmiausiai turima omeny gubernijos sostinė ir jos apylinkės.

1874–1875 m. gyventojai „išvyko“ į Vilniaus, Lydos, Vileikos ir Disnos apskritis, palikdami kitas apskritis. Šalčiai 1874 ir 1875 m. vertė žmones ieškoti užuovėjos mieste, toliau nuo kaimo, nes ten pavasariniai šalčiai „pribaigė“ žmones po sunkios žiemos.

1875–1879 m. gyventojai traukė į Švenčionių, Trakų, Vileikos ir Disnos apskritis, palikdami Vilniaus, Ašmenos ir Lydos apskritis.

1879–1881 m. gyventojai traukė į Vilniaus, Ašmenos, Trakų ir Vileikos apskritis, palikdami Švenčionių, Lydos ir Disnos apskritis. Nederlius tais metais vertė žmones traukti prie Vilniaus–Minskas kelio, kur gyvesnis gyvenimas ir daugiau šansų gauti pagalbą.

1881–1883 m. gyventojai išvyko į Vilniaus, Ašmenos, Lydos, Vileikos ir Disnos apskritis, palikdami Švenčionių ir Trakų apskritis.

1883–1897 m. gyventojai išvyko į Vilniaus ir Trakų apskritis, palikdami kitas apskritis.

1897–1906 m. gyventojai išvyko į Švenčionių ir Vileikos apskritis, palikdami kitas apskritis.

Tai pats bendriausias vidinės migracijos pjūvis, rodantis bendras vidinės migracijos tendencijas per visą XIX a. antrąją pusę. Iš 6 lent. galime pasakyti, pavyzdžiui, kad 1850–1868 m. laikotarpiu iš visų likusių gubernijos apskričių, išskyrus Švenčionių, žmonės vyko apsigyventi Vilniaus apskrityje. Tokių vidinių migrantų buvo apie 5,8 tūkst., o 1875–1879 m. laikotarpiu Vilniaus apskrityje vyko atvirkščias procesas – jį prarado 225 žmonės.

Kodėl gyventojai palikdavo vienas apskritis ir traukė į kitas, galime pasakyti kompleksiskai ištyrę ekonominiu, kelių infrastruktūros ir kitais požiūriais visą guberniją per visą nagrinėjamą laikotarpį. Darbe nurodytas kelias, kuriuo reikia eiti, nors ir pasitelkiant vieną iš faktorių, įtakojusį žmonių vidinę migraciją, t.y. gamtinis faktorius.

7 lent. Vilniaus gubernijos gyventojų skirstymas į vietinius ir atvykusius, pagal 1897 m. surašymą

Apskritis ir jose esantieji miestai	Iš viso vyrų ir moterų	Pagal gimimo vietą							
		vietinių	proc.	kitų Vilniaus gubern. apskr.	proc.	kitų gubernijų	proc.	kitų valstybių	proc.
Vilniaus a.	363313	261992	72,11	49806	13,7	50344	13,86	1171	0,32
Vilniaus m.	154532	72905	47,18	37839	24,49	42936	27,28	852	0,55
Vileikos a.	208013	193149	92,85	8537	4,1	6254	3	73	0,035
Vileikos m.	3560	3099	87,05	209	5,87	252	7,08	0	0
Radoškovičių m.	2615	2190	83,75	73	2,79	348	13,31	4	0,15
Dynos a.	204923	191092	93,25	4314	2,11	9484	4,63	33	0,016
Dynos m.	6756	5538	81,97	145	2,15	1068	15,81	5	0,074
Drujos m.	4742	4045	85,3	54	1,14	640	13,5	3	0,063
Lydos a.	205767	192553	93,58	5242	2,55	7862	3,82	110	0,053
Lydos m.	9323	6438	69,06	433	4,64	2438	26,15	14	0,15
Ašmenos a.	233559	220974	94,61	7480	3,2	5041	2,16	64	0,027
Ašmenos m.	7214	5927	82,16	538	7,46	740	10,26	9	0,12
Švenčionių a.	172231	161883	94	5696	3,31	4585	2,66	67	0,039
Švenčionių m.	6025	4902	81,36	571	9,48	549	9,11	3	0,05
Trakų a.	203401	187341	92,1	4683	2,3	11227	5,52	150	0,074
Trakų m.	3240	2144	66,17	318	9,82	771	23,8	7	0,22
Suma (gubern.)	1591207	1408984	88,55	85758	5,38	94797	5,96	1668	0,1
Suma (miestais)	198007	107188	54,13	40180	20,29	49742	25,12	897	0,45

2 etapas. Polinominio skirstinio taikymas Vilniaus gub. vidinei migracijai.

Turėdami Vilniaus gubernijos apskričių procentinių pokyčių 6 lentelę, galime nesunkiai pritaikyti polinominį skirstinį, leidžiantį matematiškai pagrįsti vidinės migracijos egzistavimą. Kadangi taikymo idėja analogiška tam atvejui, kaip polinominis skirstinys buvo taikytas matematiškai pagrindžiant gyventojų judėjimus tarp Vilniaus, Kauno ir Minsko gubernijų, tai dabar apsiribosime trumpais nurodymais. Turime gyventojų skaičius laiko momentais $t_1 = 1834$, ir $t_2 = 1848$. Pasirenkame reikšmingumo lygmenį $\alpha = 0,05$ ir tikriname statistinę hipotezę $H_0: p_1 = 0,1978$, $p_2 = 0,147$, $p_3 = 0,1288$, $p_4 = 0,1082$, $p_5 = 0,1264$, $p_6 = 0,1381$, $p_7 = 0,1537$, kai $\hat{p}_1 = 0,2027$,

$\hat{p}_2 = 0,1472$, $\hat{p}_3 = 0,1271$, $\hat{p}_4 = 0,1074$, $\hat{p}_5 = 0,1253$, $\hat{p}_6 = 0,1375$, $\hat{p}_7 = 0,1528$. Tos reikšmės paimamos iš 5 lentelės pirmųjų dviejų stulpelių procentinių dalių, kurias padalijame iš 100. Visa tai įstatome į Pirsono statistiką

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^k \frac{(Y_i - n \cdot p_i)^2}{n \cdot p_i} = \sum_{i=1}^k \frac{n}{p_i} \cdot \left(\hat{p}_i - p_i \right)^2,$$

kai $n = 792465$ (1848 m. gubernijos gyventojų skaičius). Gauname $\chi^2 = 139,949 > \chi_{0,95}^2(6) = 12,6$.

Vadinasi, demografiniai 1834 ir 1848 m. duomenys apie Vilniaus gubernijos apskričių gyventojus prieštarauja hipotezės H_0 teisingumui. Iš to darome išvadą, kad vidinė migracija 1834–1848 m. laikotarpiu Vilniaus gubernijoje egzistavo. Naudojantis 5 lentelės duomenimis patikrinamos analogiškos statistinės hipotezės visais 5 lentelėje pateiktais laikotarpiais iki 1906.

8 lent. Valstiečių ir dvarininkų sąryšio dinamika

Metai	1868	1872	1874	1875	1876	1877	1879
100 valstiečių tenkantis dvarininkų skaičius	6,48	6,36	6,51	6,73	6,82	7,02	7,13
1 dvarininkui tenkantis valstiečių skaičius	15,43	15,72	15,36	14,86	14,66	14,25	14,03
Metai	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886
100 valstiečių tenkantis dvarininkų skaičius	7,06	7,01	7,17	6,75	6,42	7,02	6,94
1 dvarininkui tenkantis valstiečių skaičius	14,16	14,27	13,95	14,81	15,58	14,25	14,41

3 etapas. Valstiečių ir dvarininkų luomų tarpusavio priklausomybė. Prieš parodydami gimimų ir mirčių skaičiaus dinamikos taikymą pratęsiant vidinės migracijos Vilniaus gubernijoje tyrimą, turime iširti svarbiausių gubernijoje luomų – valstiečių ir dvarininkų – sąryšį. Iš bendros valstiečių ir dvarininkų skaičiaus dinamikos po nesudėtingos transformacijos gauname informatyvesnę lentelę (žr. 8 lent.). Iš lentelės matome, kad priklausomybė tarp valstiečių ir dvarininkų luomų nėra atsitiktinė ir kad dvarininkų, kaip tarpininko, vaidmuo visai nesumažėjo per visą XIX a. antrąją pusę. Tas stabilus santykis: vienas dvarininkas atitinka 14 ar 15 valstiečių, tikriausiai atskleidžia kažkokią gilesnę, galima manyti, ūkinę-ekonominę priklausomybę. Tačiau tai iširti yra ne šio darbo uždavinys. Kadangi ta priklausomybė tarp valstiečių ir dvarininkų yra labai stabili, tai ir šie luomai turėtų būti laikomi gana stabiliais. Tik didesni svyravimai vienos kategorijos gyventojų viduje rodytų jos nestabilumą. Iš tos

dinamikos visiškai nesimato valstiečių noro nedirbti žemės, ne ūkininkauti ir kur nors migruoti. Čia nebuvo pateikti duomenys iki 1906 m. dėl ribotos darbo apimtys. Svarbiausia – parodyti, kaip veikia vidinės migracijos metodas, o tik vėliau – plėsti jo taikymo ribas. Tai pavyzdys, kuriuo sekti gali kiekvienas atliekantis panašų tyrimą.

Nuodugniau patyrinėjus valstiečių skaičiaus pastovų didėjimą Vilniaus gubernijoje, susiduriama su paradoksu – tas didėjimas yra didesnis negu natūralus gyventojų prieaugis. Paprastai sakant, valstiečių daugėja greičiau, negu turėtų. O jeigu taip, tai iš kur jie atėjo į valstiečių luomą? Tikriausiai ne iš dvarininkų, nes ir jų skaičius didėja, išlaikydamas stabilias proporcijas su valstiečiais. Galbūt valstiečių daugėja per atkeltus stačiatikius valstiečius iš tolimesnių Rusijos gubernijų? Gubernijos *Atmintinės knygutėse* yra pakankamai duomenų, norint atsakyti į tokį klausimą, bet tai reikalauja kruopštaus ir nemažai laiko užimančio tyrimo. Jeigu patikėtume kai kuriais lietuvių išorinės migracijos tyrėjais¹¹⁰, tai gali būti, kad XIX a. pabaigoje migruojant valstiečiams iš lietuviškų (Vilniaus, Kauno ir Suvalkų) gubernijų, į jų vietą atsikėlė arba buvo atkelti stačiatikiai valstiečiai iš tolimesnių Rusijos gubernijų.

9 lent. Gyventojų pasiskirstymo tikėjimo požiūriu dinamika

	1868 m.	proc.	1872 m.	1874 m.	1875 m.	1876 m.	proc.	1877 m.	1879 m.
Stačiatikiai	259419	26,34	274221	281439	285853	289470	25,77	296087	301241
Raskolnikai	14913	1,51	15929	16621	17738	18153	1,62	18098	19055
Katalikai	593268	60,29	628957	651398	658951	670062	59,66	678081	698736
Protestantai	2486	0,25	3024	3173	3190	3186	0,28	3325	3307
Žydai	111320	11,3	122013	132234	137498	139411	12,41	141091	146125
Karaimai	542	0,05	456	489	520	522	0,046	513	552
Musulmonai	2637	0,26	2502	2349	2385	2401	0,21	3018	2384
Suma	984585	100	1047103	1087705	1106136	1123206	100	1140216	1171400
	1880 m.	1881 m.	proc.	1882 m.	1883 m.	1884 m.	1885 m.	proc.	
Stačiatikiai	305721	307700	25,88	314459	337822	349764	354223	28,36	
Raskolnikai	20291	19000	1,6	19825	23870	23083	23114	1,85	
Katalikai	703095	702761	59,1	707341	668331	666685	672548	53,84	
Protestantai	3333	3296	0,28	3172	3407	3376	3818	0,306	
Žydai	146127	152185	12,8	156658	186475	191633	192171	15,38	
Karaimai	580	616	0,052	657	577	579	587	0,047	
Musulmonai	2651	2595	0,22	2634	2780	2729	2747	0,22	
Suma	1181798	1189064	100	1204746	1223262	1238041	1249208	100	

4 etapas. Gyventojų religinės priklausomybės dinamika. Norint suprasti vidinę gyventojų migracijos dinamiką Vilniaus gubernijoje, negalima ignoruoti stačiatikių užimamos vietos tarp

¹¹⁰ Truska L. Emigracija iš Lietuvos 1868–1914 metais. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*. Serija A, t. 1(10).

gyventojų klausimo.¹¹¹ Išrinkę duomenis iš gubernijos *Atmintinių knygučių*, gauname tikinčiųjų skaičiaus dinamikos raidą (9 lent.). Čia raskolnikais vadinami sentikiai.

Iš 9 lentelės matyti, kad stačiatikių skaičius Vilniaus gubernijoje laikui bėgant ne tik didėjo, bet ir jo svoris – procentinė dalis tarp gyventojų – didėjo. Įdomiausia tai, kad stačiatikių nors ir daugėjo palaipsniui, bet daugėjo vis tik greičiau, negu gyventojų galėjo papildyti natūralus žmonių prieaugis (žiūr. 10, 11 lent.). Tai gali būti paaiškinama tik periodišku kolonizatorių stačiatikių atsikraustymu ar atvežimu į Vilniaus guberniją. Tai įdomus klausimas, reikalaujantis papildomo detalesnio tyrimo.

10 lent. Gimimų ir mirčių dinamika Vilniaus gubernijoje iki 1858 m.

Metai	1844	1845	1846	1847	1848	1849	1850	1851
Gimė	34580	36163	30711	25547	31794	32761	41968	40103
Mirė	20050	20460	35970	31577	26826	25701	21749	26004
Metai	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	Vidurkis
Gimė	49624	31652	35634	26416	33514	30259	36843	345046,6
Mirė	24028	28318	26838	25416	33513	29894	22355	26579,93

11 lent. Gimimai, mirtys ir santuokos Vilniaus gubernijoje po 1863 m.

Metai	1863	1868	1872	1874	1875	1876	1877	1879
Gimė	50200	43949	47680	51437	50509	47005	47780	49943
Mirė	28200	29546	28865	31718	29150	27730	28545	29822
Santuok.		7507	9936	9115	8134	7970	7917	9817
Metai	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	Vidurkis
Gimė	47384	50504	47455	50005	47506	50865	52794	45867,4
Mirė	34054	37393	34822	28151	29154	35978	31132	30950,67
Santuok.	8986	9867	10442	10111	9081	10001	10335	

5 etapas. Kompleksinis vidinės migracijos tyrimas. Parodysime, kad migracijos tyrimas nėra toks paprastas. Pirmiausia turime du svarbius rodiklius – tai potencialus gyventojų prieaugis, gautas atėmus gimimo skaičių iš mirčių skaičiaus, ir realus gyventojų padaugėjimas po metų ar ilgesnio laikotarpio, kuris gaunamas atėmus dabartinį bendrą gyventojų skaičių iš ankstesnių metų bendro gyventojų skaičiaus. Jei gyventojų prieaugis buvo didesnis, negu realus gyventojų padaugėjimas, tai reiškia, kad dalis gyventojų išsikraustė iš gubernijos. Jei gyventojų prieaugis buvo mažesnis, negu realus gyventojų padaugėjimas, tai reiškia, kad į guberniją atsikėlė žmonės iš kitų gubernijų. Išvykimą iš gubernijos ir atvykimą į ją nurodo atitinkamos eilutės 12 duomenų lentelėje. Apatinėje lentelės dalyje parodyti

¹¹¹ Bairašauskaitė T., Medišauskienė Z., Miknys R. *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, VIII tomas, I dalis, Vilnius, 2011, p. 96-105.

svarbūs gubernijos gyventojų dinamikai valstiečių, dvarininkų, stačiatikių ir katalikų skaičiai ir padidėjimai ar pamažėjimai, praėjus eiliniam laiko pokyčiui. Net jei sudėsime visus vertikalius padidėjimus ar pamažėjimus, pusiausvyros negausime. Vadinasi, net ir tokia išplėstinė lentelė yra nepilna. Greičiausiai visų faktorių taip paprastai nepasiseks sužiūrėti ir įvertinti. Norint susidaryti aiškesnę situaciją, reikia suskaidyti reiškinį į kelias dalis ir jas atskirai iširti.

12 lent. Kompleksinis požiūris į gyventojų pokyčių raidą

Metai	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887
Gyventojų skaičius	1171400	1181798	1189064	1204746	1223262	1238041	1249208	1267375	1280469
Gimimų skaičius	49943	47384	47455	50504	50005	47506	50865	52794	53172
Mirčių skaičius	29822	34054	37393	34822	28151	29154	35978	31132	36156
Natūralus prieaugis	20121	13330	10062	15682	21854	18352	14887	21662	17016
Per metus gyv. padid.		10398	7266	15682	18516	14779	11167	18167	13094
Išvyko iš gubernijos		9723	6064			7075	7185		8568
Atvyko į guberniją				5620	2834			3280	
Valstiečių skaičius	819500	825364	829969	820907	814031	819651	827638	845202	859951
Valstiečių padid. per metus		5864	4605	-9062	-6876	5620	7987	17564	14749
Dvarininkų skaičius	58447	58274	58173	58886	54939	52580	58101	58666	54806
Dvarininkų padid. per metus		-173	-101	713	-3947	-2359	5521	565	-3860
Stačiatikių skaičius	301241	305721	307700	314459	337822	349764	354223	360140	365582
Stačiatikių padid. per metus		4480	1979	6759	23363	11942	4459	5917	5442
Katalikų skaičius	698736	703095	702761	707341	668331	666685	672548	683623	690352
Katalikų padid. per metus		4359	-334	4580	-39010	-1646	5863	11075	6729

6 etapas. Bažnyčių lankymas. Ne paslaptis, kad visais laikais valstiečiai turėdavo vienintelį tikrą malonumą ir prievolę – tai sekmadieninis bažnyčios lankymas. Nors tai nereikalaujantis įrodymo teiginys, bet įrodyti visgi reikėtų. Ir tai padaryti nėra taip sunku: su 1874 m. Vilniaus gubernijos *Atmintinės knygutės* pasirodymu, jose pradėtas žymėti skaičius žmonių, kurie lanko stačiatikių cerkves. Duomenis surašome į 13 lent., kur lygiagrečiai su bažnyčias lankusių gyventojų skaičiumi pateikėme stačiatikių skaičių, kad praktiškai įsitikintume, jog visi stačiatikiai lanko bažnyčią. Beveik tikslus šių skaičių sutapimas rodo, kad stačiatikiams bažnyčios lankymas yra neatsiejama gyvenimo ritualo dalis. Lentelėje taip pat matyti bažnyčių ir lankomų parapijų skaičiai.

13 lent. Stačiatikių bažnyčių lankomumas

Atm. Kn.	1874	1876	1877	1878	1879	1881	1882	1883	1885	1886
Metai	1872	1874	1875	1876	1877	1879	1880	1881	1883	1884
Parapijų sk.	160	159	159	157	157	157	157	157	157	157
Gyventojų sk.	274221	281433	285853	289470	296137	297782	305721	307700	306406	318261
Stačiatikių sk.	274221	281433	285853	289470	296037	301241	305721	307700	337822	349764
Bažnyčių sk.		954	963			993	986			

13 lentelėje pažymėtas gyventojų skaičius ir yra tie stačiatikiai, lankantys bažnyčią. Apie katalikus, lankančius bažnyčią, *Atmintinės knygutės* nieko nesako, nors suprantant tikinčiųjų psichologiją, sunku įsivaizduoti, kad katalikai mažiau lankytų bažnyčią nei stačiatikiai. Bažnyčios lankomumo tyrimas parodė, kad bažnyčių lankymas buvo neatsiejama gubernijos žmonių judėjimo dalis, kuri gali būti laikoma „laikina“ vidine migracija, nuolatos pasikartojanti.

7 etapas. Mokyklos lankymas. Mokslas suteikia galimybę gauti geresnį darbą ir pakelti savo statusą. Todėl natūralu, kad žmonės stengėsi siekti mokslo, o tam dažnai tekdavo nueiti nemažus nuotolius. Mokyklų skaičius 1868 m. buvo 300 ir jose mokėsi 12266 gyventojų, kas sudarė vieną aštuoniasdešimtąją gyventojų dalį. Per dvidešimt penkeris metus mokyklų ir mokinių patrigubėjo. Per tokį trumpą laikotarpį gyventojų nespėjo patrigubėti, vadinasi, galimybių mokytis taip pat beveik patrigubėjo. Tų šansų ir toliau laikui bėgant didėjo. Visa tai matyti 14 lentelėje.

14 lent. Mokyklų ir mokinių skaičius Vilniaus gubernijoje

Metai	1868	1874	1879	1883	1896	1900	1905
Mokyklų skaičius	300	394	330	337	953	853	769
Mokinių skaičius	12266	17340	14565	17597	36225	40108	42238

Ne tik mokytis žmonės norėjo, bet jie ir kartais susirgdavo, vadinasi, ir keliaudavo pas gydytojus.

8 etapas. Sveikatos apsauga. Sveikata yra svarbus dalykas, ypač žmogui, dirbančiam fizinį darbą. Kaip matyti iš 15 lentelės, gubernijoje nebuvo daug gydytojų – apie 87, pusė iš jų buvo tarnautojai, likę – laisvai praktikuojantys. Ligoninės buvo kiekviename gubernijos apskrities mieste, ten pat buvo ir karinė ligoninė. Nusikaltėliams gydyti kiekviena apskritis turėjo po vieną, o gubernijos miestas Vilnius net dvi kalėjimų ligonines. Vilniaus mieste buvo net akių gydymo įstaiga, kuri buvo labai populiari tarp gyventojų – čia žmonių konsultacijai apsilankydavo kelis kartus daugiau nei gydydavosi. Aišku, gubernija turėjo ir žydų ligonines, ir invalidų ir silpnapročių prieglaudos namus. Kadangi tais laikais vaistininkas buvo laikomas beveik gydytoju, tai jų skaičius – apie 42, taip pat buvo tam tikra apsauga sveikatos požiūriu. 15 lentelėje pateiktas ligonių skaičius yra bendras, į jį įtraukti ir sirgę kaliniai bei

akių ligoniai. XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios *Atmintinėse knygutėse* jau būdavo pateikiama daugiau informacijos apie ligas ir jomis sergančius ligonius, ten net surašomi felčerių ir kaimo bobučių pribuvėjų skaičiai. Kokia iš tikro dar buvo nestabili sveikatos apsauga XIX a., galima susidaryti nuomonę iš 4.5 skyrelio „Neįprasti reiškiniai, veikiančių žmogaus gyvenimą“. Ypač tragiškai atrodo situacijos, kai žmones užpuola epidemijos. Bet tai, kad šiuo metu buvo išrasta vakcina (skiepijimas) nuo kai kurių ligų, yra paguodžiantis faktas.

15 lent. Ekonominė, medicininė ir karinė veikla

Metai	1868	1872	1875	1877	1881	1896	1900	1905
Gamyklų skaičius	288	240	261	212	213	1101	1759	1771
Darbininkų jose sk.	1786	1930	2026	1905	1851	7017	14010	11075
Mugių skaičius	67	65	85	91	115	230	249	252
Prekybos liudijimų sk.		8283	8000	7800	8776	11656	15648	16124
Amatininkų sk.	6167	7010	5761	6072	7291			
Vaistinių sk.		40	41		43			
Gydytojų sk.		85	87		88			
Ligonų sk.		2711	2677	2755	3054			
Šaukiamų į armiją sk.			9153	7601	13451			
Pašauktų tarnauti sk.			1809	2477	3434			

9 etapas. Kiti faktoriai, nepaminėti anksčiau, šį tą liudijantys apie vidinę migraciją. Vilniaus gubernija nebuvo pramoninis centras XIX a. carinėje Rusijoje, net skelbiama jos ekonomika du kartus buvo menkesnė už europinės Rusijos vidurkį¹¹². Tačiau ji, ypač XIX a. pabaigoje, sparčiai kilo, tačiau tie tempai negali būti perdėti. Kaip ten bebūtų tame sektoriuje, įskaitant gamyklas, amatininkus ir prekyvius (15 lent.), dirbo visos gubernijos mastu ne daugiau kaip 2 proc. žmonių. Tai yra svarbus faktas, norint suprasti vidinę migraciją gubernijoje. Tie 2 proc. žmonių buvo labai svarbūs gubernijos žmonių gyvenime, tačiau didžioji gubernijos žmonių dalis, kuri judėjo, buvo valstiečiai ir tik jie. Iš tos pačios lentelės matome, kad ir šauktiniai nesudarė, skaičių požiūriu, kažko reikšmingo vidinei migracijai gubernijos viduje. Gamtos sukeltos nelaimės gubernijos žmonių gyvenime (žr. 3 priedą) padaro žmonėms daug daugiau žalos ir per jas pradandama žymiai daugiau gyventojų, negu kur kitur.

Dėl vietos stokos šiame darbe nebuvo rimčiau tiriamas santuokų klausimas ir jų įtaka vidinei migracijai. Tačiau keletas pastebėjimų darbe užfiksuota. Nors visose darbe pateiktose lentelėse nėra išskirti vyrai ir moterys iš bendro gyventojų skaičiaus, tačiau renkant duomenis tokie skaičiai būdavo matomi (norint neapsunkinti tyrimo jie paprasčiausiai nebuvo rodomi). Pirmiausia krenta į akis, kad

¹¹² Meškauskas K., Puronas V., Meškauskienė M., Jurginis J. *Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu*. Vilnius, 1976.

visuose duomenyse yra labai panašūs vyrų ir moterų skaičiai, t. y. gubernijos mastu jų buvo ideliai tiek pat. Jei žiūrėti valsčių duomenis, tai ten matosi didesni skirtumai, bet kadangi valsčių sudarydavo nuo kelių šimtų iki 5000 gyventojų, tai tas skirtumas ne toks ryškus. Jis labiau rodo valstiečių judrumą, ieškant nuotakos ne savo valsčiuje. Tiriant Baudžios panaikinimo fakto įtaką vidinei Vilniaus gubernijos žmonių migracijai nieko nepastebėta, išskyrus didelį gimstamumo šuolį po jo paskelbimo. Įdomu tai, kad tas gimstamumo pakilimas jau nebeusileido, o nuolat kilo per likusį XIX a. laikotarpį (žr. 11 lentelę). 10 lentelėje neparodytas santuokos skaičius iki baudžios panaikinimo. Čia duomenys yra nepilni, yra tik žinoma, kad vidutiniškai Vilniaus gubernijoje iki 10 revizijos surašymo buvo 7000 santuokų per metus.¹¹³

10 etapas. 1897 m. surašymai apie vidinę migraciją Vilniaus gubernijoje. 7 lentelė sudaryta pagal 1897 m. visuotinį carinės Rusijos gyventojų surašymą¹¹⁴. Dalį įžvalgų apie vidinę migraciją Lietuvoje, apimant šiuolaikinės Lietuvos teritorines ribas, kurios XIX a. apėmė Vilniaus, Kauno, Gardino ir Suvalkų gubernijas ar jų dalis, pararė S. Vaitiekūnas¹¹⁵, apie ką mes anksčiau kalbėjome, pateikdami dalį jo darbo. Ką galime prie to pridėti? Iš 7 lentelės matome, kad surašymo metu vidutiniškai 88,55 proc. gubernijos apskričių (tiksliau, kaimo) gyventojų buvo vietiniai; o miestuose vietinių buvo tik 54,13 proc. (aišku, jų buvo daug daugiau, bet Vilniaus miesto dydis stipriai iškreipė padėtį). Atvykėlių iš kitų apskričių apskrityse vidutiniškai buvo 5,35 proc. atit. gyventojų, o miestuose tas skaičius siekė 20,29 proc. Čia vėl padėtį labai iškreipė Vilniaus miestas ir apskritis. Taigi Vilnius buvo mėgstamiausias atvykėlių miestas. Vilniaus mieste surašymo metų gyveno tik apie pusę čia gimusių žmonių, kitą pusę beveik vienodai pasidalijo Vilniaus gubernijos apskričių ir kitų gubernijų gyventojai. Kitaip sakant, Vilniaus m. buvo kaip svarbiausia stotis, kurią nori aplankyti tiek vietiniai, tiek nevietiniai gyventojai. Smulkesniu šio surašymo duomenys (vietinius ir nevietinius gyventojus) apie konkrečias apskritis ir juose esančius miestus yra geriausia iliustracija šiame magistro darbe taikomo vidinės migracijos tyrimo metodo. Čia – kaip mūsų metodo galutinė išvada pereinant visus tarpinius tyrimus ir atsižvelgiant į visus vidinę migraciją įtakojančius faktorius. 1897 m. surašymo duomenys gali labai pasitarnauti matematiškai modeliuojant vidinės migracijos situaciją Vilniaus gubernijoje, tik jau aukštesniame matematinių mokslų lygyje, kaip pradinį atskaitos tašką taikant tą patį polinominį skirstinį, tik dabar kaip statistinio eksperimento modelį. Atsitiktinių procesų teorijoje yra daug asimptotinių metodų, leidžiančių nuspėti tiriamą situaciją ateityje, kas leistų įsitikinti, ar taikomas statistinis eksperimentas yra efektyvus, ir tam kaip tik padėtų unikalūs 1897 m. visuotinio Rusijos surašymo duomenys.

¹¹³ *Материалы для Географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Виленская губерния*, Составитель А. Корева, Санктпетербургъ, 1861, p. 343.

¹¹⁴ *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 2 (1861–1917). Vilnius: „Mintis“, 1965, p. 254.

¹¹⁵ Vaitiekūnas S. *Lietuvos gyventojai per du tūkstantmečius*. Vilnius, 2006, p. 265-268.

4.4. Vidinė migracija žemiausiame – valsčių – lygyje

Po įvairių reformų XIX a. antroje pusėje buvo įvesta žemiausia – Valsčių savivaldos, ar greičiau valdymo, pakopa kaime. Tokių valsčių ir juos sudarančių kaimų tyrimai jau panašėja į lokalius tyrimus. Perėję į lokalių tyrimų lygį bandysime išskirti požymius, rodančius vidinės migracijos pagyvėjimą kaime. Nuo 1872 m. *Atmintinėse knygutėse* pradėta skelbti duomenis apie valsčius, esančius gubernijoje. Mažiausias informacinis vienetas buvo valsčius. Kad matytume bendras tendencijas, pažiūrėkime, kaip atrodo tie duomenys, kai mažiausiais duomenimis laikome apskritis, kur valsčių duomenys yra sumuojami. Gauname tokią lentelę (žr. 16 lent.) (visi duomenys yra tose *Atmintinės knygutėse*, kurių pasirodymo metai yra dviem didesni, nei nurodyti lentelėje. Tą patį galima pasakyti ir apie visas duomenų lenteles, gautas iš *Atmintinių knygučių* – duomenys paimti iš knygučių gale esančių statistinės suvestinės skyrių, o metai visada dvejis metais didesni, negu lentelėse pateikti duomenys).

16 lent. Bendri duomenys apie valstiečius valsčiuose, jų raida

Apskritis	Valsčių skaičius			Kaimų skaičius		
	1868 m.	1872 m.	1874 m.	1868 m.	1872 m.	1874 m.
Vilniaus	19	19	19	2068	2629	2454
Trakų	17	17	17	1114	1167	1207
Lydos	24	24	24	1085	1108	1092
Švenčionių	24	23	23	1664	1631	1653
Ašmenos	23	23	23	1280	1383	1420
Vileikos	30	29	28	1197	1212	1222
Disnos	24	22	22	1477	1522	1537
Suma	161	157	156	9885	10652	1537

Apskritis	Kiemų skaičius			Gyventojų skaičius		
	1868 m.	1872 m.	1874 m.	1868 m.	1872 m.	1874 m.
Vilniaus	9065	9649	9433	94257	97022	101620
Trakų	8584	8713	7947	78060	79358	85568
Lydos	9207	9316	9246	87526	90521	89949
Švenčionių	9957	9789	9943	89748	88474	95632
Ašmenos	12814	13812	13214	104223	105605	112317
Vileikos	10305	10178	10161	94957	94273	87972
Disnos	10029	9392	9814	95085	89216	94449
Suma	69961	70849	69758	643856	639469	667579

1 etapas. Šioje lentelėje galime pastebėti, pirmiausia, kad valsčių skaičius yra gana stabilus. Vadinasi, žemiausioje gubernijos savivaldos grandyje – valsčiuose – nevyko staigių pasikeitimų, kaip

kiemuose ir kaimuose. Tai, kad į valstiečių, nors ir menką, savivaldą rinkdavo atstovus iš esamų kaimų, o kaimų skaičius nebuvo kasmet pastovus, tai ir valstiečių prisitaikymas prie kintančios situacijos turėjo vykti operatyviau. Tai pirmas iš požymių, rodančių valstiečių mobilumą. Smulkiau panagrinėkime, kokia informacija apie valsčius pateikta *Atmintinėse knygutėse*? Duomenų suvestinėje pateikti gubernijos apskričių valsčių sąrašai, nurodant, kiek tie valsčiai turėjo gyventojų, kaimų, kiemų (sodybų) ir kaimo bendruomenių, apimančių buvusius dvarus. Pirmiausiai krenta į akis tų rodiklių nepastovumas – kad gyventojų daugėja, tai galima suprasti, bet kodėl taip labai kaitaliojasi kiemų ir kaimų skaičiai, net nežymiai padidėjus gyventojams. Kodėl taip kinta kaimų skaičius? Gal dėl to, kad kaime gyvenimas tuo metu tiesiog virė, tada tokie rodikliai atspindi žmonių mobilumą.

2 etapas. Bendrai *Atmintinėse knygutėse* pateikti duomenys buvo gana „negyvi“. Tokią nuomonę susidarome pamatę 17 lentelės viršutines tris eilutes. Visai ką kitą mes matome žemiau esančiose eilutėse. Čia duomenys transformuoti į labiau suprantamus. Aišku, kad kiemų skaičius kaime yra labiau stabilus, kaip ir gyventojų skaičius kaime ar kieme. Po transformacijos matosi nusistovintis stabilumas naujuose dydžiuose. Vadinasi, tie dydžiai turi gilesnę prasmę. Tai, kad kaimo gyventojų skaičius taip pat gana stabilus, gali būti suprantama. Bet kaip paaiškinti visišką chaosą, atspindintį apatinėse trijose eilutėse. Pavyzdžiui, 1875 m. įvyko nežymus gyventojų padidėjimas visoje apskrityje, turinčioje 10 tūkst. gyventojų. Iš to galėtume daryti prielaidą, kad toje apskrityje nieko nevyksta, o kiemų sumažėjimas beveik šešiais šimtais, kai viename kieme vidutiniškai gyvena 10 žmonių, rodo, kad apskrities viduje pas valstiečius vyksta didžiuliai pokyčiai. Tą patį patvirtina ir ryškus kaimų sumažėjimas. O kas po metų įvyko ir, atvirkščiai, kiemų padidėjo beveik pusantrą tūkstančio vienetų – o juk kiekviename kieme yra apie 10 žmonių? Vadinasi, tas pokytis didesnis už vidutinį gubernijos gyventojų skaičių. Tačiau gyventojų pakitimų erdvėje yra tik apie tris tūkstančius – penkis kartus mažiau, negu pakitimas vyko kiemų lygiu. Kas tai, jei ne dideli vidinio judrumo, vidinės migracijos pokyčiai, kurie kaip taifūnas sukyla ir labai greitai nugęsta vienerių metų ribose? Vadinasi, taip transformavę duomenis mes sugebėjome užčiuopti didelio gyventojų judrumo rodiklį, kuris aukštesniuose suvidurkintuose gubernijos rodikliuose paprasčiausiai pražūsta. Tokį pat tyrimą padarius su kitomis apskritimis, ar net atskirais valsčiais gauname tą patį – matome labai didelį gyventojų judrumą žemiausiu lygiu.

17 lent. Kiemai, kaimai ir gyventojai apskrityse

Metai	Vilniaus apskritis						
	1868	1872	1874	1875	1876	1877	1879
Gyventojų skaičius	94257	97022	101635	101644	104579	109844	111117
Kiemų skaičius	9065	9649	9433	8834	10248	10218	10240
Kaimų skaičius	2068	2629	2454	2352	2375	2379	2379
Kiemų skaičius kaime	4,38	3,67	3,84	3,76	4,31	4,3	4,3
Gyventojų skaičius kieme	10,4	10,06	10,77	11,51	10,2	10,75	10,85
Gyventojų skaičius kaime	45,58	36,9	41,42	43,22	44,03	46,17	46,71
Gyventojų pokytis		2765	4613	9	2935	5265	1273
Kiemų pokytis		584	-216	-599	1414	-30	22
Kaimų pokytis		561	-175	-102	23	4	0

3 etapas (apatinis – valsčių – lygis). Nusileiskime į žemiausią valsčiaus lygį su juose surašytais duomenimis (žr. 18 lent.).

18 lent. Duomenys apie valsčius

Valsčiai	Kaimų skaičius				Kiemų skaičius			
	1868 m.	1872 m.	1874 m.	1876 m.	1868 m.	1872 m.	1874 m.	1876 m.
Adutiškio	92	96	96	96	721	821	821	921
Kamajų	66	62	73	82	442	442	444	448
Svirkų	41	48	48	48	376	371	376	380
Melagėnų	36	39	39	39	262	280	280	412
Tverečiaus	60	83	81	83	423	571	746	832
Lentupio	61	48	61	64	289	393	254	275

Valsčiai	Gyventojų skaičius			
	1868 m.	1872 m.	1874 m.	1876 m.
Adutiškio	6566	6417	6488	6496
Kamajų	3983	4222	4143	5231
Svirkų	3631	3703	3714	3728
Melagėnų	3281	2880	2878	3002
Tverečiaus	4081	4218	5439	5668
Lentupio	3487	2316	2716	2770

18 lentelėje įrašyti keli valsčiai iš Švenčionių apskrities. Jie pasirinkti ne atsitiktinai. Jų vardu yra gerai žinomos vietovės – miesteliai, kurie išliko iki šių dienų. Žinodami atstumus nuo Adutiškio iki tų miestelių, galime prognozuoti valstiečių judėjimo tarp jų galimybę. Nuo Adutiškio iki Kamajų ir

Melagėnų yra 16 km, iki Svirkų – 10 km, iki Tverečiaus 20 km, iki Lentupio – 32 km. Kaip matyti iš kaimų skaičiaus, Svirkų ir Adutiškio valsčiai yra stabiliausi. Tai rodo gana ilgą tų vietovių praeitį ir žmonių sėslumą, struktūros prasme. Kiemų skaičiaus didėjimas ir kaita atspindi valstiečių ūkių dalinimosi procesą. Kamajų ir Svirkų valsčiuose kiemų skaičiai stublinančiai pastovūs, kas nėra būdinga visų gubernijos valsčių prasme. Tai prašosi naujo tyrimo. Gali būti, kad kiemų skaičiaus stabilumas yra susijęs su vietinės bendruomenės religine ar tautine specifika. Kadangi vyrų ir moterų skaičius tuose valsčiuose nebuvo vienodas, tai neturintys poros jauni žmonės turėdavo antros pusės ieškoti arba artimiausiuose kaimynų valsčiuose, arba toliau. Pagal 1872 m. duomenis Adutiškio vals. buvo 3185 vyrų ir 3232 moterų, Melagėnuose buvo 1385 vyrų ir 1495 moterų, Tverečiuje buvo 1895 vyrų ir 2325 moterų, Svirkuose buvo 1785 vyrų ir 1918 moterų, Lentupyje buvo 1210 vyrų ir 1106 moterų. Taigi matome gana nemažus svyravimus, tai turėjo kelti įtampą jauniems žmonėms ir versti ieškoti antrosios pusės svetur. Santuokų požiūriu buvo peržiūrėtos Adutiškio bažnyčios santuokų metrikos knygos už 1887 m. Sutrumpinta tų peržiūrų duomenų suvestinė pateikta 1 priedo lentelėje. Joje nurodytas sutuoktinių amžius, kaimai ir valsčiai, kuriems jie priklauso. Čia pažymėtas tik vienas valsčius, nes buvo svarbu žinoti, ar sutuoktiniai yra vietiniai, t.y. iš Adutiškio valsčiaus, ar iš kitų valsčių. Jei nors vienas būdavo iš kito valsčiaus, tai tas valsčius ir pažymėtas atitinkamoje lentelėje. Bažnytinėse santuokų metrikose yra ir daugiau įdomios informacijos – jos pildymo pavyzdys pateiktas 2 priede. Kaip galima įsitikinti iš priede pateiktų duomenų, iš 50 ištirtų porų, 14 atveju, vienas iš sutuoktinių buvo iš kito valsčiaus. Tai sudaro 28 proc. nuo visų tirtųjų. Taigi iš tokio nedidelio tyrimo galime daryti išvadą, kad apie trečdalis Adutiškio valsčiaus gyventojų savo antrųjų pusių ieškojo kituose valsčiuose. Tai kartu pažymi gana didelį gyventojų vietinį mobilumą ir judrumą. Tai dar vienas faktas, atskleidžiantis gana didelę kaimo gyventojų vidinę migraciją Vilniaus gubernijoje. Idomu, kad tie skaičiai mažai skiriasi nuo V. Europos tyrimuose pastebėtų išvadų apie kitus V. Europos regionus XIX a. vidinės migracijos požiūriu.¹¹⁶

4.5. Neįprasti reiškiniai, veikiantys žmonių gyvenimą

4.5.1. Neįprastų gamtos reiškinių Lietuvoje XIX a. suvestinė

Žmonių gyvenimas XIX a. nebuvo lengvas. Daugeliu atveju jų ekonominis ir technologinis išsivystymas buvo per menkas, kad išvengtų gamtos negandų. 3 priedo lentelėje pateikta tokių negandų suvestinė per visą 1834–1905 m. laikotarpį.

¹¹⁶ Oris M. The history of migration as a chapter in the history of the European rural family: An overview. *History of Family* 8(2003), p. 187–215.

4.5.2. Tipiški vieneri Vilniaus gubernijos metai nelaimių požūriu

Kai kuriais metais Vilniaus gubernijos *Atmintinėse knygutėse* yra pateikti duomenys apie valstiečius ištikusias gamtos sukeltas nelaimes. Kadangi tokios nelaimių suvestinės *Atmintinėse knygutėse* pasirodė tik XIX a. pabaigoje, negalima atlikti tokių duomenų gilesnės analizės per visą XIX a. antrąją pusę. Tačiau yra naudinga matyti bendrą vaizdą, kokios tai būdavo nelaimės ir kaip jos aprašomos to meto rašytiniuose šaltiniuose. Pavyzdžiu paimsime 1886 metus.¹¹⁷ Nelaimes įvardysime tokiais pavadinimais, kaip jos vadintos šaltiniuose.

Gaisrai. Daugiausiai nuostolių gaisrai sukėlė Ašmenos ir Vileikos apskritys. Bendras gaisrų skaičius gubernijoje per 1886 m. siekė 662, tarp kurių 12 miestuose ir 650 apskrityse. Padaryta nuostolių už 1569619 rub. Palyginus su 1885 m., gaisrų skaičius padidėjo 118 vienetų, sudegusių kiemų – 586 vienetais, bendra nuostolių suma – 544623 rub. Gaisrų priežastys: 86 atvejais buvo žaibas, 32 atv. blogai įrengtas pečius ar kaimynas, 47 atv. neatsargus elgesys su ugnimi, 497 atvejų priežastys nežinomos.

Kruša. Kruša sukelia nemažai nelaimių valstiečių ūkiams. Daugiausia kenčia žiemkenčiai ir vasarojus. Apie tai byloja 19 lentelė. Bendra krušos sukeltų nuostolių suma siekia 145168 rub.

19 lent. Krušos nuostoliai Vilniaus gubernijoje, pagal apskritis

Apskritis	Žiemkenčiai (dešim.)	Vasarojus (dešim.)
Vilniaus	539	577
Vileikos	270	242
Disnos		26
Lydos	46	21
Ašmenos	698	60
Švenčionių	1446	392
Trakų	465	50
Suma	3464	1368

Raguotų galvijų maras. Raguotų galvijų maras 1886 m. rugpjūčio 23 d. pasirodė pačiame Vilniaus m., o po to ir artimiausiose jo apylinkėse, priklausančiose apskrityse. Dėka operatyvių apsaugos priemonių (izoliacijos, dezinfekcijos ir įtartinų gyvulių nužudymo), rugsėjo 9 d. gyvulių maras pasibaigė. Jo metu nudvėdė ar buvo nužudyti 68 gyvuliai. Marą užnešė atvaryti stepių galvijai, prieš skerdimą ėsdami kartu su vietiniais galvijais.

Juodligė. Juodligė prasidėjo birželio 1 d. ir tęsėsi iki rugsėjo 10 d. Ji apėmė Vilniaus, Trakų,

¹¹⁷ *Памятная книжка Виленской губернии на 1888 г.* Статистические и справочные сведения по Виленской губернии, Вильна, 1887, с 118-122.

Disnos, Ašmenos, Lydos ir Vileikos apskritis. Jos metu susirgo 150 galvijų (7 kiaulės, 19 arklių, 124 raguoti galvijai), pasveiko 18 galvijų (3 arkliai, 15 raguotų galvijų) ir 132 nugaišo (7 kiaulės, 16 arklių, 109 raguočių). Tyrimai rodė, kad juodligė pasirodo periodiškai tose pačiose vietose. Vadinasi, ligos atsiradimas priklauso nuo vietinių klimato ir dirvožemio ypatybių. Stebint juodligės paplitimą nustatyta, kad ja susergama ne per užsikrėtimą, o per nepakankamai švarų galvijams vandenį ir dėl staigių lauko temperatūros vasarą pasikeitimų, kurie stiprina puavimo procesą. Veterinarams, apskričių ir kaimų gydytojams yra paruoštos Vidaus Reikalų Ministerijos Veterinarijos Komiteto rekomendacijos, kaip sustabdyti juodligės plitimą.

Epidemijos. Raupai. Raupais gubernijoje susirgo 1114 žmonių, iš jų 227 mirė. Didžiausias raupų židinytis buvo Trakų apskr., kur susirgo 470 žmonių, daugiausia vaikai. Toliau pagal susirgimų kiekį mažėjančia tvarka eina Vilniaus, Lydos ir Vileikos m. su apskritimis; likusiose apskrityse susirgdavo ne daugiau 50 žmonių. Apsaugai nuo ligos buvo daroma vaikų ir suaugusių vakcinacija (skiepijimas).

Vidurių šiltinės maras. Susirgo 943 žmonės, iš kurių mirė 83. Daugiausia tos ligos susirgimų užfiksuota Vilniaus m. ir apskrityje – 377 žmonės, ir Lydos m. ir apskrityje – 254. Vidurių šiltinės paplitimą skatina, pirmiausia, blogos higienos sąlygos, kuriose turi gyventi neturtingiausi gyventojai, ir nelabai kokybiškas maistas.

Kraujavimas (viduriavimas su krauju). Susirgo 755, mirė 86. Nuo tos ligos labiausiai nukentėjo Švenčionių miestas ir apskritis (616 ligonių), o Disnos, Ašmenos ir Vileikos apskrityse tos ligos visai nebuvo. Pagrindinė dizenterijos atsiradimo ir paplitimo priežastis – valstiečių nesaikingas žalių ir neprisirpusių vaisių valgymas. Todėl natūralu, kad ši liga atsiranda, kai prisirpsta vaisiai.

Skarlatina. Susirgo 729, mirė 139. Daugiausiai ligos susirgimų buvo Vilniaus m. ir apskrityje – 264 susirgimų; kitose apskrityse ir miestuose buvo žymiai mažiau susirgimų, o Trakų ir Ašmenos apskr. iš viso ta liga nepasirodė.

Dėmėtoji šiltinė. Susirgo 320, mirė 17. Daugiausia ligonių (293) buvo Vilniaus m. ir apskrityje. To priežastis buvo didelė gyventojų, ypač žydų, kurie gyvena gana netvarkingoje ir nešvarioje aplinkoje, koncentracija mieste. Disnos, Ašmenos ir Vileikos apskrityse liga išvis neužfiksuota.

Difteritas. Susirgo 270, iš jų mirė 93. Liga pastebėta tik Vilniaus m. – 104 ligoniai, ir Lydos m. bei apskrityje – 166, kitur niekas nesirgo. Vadinasi, ta liga susirgdavo tik didelių miestų centruose, kur didelė žmonių koncentracija.

Timai. Susirgo 48, mirė 7. Sirgo tik Vilniaus m. ir Trakų bei Lydos apskr.

Juodligė. Susirgo 18, mirė 4. Ligonių buvo Lydos m. ir apskrityje – 8, Trakų, Ašmenos, Vilniaus ir Švenčionių apskr.

Iš viso visų rūšių ligonių, įskaitant ir venerinių, gubernijoje buvo 5006, iš kurių 711 mirė.

Atsitiktinės ir prievartinės mirtys. Per 1886 m. buvo 437 mirties atvejai, iš kurių 334 vyrai ir 103 moterys. Pasiskirstymas: 56 miestuose, 381 apskrityse; vaikų žudystės: 13 vyr., 8 mot.; žmogžudystės: 20 vyr., 1 mot.; savižudybės: 34 vyr., 6 mot.; staigios mirtys: 53 vyr., 9 mot.; atsitiktinės mirtys: 191 vyr., 64 mot., tame skaičiuje: nuo žaibo – 11 (1 vyr., 10 mot.), prispaustas ar nukrito – 22 vyr., 8 mot.; sudegė 3 vyr., 2 mot.; nugaravo 8 vyr.; sušalo 5 vyr. ir 2 mot., nuskendo 49 vyr. ir 29 mot.; mirė nuo kitų priežasčių – 93 vyr. ir 16 mot.; rasti negyvi 23 vyr. ir 15 mot. Bendras mirčių skaičius, palyginus su 1885 m., sumažėjo 8 vienetais.

Kalinių kiekis. 1886 m. visuose gubernijos kalėjimuose buvo 12938 kaliniai, tai yra 904 kaliniais daugiau nei 1885 m. Iš kalinimo vietų pabėgo 26 žmonės, o judėjimo metu – 21. Iš viso pagavo 21 pabėgėlį. Į katorginius darbus 1886 m. buvo ištremti 35 asmenys, iš jų: 2 dvarininkai, 14 miestiečių ir 19 valstiečių; į Sibirą – 91, iš jų: 11 dvarininkų, 33 miestiečiai ir 36 valstiečiai, 11 valkatų; į Archangelsko gub. išsiųstas 1 dvarininkas; į kalėjimus: 8 miestiečiai ir 11 valstiečių.

Per metus buvo sugauti miestuose: pabėgę iš Sibiro 3 vyr., 21 karo dezertyras, 172 vyr. ir 4 mot. valkatos; sugauti apskrityse: 1 pabėgęs iš Sibiro, 2 karo dezertyrai ir 15 valkatų.

4.6. Gubernijos keliai

4.6.1. Sausumos keliai

Po 1795 m. didžioji LDK dalis atiteko carinei Rusijai, o po 1815 m. atiteko ir visa Lietuva. Per Lietuvą ėjo dalis Rusijos prekybos su užsienio šalimis, tad didelė sausumos kelių įtaka šalies ūkiniam gyvenimui vertė carinę Vyriausybę gerinti jų būklę. 1809 m. buvo įsteigta Vyriausioji susisiekimo kelių valdyba, atsakinga už svarbiausių valstybinių kelių būklę. Rusijos imperijos teritorija buvo suskirstyta į 13 sričių, o jų kelių būklė pavesta kontroliuoti sričių viršininkams. Vilniaus, Kauno, Gardino, Kuršo, Lefliandijos ir Estliandijos gubernijos sudarė vieną susisiekimo kelių sritį.

XVIII–XIX a. prasidėjo pramonės kilimas. Greitai vystantis gamybai, reikėjo gabenti didelius kiekius krovinių, prekių. Didėjo pašto ir kelių srantai, augo arklių transporto intensyvumas. Atsirado tvirtesnio tipo keliai – plentai. Kelio važiuojamosios dalies stiprumui užtikrinti imtas naudoti sutankintas skaldos ir žvyro sluoksnis. Imperatoriaus įsakymu, 1827 m. pradėti pirmojo plento iš Sankt Peterburgo į Varšuvą tiesimo tyrimai. Kelio atkarpos Sankt Peterburgas–Kaunas per Daugpilį projektas buvo patvirtintas 1828 m. liepos 16 d. įsaku. Tiesiamo kelio plotis buvo 12,78 m, – kad lengvai prasilenktų dvi karios ar keleiviniai diližanai. Ilgis matuotas varstais; nuo Zarasų iki Kauno jų – 193 (205 km). Tai kelias su kieta danga, ištiesintas, gerai nužvyruotas, giliais grioviais apsaugotas nuo išplovimo per polaidžius, pavėsiui apsodintas beržais. Darbai prasidėjo 1830 m., tačiau, prasidėjus

sukilimui, darbus turėjo sustabdyti, o po sukilimo buvo labiau skuboma. Kelias ėjo per Zarasus, Uteną, Ukmergę, Kauną, Marijampolę, Kalvariją, Suvalkus su atšaka nuo Marijampolės per Vilkaviškį, Kybartus į Karaliaučių. Neaišku, kodėl nuošalyje buvo paliktas Vilnius. Šiame ruože buvo pastatytos 25 pašto stotys. Jos būdavo pirmos ir antros klasės: vienose tik keičiami arkliai ir trumpai ilsimasi, gurkšnojant arbatą iš virdulio, o kitose ir pietaujama, ir nakvojama. Stočių kompleksai būdavo statomi maždaug 10–15 m nuo kelio linijos. Kiemai buvo gana erdvūs – 35x60, akmenimis grįstus keliukus puošdavo gėlės. Buvo skirta žemės ir pašto tarnautojų daržams. Dar pagal traktą kas 7–10 km (valanda kelio) bolavo mūrinės pusstotės, sargybinės, kelių prižiūrėtojų nameliai. Visi šalia trakto statyti pastatai buvo vientiso architektūrinio stiliaus. Jie neaukšti, šviesūs, grakščių klasicistinių formų. Trakto Sankt Peterburgas–Varšuva atidarymo iškilmėse 1836 m. dalyvavo pats caras Nikolajus I su sūnumi Aleksandru. Šiuo keliu nedideliais atstumais keleiviai būdavo vežiojami furgonais, kuriuose tilpdavo iki 15 žmonių. Į furgoną kinkydavo keturis, o blogu oru – net šešis arklius. Tolimesnei kelionei buvo patogesni diližanai, jais būdavo gabenamas ir paštas. Traktas buvo tikrai gerai prižiūrimas ir nuolat remontuojamas. Maža to, jis ir kareivių saugotas.¹¹⁸

1833 m. imperatoriaus įsakymu keliai buvo suskirstyti taip: 1) valstybiniai, arba pagrindiniai, keliai iš gubernijos į guberniją; 2) tolimo susisiekimo keliai; 3) pašto keliai iš gubernijos į guberniją; 4) rajonų prekiniai ir pašto keliai; 5) kaimo ir lauko keliai. Pirmų dviejų kategorijų kelius buvo nutarta paversti plentais. Lietuvos valstybiniu keliu buvo įvardytas Sankt Peterburgo–Kauno kelias per Daugpilį. Tolimo susisiekimo keliais pripažinti: kelias iš Rygos į Tauragę; kelias nuo Tauragės keliavo per Vilnių ir Gardiną į Balstogę. Iki 1836 m. per Lietuvos teritoriją buvo nutiesti: Kauno plentas nuo Varšuvos iki Kauno ir nuo Kauno iki Dvinsko. 1836–1855 m. nutiesti tranzitiniai plentai, sujungę svarbiausius punktus Centrinėje, Šiaurės Vakarų, Vakarų, Pietvakarių gubernijose. Daugpilio plentas, kaip Kauno plento tąsa, nutiestas 1844–1853 m., Rygos–Tauragės – 1836–1855 m. 1858 m. plentas tarp Rygos ir Tauragės iki Prūsijos sienos buvo pavadintas Rygos–Tauragės plentu. 1836–1858 m. per Lietuvą nutiestas antras svarbus carinės Rusijos plentas Sankt Peterburgas–Karaliaučius, jungiantis Rygą, Joniškį, Šiaulius, Tauragę.¹¹⁹

Svarbiausiais vieškeliais buvo gabenamas paštas. Iš pašto kelių paminėtini keliai Vilnius–Ašmena–Minskas, Vilnius–Trakai, Kaunas–Jurbarkas, Šiauliai–Palanga, Šiauliai–Panevėžys, Marijampolė–Šakiai bei trumpesni pašto traktai Vilkaviškis–Šakiai, Veiveriai–Prienai, Suvalkai–Seirijai. Svarbiausi prekybos keliai buvo tarp Vilniaus ir Kauno bei iš šių dviejų stambiausių Lietuvos prekybos centrų nusidriekę keliai įvairiomis kryptimis, t. y. iš Kauno į Rygą, Liepoją, Klaipėdą, Biržus,

¹¹⁸ *Žvilgsnis į Lietuvos kelių istoriją*. Sudaryt. G. Paliulis, D. Andziulis, Ex Arte, Vilnius, 2013, 44-49.

¹¹⁹ Ten pat, 59-60.

iš Vilniaus į Daugpilį, Polocką ir Merkinę. XIX a. antroje pusėje Lietuvoje jau buvo susiformavęs tankus kaimų kelių tinklas. XX a. pradžioje Vilniaus gubernijoje plentai driekėsi 365,6 km, o akmenimis grįsti – 13,9 km.¹²⁰

- 1 – plentai, 2 – pašto keliai, 3 – kiti susisiekimo ir prekybos keliai, 4 – tiesiamas geležinkelis, 5 – siena su Prūsija (Vokietija), 6 – arklių keitimo punktai (pašto stotys), 7 – gubernijų centrai, 8 – gyvenvietės

6 pav. Lietuvos kelių tinklas XIX a. viduryje

Šaltinis: *Žvilgsnis į Lietuvos kelių istoriją*. Sudaryt. G. Paliulis, D. Andziulis, Ex Arte, Vilnius, 2013, p. 61.

¹²⁰ Ten pat, p. 59-63.

4.6.2. Geležinkeliai

Pirmas geležinkelis carinėje Rusijoje buvo nutiestas 1838 m. nuo Sankt Peterburgo iki Carskoe Selo. 1851 m. Rusijos vyriausybė priėmė nutarimą dėl Sankt Peterburgo–Varšuvos geležinkelio tiesimo. Jo ilgis buvo numatomas apie 1250 km. Kelio tiesimas oficialiai pradėtas 1851 m. vasario 15-ąją ir užbaigtas 1862. 1862 m. gruodžio 15 d. pradėtas reguliarus eismas juo, nors 1860 m. keliauta iš Sankt Peterburgo iki Daugpilio. Nuo 1857 m. sausio 26 d. geležinkelio tiesimas prilygintas valstybinės reikšmės darbams. Šis prilyginimas atėmė teisę žemės savininkams prieštarauti dėl žemės nusavinimo geležinkelio tiesimui. Kelio atkarpos Daugpilis–Vilnius–Kaunas–Kybartai (Virbalis) pirmos dalies darbuose 1858 m. prie Vilniaus dirbo 3000 darbininkų. Tuo metu Vilniuje įrengiamos didelės dirbtuvės, turėjusios gaminti įrangą, reikalingą žemės darbams, šiek tiek vėliau analogiškos dirbtuvės įrengtos Kaune ir Dūkšte. Visose tose dirbtuvėse pagaminta ar sumontuota 400 didelių vagonų, 1000 vagonėlių, 12000 karučių žemei vežti, taip pat įrangą, reikalingą tuneliams kasti bei daug vežimų (rogių), kuriais vėliau buvo išvežiojama kelio įrangą (ketaus vamzdžiai, bėgiai ir kitkas) į vietas. Darbų vykdytojai pasirūpino įkurti kalkių ruošimo įmones, plytines, pasirašinėjo sutartis dėl medienos pristatymo prie būsimo kelio. Visoje trasoje Daugpilis–Vilnius–Lentvaris–Kaunas–Kybartai žemės darbai pradėti 1859 m. gegužės 1 d. Tuomet kelyje dirbo 16000 darbininkų. Tiek daug darbininkų niekad iki to laiko Lietuvoje nedirbo. Jų tiek negalėjo pasamdyti vietoje, todėl darbų vadovas buvo priverstas ieškoti darbininkų gretimose gubernijose. Jis ten siuntė savo verbuotojus. Kiekvienas užsiverbavęs pasirašydavo sutartį, pažadėdavo ateiti į nurodytą vietą. Už tai gaudavo 20 ir daugiau rublių avanso. Šio kelio ruože apytikriai kas 22 varstai buvo statomos stotys, kuriose garvežių tenderiai galėjo papildyti vandeniu. Tokios stotys dabartinėje Lietuvos teritorijoje buvo: aukščiausios klasės – Lentvaris, pirmos klasės – Vilnius, antros klasės – Švenčionėliai, trečios klasės – Dūkštas, Varėna, ketvirtos klasės – Turmantas (tuomet vadintas Novoaleksandrovsku), Ignalina, Pabradė, Bezdonys, Rūdiškės, Valkininkai. Ketvirtos klasės Marcinkonių stotis.¹²¹

4.6.3. Susisiekimo keliai Vilniaus gubernijoje

Norėdami žinoti, kaip ir kokiais keliais keliavo žmonės Vilniaus gubernijoje, turime susipažinti su tais keliais. Geriausia apie kelius sužinoti iš tų laikų žmonių, kurie rašė gubernijos *Atmintines knygytes*. Pateiksime tipišką Vilniaus gubernijos kelių aprašymą, kuris duodamas 1848 m. gubernijos

¹²¹ Žeimantas L. V. *Sankt Peterburgo–Varšuvos (nuo 1907 m. Štaurės-Vakaru) geležinkelis 1858–1915*. Vilnius: „Gelspa“, 2003, p. 8-37.

*Atmintinėje knygutėje.*¹²² Tada buvo XIX a. vidurys, o iki XIX a. pabaigos buvo nutiesta dar daug kitų kelių, tačiau pirmiesiems pašto keliams buvo investuota per daug lėšų, kad juos vėliau neišnaudoti.

Sausumos keliai. Vilniaus gubernija yra viena iš labiausiai apgyvendintų Rusijos gubernijų. Ją užpildantys miesteliai ir kaimai nors gana maži, paprastai sudaryti ne daugiau kaip iš dviejų arba trijų kiemų, kurie stovi gana arti vienas nuo kito. Taip pat gubernija nusėta smuklių, sodybų, atskirų namų, todėl visa erdvė jais užimama, yra kertama mažesnių ir didesnių kelių. Pagrindiniai keliai, kuriais vykdomas susisiekimas gubernijoje, yra pašto keliai:

1. Iš Vilniaus į Ukmergę. Šalia jo yra 3 pašto stotys; kiekvienoje stotyje 15 arklių; už kiekvieną varstą kelią reikia mokėti 2,5 kap.

2. Iš Vilniaus į Lydą, kur kelias dalijasi į dvi dalis, iš kurių viena eina per Ščiucino (Щучинь) stotį į Gardiną, o kita per Jovinų (Ювины) stotelę į Naugarduką ir Slonimą. Nuo Vilniaus iki Lydos yra 4 stotys; kiekvienoje iš jų yra 18 arklių; už varstą mokama 2,5 kap. Lydoje laikoma 60 arklių. Nuo Lydos iki Gardino 5 stotys; kiekvienoje stotyje yra po 15 arklių; už varstą mokama 2,5 kap. Nuo Lydos iki Novinų yra 1 stotelė, kur laimoma 12 arklių; už varstą mokama 1,5 kap. Tas kelias eina per gana lygią, bet smėlingą vietovę.

3. Iš Vilniaus per Ašmeną ir Radomkovičius į Minską. Prie kelio per visą Vilniaus guberniją yra 8 stotys; kiekvienoje stotyje yra po 12 arklių; už varstą mokama 1,5 kap. Kelias eina per lygią ir truputį smėlėtą vietovę.

4. Iš Vilniaus į Naujus Trakus. Prie jo nėra nė vienos stoties. Naujuose Trakuose laikomi tik 4 pašto arkliai, tarnaujantys tik pašto pervežimui. Keleiviai ten negauna pašto arklių; už varstą mokama 1,5 kap. Kelias smėlėtas ir kalnuotas.

5. Iš Vilniaus į Švenčionis. Prie jo 3 stotys; kiekvienoje stotyje yra po 6 arklius; už varstą mokama 1,5 kap.; kelias smėlingas ir didžiąja dalimi lygus. Vietovė miškinga.

6. Nuo kelio Nr. 3, iš stoties Molodėčnas atsiskiria pašto kelias, kuris eina per Vileiką į Disną ir toliau į Polocką. Prie kelio iki Disnos yra 6 stotys; kiekvienoje po 12 arklių; varstas kainuoja 1,5 kap. Kelias vietomis kalvotas, vietomis lygus, nors bendrai smėlėtas.

Ant tų kelių stovintys tiltai yra visada tvarkingi. Keliai tvarkomi vietinių gyventojų kaip prievolė. Žiemą keliai Nr. 1, 2, 3 yra geri, patogūs ir platūs. Kiti keliai, nors ir geri, bet yra tokie siauri, kad negalima važiuoti daugiau negu su vienais arkliais eilėje ir net susitikus su priešais atvažiuojančiu vežimu gana sunku prasilenkti.

¹²² *Памятная книжка Виленской губернии на 1848г.* Вильна, с. 15-19.

Vandens keliai. Pagrindiniai vandens keliai remiasi Nemuno upės susijungimu su Dniepru Oginskio kanalu, kuris sujungia Šarų (Шары) ir Jacoldų (Яцолду) upes. Pirmoji iš jų įteka į Nemuną, antroji – į Pripetę, įtekančią į Dnieprą. Tuo kanalu gali plaukti 12 sieksnių ilgio ir 2 sieksnių pločio laivai. Nederliaus metu Vilniaus gub. gyventojai ta susisiekimo priemone gauna pagalbą produktais iš Kijevo, Černigovo, Poltavos, Jekaterinoslavno ir Chersono gubernijų; iš tikro jie siunčia produktus Nemunu į Prūsiją, dažniausiai į pajūrio miestą Memelį (Мемель), ir į Lenkų Karalystę Nemunu, per į jį įtekančią Černoganijos (Черногании), Augustavos kanalą ir Neti, Bobrą, Narevą ir Vislą upes. Laivai, keliaujantys šiuo paskutiniu keliu, gali pakelti nuo 1500 iki 2000 pūdų svorio. To susisiekimo kelio nauda būtų buvusi didesnė, jei būtų buvęs užbaigtas Ventos kanalas, kuris turėjo sujungti Ventos upę su Virvyte, kuri įteka į Ventą, įtekančią į Baltijos jūrą.

Nemuno ir Dauguvos vandens susisiekimas Berezinsko kanalu labiausiai naudingas Disnos apskričiai, pro kurią teka paskutinioji. Šis vandens kelias būtų davęs daug daugiau naudos, jei būtų buvęs įvykdytas projektas, kuriuo būtų sujungtos Nemuno ir Dauguvos upės per Viliją ir Dysną. Tada Vilniaus gub. nederliaus metu galėtų gauti produktų iš turtingiausių valstybės gubernijų, ir produktų pristatymas būtų pigesnis, negu Oginskio kanalu. Bet ir po Vilijos sujungimo su Dysna reikėtų daug pastangų išvalant iš šio kelio daugybę povandeninių akmenų ir seklumų, kurios trukdo upę naudoti laivybai. Po atitinkamų vietinių ištyrimų būtų galima bandyti sujungti Viliją su Berezinos upe, kuri įteka į Dnieprą.

IŠVADOS

1. Carinės valdžios atliekamos dažnos agrarinės reformos buvo laipsniškas ėjimas prie baudžiavos panaikinimo ir valstiečių padėties suvienodinimo tiek teisine, tiek ekonomine prasme. Norėdami prie tų pokyčių prisiderinti ir nepražūti, valstiečiai turėjo rodyti apsukrumą ir didelį išorinį mobilumą. Pats baudžiavos panaikinimas nors ir suteikė valstiečiams daugiau laisvių, bet niekaip stipriau neatsispindėjo gyvenime, gal išskyrus tai, kad ženkliai padidėjo gimstamumas. Tik užaugus vienai kartai po baudžiavos panaikinimo, atsiranda daug kardinalaus gyvenimo keitimosi požymių.

2. Carinė Rusija investavo milžiniškas finansines lėšas į modernių kelių ir geležinkelių plėtrą Vilniaus gubernijoje. Tai labai pagyvino gyvenimą gubernijoje ir žmonių norą keliauti. Staigūs gyventojų vidinės migracijos pokyčiai, nustatyti darbe, būtų neįmanomi be tokių gerų kelių.

3. Ištyrus užsienio mokslininkų patirtį, atrastas polinominio skirstinio vidinės migracijos matematinis modelis, leidžiantis nurodytu tikslumu nustatyti vidinės migracijos faktą. Darbe nustatyta, kad su 0,999 patikimumu vidinė migracija Vilniaus gubernijoje egzistavo per visą XIX a. antrosios pusės laikotarpį.

4. Kompleksiškai taikant surastą vidinės migracijos tyrimo metodą, nustatytos gubernijos apskritys, į kurias žmonės vyko, ir apskritys, kurias žmonės palikdavo. Pavyzdžiui, 1850–1868 m. laikotarpiu iš visų likusių gubernijos apskričių, išskyrus Švenčionių, žmonės vyko apsigyventi Vilniaus apskrityje. Tokių vidinių migrantų buvo apie 5,8 tūkst., o 1875–1879 m. laikotarpiu Vilniaus apskrityje vyko atvirkščias procesas – jį prarado 225 žmonės.

5. Vidinės valstiečių migracijos faktas dažnai slepiasi tam tikruose duomenyse apie juos. Darbe nustatyta, kad tie duomenys yra statistinėse suvestinėse apie gubernijos valstiečius. Pavyzdžiui, tokie duomenys apie Adutiškio valsčių atskleidė didelį nuotakų ir jaunikių trūkumą. Adutiškio bažnyčios metrikų duomenys tai patvirtino – 30 proc. to valsčiaus gyventojų ieškojo antrųjų pusių gretimose apylinkėse.

6. Atlikti tyrimai padeda pagrindus tolesnės migracijos (ypač priežastingumo) analizei. Neigiamų gamtinių faktorių, duomenų apie stačiatikius, apie valstiečius ir dvarininkus tyrimai atskleidžia naujų (labiau lokalių) tyrimų sritis.

7. Palyginus tyrimo rezultatus su 1897 m. visuotiniu Rusijos gyventojų surašymu, nustatyta, kad jie vienas kitą papildo ir iš esmės nesiskiria. Tačiau iš jų seka, kad vidinės migracijos mastai Vilniaus gubernijos apskrityse buvo ženkliai mažesni už žmonių migraciją tarp gubernijų.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Šaltiniai

Nepublikuoti šaltiniai (archyvu, muziejų, bibliotekų rankraščių skyrių ir kt. fondai)

Adučiškio Romos katalikų bažnyčios 1887–1894 m. ikivedybinių įžadų knyga, Adučiškio Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės bažnyčios archyvas.

Publikuoti šaltiniai

1. Bukaitis A. *Neįprasti gamtos reiškiniai Lietuvos žemėse XI–XX amžiuje*, Vilnius, 1996.
2. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 1. Vilnius: „Mintis“, 1955.
3. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 2 (1861–1917). Vilnius: „Mintis“, 1965.
4. *Материалы для Географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба*. Виленская губерния, Составитель А. Корева, Санктпетербургъ, 1861.
5. *Материалы для Географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба*. Ковенская губерния, Составитель Д. Афанасьевъ, Санктпетербургъ, 1861.
6. *Материалы для Географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба*. Минская губерния. Часть I, Составитель И. Зеленский, Санктпетербургъ, 1864.
7. *Памятная книжка Виленской губернии на 1846, 1848, 1850, 1851, 1853, 1855, 1861, 1870, 1872, 1873, 1874, 1876, 1877, 1878, 1879, 1881, 1882, 1883, 1884, 1885, 1886, 1887, 1888, 1889, 1900, 1901, 1907 г., Вильна, 1846, ..., 1907.*
8. *Памятная книжка Ковенской губернии на 1847, 1848, 1852, 1855, 1861, 1863, 1871, 1882, 1900 г., Ковно, 1847, ..., 1900.*
9. *Памятная книжка Минской губернии на 1861, 1864, 1867, 1872, 1877, 1899 г., Минск, 1861, ..., 1899.*
10. *Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г.: IV. Виленская губерния, Санкт Петербург, 1900.*
11. *Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г.*
12. Рашин А. Г. *Население России за 100 лет*. Москва, 1956.
13. Тройницкий А. *Крепостное население в России по 10-й народной переписи*. Санкт Петербург, 1861.

Literatūra

1. Bagdonavičius V., Kruopis J. *Matematinė statistika*. II dalis, Vilnius: TEV, 2009.
2. Bairašauskaitė T., Medišauskienė Z., Miknys R. *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, VIII tomas, I dalis, Vilnius, 2011.
3. Jučas M. *Baudžiavos irimas Lietuvoje*. Vilnius, 1972.
4. Jurgaitis V. *Valstiečių kiemas*. Kaunas, 1939.
5. Jurginis J. *Lietuvos valstiečių istorija*. Vilnius, 1978.
6. Keyfitz, Nathan, Caswell, Hal. *Applied Mathematical Demography*. Originally published in the series "Springer Texts in Statistics" 3rd ed. 2005.
7. Kalinitchev A. Ethnic Migration in North-West Inger-manland: The Influence of Economic Development on Local Differences in the Second Half of the 19th Century. *Finnish Yearbook of Population Research*, XLVI, 2011.
8. Kanišauskas V. *Tikimybių teorijos ir matematinės statistikos pagrindai: mokomoji knyga*, Šiauliai: ŠU 1-kla, 2000.
9. Kanopienė V. *Socialinė demografija*. Vilnius, 2008.
10. Leipus R. *Laiko eilučių teorijos įvadas*. Vilnius: VU 1-kla, 1995.
11. *Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje*, red. kolegija B. Jablonskis, J. Jurginis (atsak. redaktorius), J. Žiugžda (vyr. redaktorius), Vilnius, 1957.
12. Marcinkevičienė D. *Vedusiųjų visuomenė: skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje–XX amžiaus pradžioje*. Vilnius, 1999.
13. Meškauskas K., Puronas V., Meškauskienė M., Jurginis J. *Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu*. Vilnius, 1976.
14. Oris M. The history of migration as a chapter in the history of the European rural family: An overview. *History of Family* 8(2003), p. 187–215.
15. Oris M. Fertility and migration in the heart of the industrial revolution. *The History of the Family*, 1(2), 1996, p. 169–182.
16. Plakans A. Migration, households, and agrarian reform in the Baltic provinces of Russia: 19th and 20th centuries, *History of Family*, 11(2006), p. 151–159.
17. Szoltysek M. Life-cycle service and family systems in the rural countryside: a lesson from historical East-Central Europe, *Annales de demographie historique*, 2009/1, Berlin,

- <http://www.cairn.info/revue-Annales-de-demographie-historique-2009-1-page-53.htm>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 11 29.
18. Truska L. Emigracija iš Lietuvos 1868–1914 metais. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos Darbai*. Serija A, t. 1(10), p. 75–89.
  19. Vaitiekūnas S. *Lietuvos gyventojai per du tūkstančius*. Vilnius, 2006.
  20. Žeimantas L. V. *Sankt Peterburgo–Varšuvos (nuo 1907 m. Šiaurės-Vakaru) geležinkelis 1858–1915*. Vilnius: „Gelspa“, 2003.
  21. *Žvilgsnis į Lietuvos kelių istoriją*. Sudaryt. G. Paliulis, D. Andziulis, Ex Arte, Vilnius, 2013.
  22. Бреттел К, Б., Холлифилд Д. Ф. *Теория миграции, Методология и методы изучения миграционных процессов. Междисциплинарное учебное пособие*, Под ред. Жанны Зайончковской, Ирины Молодиковой, Владимира Мукомеля, Центр миграционных исследований, Москва, 2007. С. 33–71.
  23. Гаучас П., Видугирис А. Этнолингвистическая ситуация Литовско–Белорусского пограничья с конца XVIII по начало XX в., *Geografija*, t. 19, 1983, p. 26–73.
  24. Массимо Л, Б, *Демографическая история Европы*, 2010,
http://royallib.com/book/livi_bachchi_massimo/demograficheskaya_istoriya_evropi.html,
prieiga per internetą, žiūrėta 2014 11 29.

Vaidotas Kanišauskas

Vidinė migracija Vilniaus gubernijoje XIX a. antroje pusėje

SANTRAUKA

Magistro darbo objektas yra Vilniaus gubernijos gyventojų migracija ir duomenys, nusakantys juos. Darbo tikslas – įvertinti vidinę migraciją Vilniaus gubernijoje XIX a. antroje pusėje. Tikslui pasiekti keliami keli uždaviniai. Pirmiausia – nustatyti valstiečių gyvenimą įtakojusius carinės valdžios žingsnius ir juos įvardyti, po to, panaudojant užsienio mokslininkų patirtį, atrasti efektyvų vidinės migracijos nagrinėjimo modelį. Vilniaus gubernijoje gyveno daug įvairių žmonių, todėl, norint tirti jų judėjimus, pirmiausia reikėjo nustatyti demografinius, gamtinius ir ekonominius faktorius, įtakančius žmonių vidinę migraciją. Po to, nustačius vidinės migracijos metodą, jį panaudoti trimis lygiais: gubernijų, apskričių ir valsčių. Po atlikto tyrimo, buvo padarytos tokios išvados.

Carinės valdžios atliekamos dažnos agrarinės reformos buvo laipsniškas ėjimas prie baudžios panaikinimo ir valstiečių suvienodinimo tiek teisine, tiek ekonomine prasme. Norėdami prie tų pokyčių prisiderinti ir nepražūti, valstiečiai turėjo rodyti apskrumą ir didelį išorinį mobilumą.

Ištyrus užsienio mokslininkų patirtį, atrastas polinominio skirstinio matematinis vidinės migracijos modelis, leidžiantis dideliu tikslumu nustatyti vidinės migracijos faktą. Darbe nustatyta, kad su 0,999 patikimumu vidinė migracija Vilniaus gubernijoje egzistavo per visą XIX a. antrosios pusės laikotarpį. Kompleksiškai taikant surastą vidinės migracijos tyrimo metodą, nustatytos gubernijos apskritys, į kurias žmonės vyko, ir apskritys, kurias žmonės palikdavo. Pavyzdžiui 1850–1868 m. laikotarpiu iš visų likusių gubernijos apskričių, išskyrus Švenčionių, žmonės vyko apsigyventi Vilniaus apskrityje. Tokių vidinių migrantų buvo apie 5,8 tūkst., o 1875–1879 m. laikotarpiu Vilniaus apskrityje vyko atvirkščias procesas – ji prarado 225 žmones.

Vidinės valstiečių migracijos faktas dažnai slepiasi tam tikruose duomenyse apie juos. Darbe nustatyta, kad tie duomenys yra statistinėse suvestinėse apie gubernijos valstiečius. Pavyzdžiui, tokie duomenys apie Adučiškio valsčių atskleidė didelį nuotakų ir jaunikių trūkumą. Adučiškio bažnyčios metrikų duomenys tai patvirtino – 30 proc. to valsčiaus gyventojų ieškojo antrųjų pusių svetur. Atlikti tyrimai padeda pagrindus tolesnės migracijos (ypač priežastingumo) analizei.

Palyginus tyrimo rezultatus su 1897 m. visuotiniu Rusijos gyventojų surašymu, nustatyta, kad vidinės migracijos mastai Vilniaus gubernijos apskrityse buvo ženkliai mažesni už žmonių migraciją tarp gubernijų.

Internal Migration in Vilnius Province at the Second Half of 19th Century

SUMMARY

The object of the Master's Thesis is the internal migration of residents of Vilnius Province and the data characterising them. The aim of the research is to assess the internal migration in Vilnius Province in the second half of the 19th century. To achieve the aim several objectives have been set. First, to investigate and indicate the steps of tsarist government that made impact on peasant's living; second, referring to experience of foreign researchers, to find an effective model for exploring internal migration. In Vilnius Province, many diverse people would live; therefore, in order to explore their mobility, primarily, it was needed to estimate demographic, natural and economic factors influencing internal migration of people. After that, having estimated a method of internal migration, it was applied at three levels: province, counties and volosts (small rural districts). The following conclusions have been drawn after carrying out the research.

Frequent agrarian reforms carried out by the tsarist government were a gradual move towards termination of serfdom and unification of peasants both legally and economically. Wanting to adjust to the changes, peasants had to be externally mobile.

Having surveyed experience of foreign researchers, the mathematical model of the polynomial distribution of internal migration was employed; it enables estimating a fact of internal migration at a given preciseness. The present research estimated (with the 0.999 precision) that internal migration in Vilnius Province existed throughout the entire period of the second half of the 19th century.

Complexly applying the method of exploration of internal migration, the province counties to which and from which people would migrate have been found out. For instance, in the period 1850–1868, people from the rest of the counties, except for Švenčionys, of the Province would go to live in Vilnius County. The amount of such internal migrants was some 5.8 thousand people; and in the period 1875–1879 a reverse process took place in Vilnius County: it lost 225 residents.

Internal migration of peasants hides in certain data characterising them; it has been found out that the data is stored in statistical reports on peasants of the Province. The performed research presents a background for further analysis of migration (especially its causes).

Having compared research results with the census of residents in Russia carried out in 1897, it has been found out that the results supplement each other and basically do not differ. However, they suggest that the volume of internal migration in Vilnius Province counties was much lower than people's migration among provinces.

PRIEDAI

1 priedas. Duomenys iš Adutiškio bažn. 1887 m. metrikos knygu

Sutuoktinių amžius		Iš kokių kaimų kilę		Koks valsčius
34	21	Busličinai	Jankovičiai	Adutiškis
52	40	Gražuliai	Jankovičiai	Adutiškis
27	20	Busličinai	Jankovičiai	Adutiškis
27	27	Čičiliai	Bagdziūnai	Kamajai
25	22	Minijarvėžis	Mintai	Kamajai
30	19	Adutiškis	Adutiškis	Adutiškis
25	20	Milošai	Kaunakai	Adutiškis
25	20	Gradiškiai	Gaidovičiai	Adutiškis
48	38	Gudeliškiai	Mikuliškė	Adutiškis
53	35	Stukai	Galatilčiai	Adutiškis
36	25	Stukai	Melagėnai	Melagėnai
30	22	Subačiškė	Subačiškė	Adutiškis
26	25	Žvirkai	Gailiušai	Adutiškis
27	20	Norkavičiai	Norkavičiai	Kamajai
19	18	Liachovičiai	Subatiškiai	Adutiškis
50	30	Mikrailai	Kacanai	Vileikos
32	20	Lazdyniai	Smilginiškė	Adutiškis
28	20	Svijanova	Svijanova	Adutiškis
50	40	Junionovas	Smilginiškė	Adutiškis
30	23	Liachovičiai	Macininkai	Adutiškis
56	30	Dzvila	Bagdziūnai	Adutiškis
26	25	Mociškė	Liachovičiai	Adutiškis
30	21	Svilionys	Svilionys	Adutiškis
38	27	Milošai	Gražuliai	Adutiškis
27	25	Kovalciškė	Kovalciškė	Adutiškis
26	26	Gontovnickai	Piršteliškė	Tverečius
25	18	Subatiškė	Gruzdžiai	Kamajai
36	27	Greikai	Rakauskai	Adutiškis
30	20	Mociškė	Vileitos	Sviriai
30	19	Mešancai	Adutiškio m.	Melagėnai
24	18	Adutiškio m.	Adutiškio m.	Adutiškis
64	50	Švenčionys	Vosiūnai	Adutiškis
45	25	Saulėniškė	Raspaliūnai	Adutiškis
24	20	Šaldžiūnai	Adutiškio m.	Adutiškis
40	24	Gailiušiai	Kackonys	Adutiškis
26	23	Žarskiai	Starčiūnai	Kamajai
28	24	Juvčiai	Sokūnai	Kamajai
19	20	Sokūnai	Jakeliai	Adutiškis

27	23	Rašaliūnai	Trakeliai	Adutiškis
27	19	Valiukiškiai	Baltakiškė	Švenčionys
30	22	Svilionys	Varušinai	Adutiškis
24	19	Gruodžiai	Antanai	Adutiškis
38	20	Rusakai	Kairiškė	Pastovys
29	24	Liachovičiai	Liachovičiai	Adutiškis
30	25	Jankovičiai	Dziaugūnai	Adutiškis
30	20	Lazdiniai	Lazdiniai	Adutiškis
26	20	Bagdziūnai	Rosiškiai	Adutiškis
35	20	Švenčionys	Mirkliškė	Adutiškis
28	17	Gudeliai	Gudeliai	Adutiškis
31	20	Gruodžiai	Jakubiškiai	Zazverskas

2 priedas. Bažnytinių metrikų knygos pildymo pavyzdys

Книга Предбрачных обысков Годуцишской Римско-католической приходской церкви с 8 февраля 1887 года

Происходило в М. Годутишкая февраль 8 дня 1887 года

Предбрачные показания отобранные при свидетелях от вступающих в супружеский брак

запросы	ответы:
1) Какое имя и прозвание, а также какие имена Ваших родителей?	1. Алекцандр сын Бартломея и Петрунели Субочы Бучел Грашила дочь Марцина и Франциски Дьешуков Вилейтовна
2) Где родились? т.е. в каком именно мести при ход, Уезд и Губерния?	2. Молодой в дер.: Акменская Год. пр. Молодая в дер.: Городниках Годут. пр.
3) Сколько вам лет от роду, сходно метрическому свидетельству?	3. Молодой имеет 25 лет Молодая имеет 22 года
4) Какого вероисповедания?	4. Римско-католического оба
5) Какого происхождения?	5. Запасной солдат –Крестьянка
6) С которого времени живете в этом приходе и где именно?	6. Молодой в Минияржево Камой своего прихода от Мипти Молодая от рождения в дер. Городник
7) Не состоите ли в брачном союзе?	7. Холост – Девица
8) По добровольному ли своему согласию намерены вступить в настоящий брак?	8. По добровольному оба
9) С ведома ли и согласия родителей, опекунов или родственников?	9. Молодой с ведома матери Молодая с ведома родителей
10) Не давали ли обед целомудрия; а в особенности не учинили ли монашеских обетов?	10. Нет – Нет
11) Не обручались с другими лицами когда именно?	11. Нет –Нет
12) Не состояли ли с брачующимся лицом в родстве и свойстве плотском или Духовном?	12. Нет –Нет

На вышеизложенные запросы ответив верно и добросовестно, собственноручно в том подписуюсь

Алекцандр Бучел Грашила Вилейтовна

О действительности означенного обыска, мы свидетели под ответственностью ручаясь, собственно подписуемся

Любовь Бучели, Казимира Вилейта, Христофор Дьешук, Александр Барнювский Настоящий акт показания в присутствии моем составленный и подписями укреплённый

К. Валентинович

3 priedas. Neįprasti gamtos reiškiniai Lietuvoje 1834–1905 m.

Metai	Neįprasti gamtos reiškiniai, jų poveikis žmogui
1834	Šalnos gegužį, po to sausra, karšta liepa. Rugsėjūtį ir rugsėjį sniegas. Badas.
1835	Švelni žiema, šlapias pavasaris, nederlingi metai.
1836	Šaltas kovas, balandis ir spalvis. Rugsėjūtį ir rugsėjį lietūs ir šalnos.
1837	Šlapias pavasaris, šalnos rugsėjūtį ir rugsėjį, sausas rudenis. Nederlius.
1838	Labai šalta žiema. Žemės drebinimas (2-5 balų) sausio 23 d. Lietinga ir nederlinga vasara. Gyvulių ligos.
1839	Šaltas kovas ir balandis. Uraganas ir kruša rugsėjūtį 5 d.
1841	Šalta žiema, viesulas birželio 19 d.
1842	Labai šaltas sausis. Badas.
1843	Šilta žiema. Vasarą dažnai kruša, ypač stipri gegužės 25 d.
1844	Birželį ir liepą šalta ir lietinga. Aukšti potvyniai rugsėjūtį. Nederlius, badas.
1845	Šalta ir ilga žiema, šaltas kovas, užlietas Vilniaus centras. Šalčininkų apskr. gyvulių ligos. Nederlius, badas.
1846	Aukštas Nemuno ties Zapyškio pavasario potvynis, karštas rugsėjūtis, sausringa vasara. Nederlius, badas.
1847	Birželį ir liepą Vilniaus apskr. 8 kartus krito kruša. Bulvių ligos. Nederlius, badas.
1848	Labai šaltas sausis, bulvių liga. Choleros liga Šalčininkų krašte.
1849	Šlapymetis, labai lietingi metai. Viskas supuvo.
1850	Šalta ir ilga žiema, sausra. Badas.
1851	Vasarą Vilniaus apskr. 14 kartų krito kruša. Šaltas rudenis. Nederlius, badas.
1852	Šaltas ir vėlyvas pavasaris. Vilniaus apskr. gegužę-rugsėjūtį 14 kartų krito kruša.
1853	Pavasario pradžia šalta ir lietinga, po to 2 mėn. sausra. Nuo liepos pabaigos smarkios liūtys. Supuvo javai. Badas.
1854	Labai šlapi metai, dažna kruša. Nederlius, badas. Audra balandį.
1855	Šalta žiema, ypač vasaris. Lietūs vasaros pabaigoje. Šaltas gruodis.
1856	Šaltas lapkritis. Upių poplūdziai spalį ir lapkritį.
1857	Sausringa vasara.
1858	Vasara sausa ir karšta. Vasariniai javai išdegė. Badmetis, cholera, šiltinė.
1859	Šilta vasara.
1860	Šilta vasara.
1861	Vilniaus apskr. gegužę smarki kruša. Labai karšta liepa.
1862	Šalta žiema. Šaltas gruodis.
1863	Labai ilgas ir šiltas rudenis.
1864	Labai šaltas gegužės mėn. Šlapia vasara, šaltas lapkritis.
1865	Birželis šaltas, liepa karšta. Žemės drebinimas (2-5 balų) balandžio 27 d.
1866	Švelni žiema, žemės drebinimas (2-3 balų) kovo 9 d. Karštas birželis, sausringa vasara.
1867	Šaltas kovas ir gegužis. Menkas derlius. Rudenį užsnigo ant neišalusios žemės.
1868	Sausringa, karšta vasara. Degė miškai, pelkės. Kruša kapojo pasėlius, nederlius, badas.
1869	Ankstyvas, šiltas pavasaris. Šiltinės epidemija.
1870	Aukštas potvynis Nemune. Šaltas gruodis.
1871	Rūsti žiema, vėlyvas ir šaltas pavasaris, lapkritį prasidėjo šalčiai.
1872	Šiltas pavasaris, karšta gegužė.

1873	Pražūtinga kruša birželį Vilniaus gubernijoje.
1874	Šaltas gegužis.
1875	Stiprūs šalčiai iki balandžio pabaigos. Šalčiai prasidėjo spalio 27 d.
1876	Šalti gegužės, lapkričio ir gruodžio mėn.
1877	Stipriai šalo iki kovo vidurio ir visas pavasaris vėsus. Aukštas Nemuno potvynis pavasarį. Šaltas rugsėjis.
1878	Ilgas ir šiltas ruduo.
1879	Vėsi ir lietinga vasara. Šalčiai prasidėjo lapkričio viduryje.
1880	Liūtys, prasidėjusios liepos 15 d. sustabdė pjūtį, žuvo daug derliaus.
1881	Anomaliai šaltas spalio mėn.
1882	Švelni žiema ir šiltas pavasaris. Stiprus snigis spalio 30 d. Druskininkuose.
1883	Šaltas, vėlyvas pavasaris.
1884	Švelni žiema. Šaltas rugpjūtis.
1885	Didelis potvynis Nemuno deltoje, šaltas rugpjūtis.
1886	Aukštas pavasario potvynis Nemuno deltoje.
1888	Vėlyvas pavasaris, ypač šaltas kovas.
1889	Sausas ilgas ruduo.
1890	Šiltas, ankstyvas pavasaris. Liūtis birželį. Šaltas gruodis.
1891	Besniegė žiema, birželį pasnigo, labai šlapias rugpjūtis.
1892	Pavasariį Vilniaus gub. siautė dulkių audra. Karšta gegužė Druskininkuose.
1893	Aukštas pavasario potvynis Nemune. Vasaros pradžia sausringa, o pabaiga - labai lietinga.
1894	Šiltas, ankstyvas pavasaris. Žemės drebėjimas (2-5 balų) rugpjūčio 31 ir rugsėjo 2 d. Šaltas rugsėjis.
1896	Karšta, sausringa vasara. Birželis karščiausias nuo 1777 m. Šiltas spalio mėn.
1897	Labai apniukęs kovas. Neregėti karščiai ir liūtys gegužės mėn.
1899	Švelni žiema. Apniukęs sausis.
1900	Aukštas pavasario potvynis Nemune. Labai lietingas gruodis.
1901	Karšta vasara, labai nuseko Nemunas. Liūtis birželio 6 d. Vilniuje.
1902	Vėsi, lietinga vasara. Šaltas ruduo.
1903	Šiltas, ankstyvas pavasaris.
1904	Šalta vasara. Žemės drebėjimas (4 balų) spalio 23 d. vakarinėje Lietuvoje.
1905	Birželio pradžioje šalnų, o vėliau - dideli karščiai.